

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1978

Årgång 74 · Häfte 4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare förste bibliotekarien fil. dr *Ake Lilliestam*, Kungl. Biblioteket, Box 5039, 102 41 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 40: — per år + porto och uttages som postförskott för tidskriften. Önskan om inträde anmäles till sekreteraren.

Redaktionsutskott: Huvudredaktör Birgitta Lager-Kromnow (samfundets ordf.), professor Herman Schück och sekreteraren.

Recensioner

Visby domkyrka

”Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium” har sedan sin start 1912 hunnit behandla flertalet medeltida gotlandskyrkor och har också börjat ta itu med den stora uppgiften att i sin serie ge ut moderna monografier över Visby ruinkyrkor. Därtill har nu kommit en första, mäktigt volym om *Visby Domkyrka* skriven av fil. dr Gunnar Svahnström (vol. 175 av Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium grundat av Sigurd Curman och Johnny Roosval, utg. av Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm 1978, 224 s. + 6 pl.-bl. Boken innehåller sammanfattning och bildtexter på tyska samt en ordlista över arkitekturtermer). Svahnström har under drygt 20 år som landsantikvarie på Gotland förvärvat en central ställning i gotländsk konst- och byggnadshistoria samt museiarbete, samtidigt som han byggt upp ett omfattande internationellt kontaktnät.

Verket inleds med ett koncist och innehållsrikt kapitel om församlingshistoria och gudstjänstliv. Genom att S. Maria från början var en faktorikyrka och ej en församlingskyrka blir avsnittet om medeltiden nära anknutet till Visby allmänna stadsutveckling och ekonomiska historia. Det är få gestalter ur tidens personhistoria som här kan skimras. Det lokala källmaterialet till Visby medeltidshistoria är mycket fragmentariskt bevarat, och det gäller också kyrkan och för den delen även den tidiga reformationstiden. Från 1600-talet är materialet rikare, och förf. ger då åtskilliga dråpliga interiörer från samspelet och slitningen mellan myndigheterna kring domkyrkan dessa sekler: biskop, landshövding, konsistorium, kyrkoråd, magistrat. I centrum för den senaste ofentliga kalabaliken härvidlag stod vid sekelskiftet 1900 biskopen K. H. G. von Schéele, år 1977 ägnad en biografi av Sten Hidal. I detta avsnitt ger Svahnström också intressant belysning åt övergången från katolsk till tidigreformatorisk församlingshistoria. Under nya tiden passerar individer och kollektiv inom personalen förbi, från superintendenter till körens skolpojkar.

Författaren närmar sig så kyrkans byggnadshistoria genom ett kapitel om de omgivande kvarterens kända byggnader,

alltifrån medeltiden till våra dagar. Det ger mycket till den kyrkliga miljön i vidare mening, även personhistoriskt, för här möter — utöver självklart kyrkogården — biskops- och kaplansgård, helgeandshus och skolbyggnader. Det är en stadsdel med samhöriga funktioner, i några fall pietetsfullt tillvaratagna och förnyade genom århundraden, i andra fall ännu i sen tid drabbade av nedslående vandalism: eller vad sägs om att resterna av Visby sannolikt äldsta skola, ”en också med visbymått mätt ovanligt intressant kulturbyggnad, ett medeltida skolhus av imponerande storlek och utförande”, vid sekelskiftet 1900 apterades till domkyrkans panncentral och så alltjämt fungerar. Medan själva byggnadshistorien främst inriktas på den medeltida arkitekturen, ger detta kapitel om omgivningen mycket till kännedom om stadens successiva utveckling och den kulturella lagerföljd, som yttar sig i byggnadernas skiftande bruk under skilda tider.

Härpå följer en utförlig beskrivning av kyrkans yttre och inre, i sin detaljrikedom nyttig inte minst för hantverkskännedomen. Det sades en gång om lundaprofessorn C. G. Brunius stora gotländska konsthistoria från 1860-talet, att Brunius beskrivningar och måttuppgifter var så fyliga och exakta, att läsaren trots avsaknaden av alla illustrationer den gången likväl kunde få en adekvat bild av det beskrivna. Svahnström är ej mindre uttömmande i sin redogörelse för stenmaterial, fasader, portaler, fönster, gallerier, gluggar, hissportar, yttertak, tornhuvor, valv, kor, sidokapell, tornkammare, kyrkvind. Beskrivningen tar bl. a. sikte på att urskilja äldre epokers material från senare, t. ex. material från sekelskiftets stora restaurering. Den visar i detalj var tidens tand har huggit eller nött på stenmaterial och arkitekturdetaljer. Den utgör därmed en oundgänglig förberedelse för den restaurering av domkyrkan som f. n. planeras.

Till skillnad från Brunius har Svahnström kunnat illustrera sin framställning överdådigt. Liksom man numera gärna i kyrkokonsthistorien betonar att en medeltida kyrka inte var ett verk av en mästar utan av en av honom ledd byggnadshyttia, har Svahnström i sin forskning kring sig kunnat bilda en forskarhytta av medarbetare inom och utom länsmuseet Gotlands Fornsal, vilka bistått honom med arkivexcerpering, fotografering, modellbygge, uppmätningar och provgrävningar. Illust-

rationsmaterialet är mångsidigt, inte minst är 1800-talsmaterialet värdefullt och för en bredare läsekrets tidigare obekant: gamla kartor, byggnadsritningar, skisstreckningar, litografier, akvareller, tidiga fotografier. Utvecklingen under ett sekel belyses fint av parallellställda bilder från 1800- resp. 1900-tal.

Det centrala avsnittet i det långa kapitlet om S. Marias byggnadshistoria är givetvis det medeltida. Det har ju sagts att Gotland inte har ett hundratal medeltida kyrkor utan kanske det tredubbla antalet. Påståendet utgår från det kända faktum att kyrkorna under medeltiden i regel byggdes eller byggdes om i etapper, så att planeringen av en ny eller utbyggd kyrka eller kyrkodel ofta påbörjades redan då den tidigare just avslutats. S. Maria utgör därvidlag inget undantag, och Svahnström urskiljer i dess fortlöpande tillkomsthistoria flera skeden från 1100-talets sista till 1400-talets första fjärdedel.

Svahnström utgår från en historiografisk genomgång av tidigare skribenters och forskares syn på Mariakyrkans tillkomsthistoria och utveckling: Hans Nielsen Strelow, Georg Wallin d. y., Jakob Klingwall, Carl Johan Bergman, C. G. Brunius, Hans Hildebrand, Johnny Roosval, Erik Lundberg. Provgävningar och andra arkitektoniska undersökningar vid 1970-talets mitt utgör också underlag. Med en suverän behärskning av både nordisk och tysk kyrkobyggnadskonst, avseende både struktur och detaljer — dokumenterad i sinnrika fotoparalleller — söker Svahnström anknytningar åt skilda håll: Sachsen, Westfalen, Rhenlandet, Uppsala. Synsättet förutsätter givetvis stor tilltro till att likhet grundar sig på samband, och ibland blir det fråga om indicier snarare än uppenbara bevis.

Analysen av det "stora kapellet" är en höjdpunkt i boken. På ett slående sätt avvisar Svahnström redan på konsthistoriska grunder den sedan ett par generationer gängse tanken att detta kapell kan knytas till 1300-talssläkten Swerting. Han visar vidare att termen "Swertingska kapellet" beror på ett enkelt källkritiskt misstag i slutet av 1800-talet. Ett intressant uppslag är hans försök att ge denna gotikens höjdpunkt i gotländsk kyrkobyggnadskonst en praktisk funktion, efter tyskt mönster, som möjlig lokal för ett köpmansgilles domstolsförhandlingar.

De medeltida byggmästarna och konstnärerna är ju ofta anonyma eller i bästa

fall kända till namn men ej till levnadsdata. Personhistoriskt mer gripbara blir under de följande århundradena de män som byggt om, reparerat och restaurerat Mariakyrkan, eller som den från 1800-talets början ofta kallas Domkyrkan. Från denna tid kan Svahnström också i större omfattning bygga på bevarade arkivalier, t. ex. besiktningsprotokoll, byggnadsritningar, räkningar och predikningar. Det är under 1600- och 1700-talen inga riks-namn som här passerar utan lokalt minnesvärda hantverkare och byggmästare, och Carl Hårlemans namn är bara löst knutet till ett tornbygge som impulsgivare och inte som medarbetare. Socialhistorisk? givande är redogörelsen för praxis och planer för bänkkvarter och läktare, dessa kyrkliga sorteringsverk för ståndssamhällets alla skikt.

Vid 1800-talets början påkallades en genomgripande restaurering av den nye konsistorienotarien Martin Gustafsson, en mångsidig arbetare i tidens gotländska kulturliv, men den kom till stånd först småningom och i etapper. Dess slutpunkt blev en stor "rensning" 1831, varigenom domkyrkan enligt biskopen "även till sitt inre blivit en av de vackraste i riket" men som landskapets store kulturhistoriker P. A. Sæve karakteriserade under rubriken "Vandalism i St Maria kyrka i Wisby".

Den största restaureringen ägde rum i två etapper 1890—1903 och leddes till en början av en ung gotlandsfödd arkitekt Gust. Pettersson men övertogs efterhand av den mer namnkunnige och äldre Axel Herman Hägg. Den "Häggska", till stor del nygotiska restaureringen innebar många intrikata, inte alldeles uppbyggliga turer i handläggningen, och resultatet har rönt mycken kritik. Svahnström vill dock i långa stycken ta honom i försvar och menar att han var ganska besinningsfull mot äldre stildrag och material. Omdömet gäller, menar han, allrahelst vid en jämförelse med vad som vid samma tid drabbade Uppsala domkyrka. För kännedomen om arkitekten Hägg, som ehuru gotlandsfödd (på Katthamra gård på östra Gotland, dit han gärna återvände) var bosatt i England och där skrev sig Haig och var en internationellt ryktbar etsare, är detta avsnitt av stor vikt. Rehabiliteringen kan väl ses som en idag tidstypisk uppskrivning av det sena 1800-talets insatser; den nuvarande biskopen i Visby Olof Herrlin har f. ö. framfört liknande be-

dömning i en uppsats i stiftets julbok De hundra kyrkornas ö 1962. Svahnström har ytterligare belyst Häggs verk som kyrkoarkitekt och konstnär genom en utställning i Gotlands Fornsal sommaren 1978.

Som en av förtjänsterna har Svahnström nämnt att Hägg trots sina nygotiska ambitioner sparade de vackra rococotornhuvarna från 1700-talet, vilka förlänar Visby domkyrka bland svenska kyrkor en alldeles egen profil i en fin avvägd stilbrytning gentemot den i övrigt medeltida arkitekturen. Häggs restaurering har också räckt för att bevara kyrkan i tre kvarts sekel, även om den nu kräver en ny underhållsmotiverad genomgång. Denna kan eventuellt komma att beskrivas i en planerad andra volym om Visby Domkyrka, i övrigt behandlande inventarierna.

Lennart Bohman

Medeltida kulturhistoria

Sedan *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformations-tid* senast anmälades i denna tidskrift (PHT 1970, s. 235 f.), har de sju sista banden utkommit, banden 16 (Skudehandel — Stadsskatter; 724 sp.+8 planscher), 17 (Stadsskole — Sätesgård; 722 sp.+8 planscher), 18 (Sätesgårdsnamm — Trygor; 724 sp.+8 planscher), 19 (Trylle — Vidisse; 702 sp.+8 planscher), 20 (Vidjer — Øre; 724 sp.+8 planscher), 21 (Øremerke — Øyretning samt Supplementum; 392 sp.+3 planscher) och 22 (Register; 139 s.), tryckta i Malmö 1971 resp. 1972, 1974, 1975, 1976, 1977 och 1978 (Allhems förlag).

Därmed har detta stora och värdefulla uppslagsverk, som ursprungligen planerades skola omfatta tio band, fullbordats. Som redaktör för det svenska stoffet har hela tiden fungerat professor John Granlund. Dess uppläggning och framställningssätt har karakteriserats i PHT 1956, s. 154.

Liksom i tidigare band förekommer endast i undantagsfall rent biografiska artiklar och då alltid med mer uppgifter om vederbörandes verk eller kult än om det rent biografiska. Sådana behandlar protomartyren Stefan, den tyske mystikern Henricus Suso (Heinrich Seuse; död 1366), av vars skrifter danska och svenska översättningar är kända, den danske 1100-talshistorikern Sven Aggesen, den i Norge och

något även i Sverige som helgon dyrkade engelske biskopen Svithun (död 862), det även i Danmark dyrkade helgonet biskop Søren (Severin) i Köln, aposteln Thomas, Thomas av Aquino, den som helgon även i de nordiska länderna dyrkade engelske biskopen Thomas Becket (död 1170), Kumlas i Närke skyddspatron Torkel (Torgils; Tyrgils) Martyr, påven Urban I (död omkr. 230), den romerske skalden Vergil(-ius), den som helgon kanoniserade danske abboten och författaren Vilhelm av Æbelholt (död 1203), helgonet Vincen-tius (död 303), den spanske botpredikanten och författaren Vincentius Ferrer (död 1419) och den som helgon dyrkade isländske biskopen Þorlákr Þórhallsson (död 1193). Härtill kommer i supplementet artiklar om den heliga Birgitta och den danske helgonkonungen Erik Plogpenning.

Närbesläktade med dessa åtminstone formellt biografiska artiklar är andra, vilkas rubriker innehåller person- eller släktnamn. Sådana är artiklarna om Sturekrönikan, Sturlungasaga, Summa Laurentii de Waxala, Svarfdœla saga, Sverris saga, Tabula Gerlandi, Thómas saga erkibiskups, Ulfjlótslög, Valdemars jordebog (kompletterad i supplementet), Valdemars sjæl-landske lov, Valdemarårbogen, Valla-Ljóts saga, Vápnfirðinga saga, Ynglingasaga, Ynglingatal, Þorgils saga ok Hafliða, Þorgils saga skarða, Þorláks saga helga, Þorsteins saga hvíta och Þorsteins saga Síðu-Hallssonar. Nära dessa står artiklar om Skånebreven, stadgar, stadsbok, stadspri-privilegier, statuter, steinbøker, testamente, Trohetsvisan, tänkebok, Vadstenadiariet, vapenböcker, Vellekla, Veraldar saga, Visbykrönikan, vitionsdiktning, vitnebrev, västgötagalarna, Västmannalagen, Yngsta rimkrönikan, Pingasaga, Þættir och årböcker. För personhistoriker viktiga är också de heraldiska artiklarna om skura (bl. a. om den missuppfattning, som är orsaken till Elgenstiernas åttartavlors härledning av ätten Soop från den s. k. Lossa-ätten), sköld (med teckningar visande sköldformernas utveckling i olika länder), släktvapen, sparre, stamvapen, stolpe, stråle, ström, søblad, talande vapen, triskele, ulvständer, unionsvapen, vapen, vapenbeskrivning, vapenböcker, vase, Vendes vpen, vesselhorn och øks.

Registerbandet underlättar för läsaren uppsökandet av de på olika nordiska språk föreliggande artiklarna och innehåller dessutom uppgifter om ämnen, om vilka

något väsentligt sagts under andra uppslagsord. Någon fullständig registrering av t. ex. omnämnda personer har ej eftersträvat. De i tidigare band successivt kompletterade listorna över författare och förkortningar har fått sin definitiva form i slutet av band 21.

Hans Gillingstam

Småländska jordägare

J o h. A x. A l m q u i s t, *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning* (Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet, 1). Del IV: Småland. Band 1: Inledning och tabeller. Band 2: Tabeller. Band 3: Säterier. Sthlm: Norstedt, 1976, 1 822 s.

Under ett kvarts sekel arbetade arkivrådet Johan Axel Almquist med det väldiga verket Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden. Under hans livstid utgavs tre dubbelvolymerna, gällande resp. Stockholms och Uppsala län (1931), Nyköpings län (1934—35) och Östergötlands län (1947). Vid sin död 1950 hade han dessutom hunnit ganska långt i fråga om Småland och Öland men var fortfarande fjärran från tryckstadiet. Arbetet fortsattes närmast av hans son professor Jan Eric Almquist och fil. dr Hans Gillingstam men övertogs senare av förste arkivarie Holger Wichman, som 1976 förde del IV, uppdelad på tre band, i hamn. Någon fortsättning lär inte komma.

I Historisk Tidskrift 1978 (s. 102 ff.) har jag redogjort för Smålandsvolymerens allmänna kamerala och socialhistoriska innebörd. Det följande avser främst verkets personhistoriska och genealogiska värde, som endast med lätt hand berördes i den tidigare recensionen.

Huvudparten av de godsägarfamiljer, som passerar revy i Almquists och hans efterföljares faktaspäckade godshistoriker, tillhörde ridderskapet och adeln, som i princip hade ensamrätt till frälsejorden. Följaktligen återfinns flertalet namn i Gustaf Elgenstiernas monumentala verk *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* (1925—36). Elgenstiernas uppgift var emellertid främst utgivarens, något som alltför ofta glöms bort. Han redigerade det stoff som finns på Riddarhuset. Endast i ganska begränsad omfattning kunde han kontrollera och komplettera den enorma mängd data som där stod till hans förfogande. Om han hade varit per-

fektionist, skulle ättartavlorna, detta oumbärliga uppslagsverk, aldrig ha utkommit av trycket. Det är nu lätt för senare forskare att, bl. a. tack vare J. A. Almquists godshistoriker, göra viktiga tillägg till Elgenstiernas biografier, inte minst när det gäller gods innehav. Därtill kommer, att de Almquistiska sammanställningarna, framför allt säterihistorikerna, också presenterar adliga personer som helt saknas hos Elgenstierna.

Att så är fallet är knappast ägnat att förvåna med tanke därpå, att riddarhusgenealogierna började läggas upp först vid slutet av 1700-talet och att sviten av adelskalendrar inleddes först 1754.¹ Detta skapar ofrånkomligen luckor i fråga om de adelsmän och adelskvinnor som föddes under 1600-talet och under 1700-talets första årtionden, även sådana som uppnått mogen ålder. Luckorna gäller främst dem som inte bildat familj och i första hand kvinnorna.² Bland de adelsjungfrur som finns hos Almquist men som saknas hos Elgenstierna kan exempelvis nämnas Maria Rosenbielke på Hullingsved i Vislanda socken (s. 1283, 1388) och Maria Robertsdotter Bruce på Slättna i Eksjö socken (s. 1514). Om jungfru Maria Skarpenfelt på Lövås i Reftele socken, vilken också saknas i ättartavlorna, upplyses att hon gifte sig med korpralen Niklas Guthrie men att makarna sedermera avvek från orten, så "att ingen vet eller hört, var de skola vara till finna" (s. 1389, 1689). Vidare kan nämnas systrarna Maria och Hedvig Rutensköld, som i början av 1700-talet innehade Mjöhults säteri i Sandviks socken (s. 1398). De saknas helt hos Elgenstierna, som inte heller känner förnamnet på deras mor, Regina Dachsberg; hon är helt oredovisad under sin fäderneätt Dachsberg.³

Ett svårklassificerat fall är ryttmästaren Samuel Enesköld, som 1682 övertog arrendet av Vret i S. Unnaryds socken och som levde ännu 1694 (s. 891, 1649). En ätt med namnet Eneskjöld adlades 1653, men något samband mellan honom och den kan inte fastställas.⁴ Hans mor Margareta Jöransdotter Stormhatt, som i sitt andra

¹ G. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* (EAÄ), 1, s. V.

² Jfr S. Carlsson, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället* (Studia Historica Upsalien-sia, 90, 1977), s. 30 ff.

³ EAÄ 2, s. 135, 6, s. 607.

⁴ EAÄ 2, s. 567.

gifte blev stammor för ätten Riddermarck, hade enligt Elgenstierna tidigare varit gift med "en Enesköld".⁵ Nu får vi emellertid veta, att hennes förre man hette Lars Nilsson och var slottsfogde i Jönköping († 1648, s. 796, 891).⁶ Denne, som veterligen inte burit namnet Enesköld, bör ha varit Samuel Eneskölds far. Det kan tänkas, att Lars Nilsson var bror till ätten Eneskölds stamfar Engelbrekt Nilsson († 1664), men med tanke på att denne kom från Filipstad, förefaller sannolikheten inte vara särskilt stor. Troligen är Samuel Enesköld att räkna till de talrika ofrälse possessionater som figurerar i Almquists verk.

Många av dessa ofrälse jordägare är i övrigt ganska okända. En del av dem var präster. Om dem har Almquist ofta åtskilligt att upplysa som varit okänt för Gotthard Virdestam, författare till det magistrala arbetet Växjö stifts herdaminne (1921—34). Som exempel kan nämnas historiken rörande Dädesjö västergård i Dädesjö socken, vars ägarförhållanden under den tidiga stormaktstiden framför allt belyses av ett i avskrift bevarat fastebrev från 1625 (s. 1256). Här framträder en hel släktkonstellation, bestående av frälsemän, präster och bönder. Texten är som så ofta annars svårforcerad, varför en tabellarisk uppställning kan ha sitt värde:

Margareta (Margit) Håkansdotter, "välbördig kvinna", levde 1562 men var död 1575, trol. dotter till Håkan Mattsson (Båt av Billa) på Billa, Hemmesjö sn⁷

g. 1:o m. Nils, bonde⁸;

2:o m. Johan, "oadels karl", trol. = kyrkoherde Johan Birgersson i Tolg, † 1559;⁹

3:o m. kyrkoherde Torkel Pedersson i Dädesjö, † omkr. 1564

1.
Jacob Nilsson,
kyrkoherde i Vittaryd, sedan i Dädesjö,
levde 1570, gm Karin, levde 1625

2.
Sigrid Johansdotter,
"adelskvinna", levde 1607,
gm kyrkoherde Peder Håkansson
i Dädesjö, † omkr 1583

Olof Jacobs- son, ryttare i Dädesjö, levde 1625	Johan Jacobs- son i Dädesjö, levde 1600 men var död 1625	Nils Jacobs- son, var död 1625	Märta Jacobs- dotter, var död 1625 gm kyrkoherde Jon Nilsson i Tolg, levde 1625
---	---	---	--

Jonas Petri, kyrkoherde i Myresjö, † 1658	Märit Pedersdotter, levde 1625, gm kyrkoherde Nils Håkansson i Dädesjö, levde 1625
---	--

Jacob Johans- son, levde 1625	Anders Jonsson, levde 1625	Ingrid Jons- dotter, levde 1625	Sara Jons- dotter, gm kyrko- herde Eric Bergius i Berg, † 1655	Kerstin Jonsdotter, gm kyrkoherde Per Jonsson Tofterus i Tolg, † 1674
---	-------------------------------------	---	---	--

⁵ EAA 5, s. 344.

⁶ Jfr R. Björkman, Jönköpings historia, 3 (1919), s 66, 242, 246.

⁷ Se J. Koit, Rannsakningen om halvfrälset i Småland omkring 1575. Släkt- och gårdshistoria anteckningar (Skrifter utg. av Genealogiska föreningen, 6, 1953), s. 13 f. Koit påpekar att Margareta Håkansdotters avkomlingar 1625 kallas "närskylde" fränder till Olof Stråle (af Ekna), och menar, att Margareta "möjligen" var dotter till Håkan Mattsson, som var Olof Stråles mormors far. Sannolikheten måste betecknas som stor; någon annan relativt nära släktskap synes inte vara tänkbar.

⁸ Denne Nils hade ännu en son, nämligen mönsterskrivare sedermera fogden Erik Nilsson i Älmeberg, Stockaryds sn. Han var bondson men på sitt moderne av adel (J. Koit, a. a., s. 17 f.). Uppenbarligen var han helbror till Jacob Nilsson. Följaktligen kan han inte, såsom antagits (Koit, a. a., s. 18; Almquist, s. 1271) ha varit dotterson till väpnaren Vaste Jönsson.

⁹ Denna identifikation enl. J. E. Almquist, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1960), s. 189. Almquist bygger troligen på J. Koit (a. a., s. 14 not), som dragit fram ett dokument från 1607, enligt vilket kyrkoherde Peder Johansson i Tolg och hans syst-

När Dädesjö västergård 1625 såldes till säljarnas "närskylde frände" Olof Stråle (af Ekna),¹⁰ var gården delad i sex delar. Fyra av de sex delarna, dvs. två tredjedelar, tillhörde ättlingar till Margareta Håkansdotters son i första giftet Jacob Nilsson, vilken efterlämnat fyra barn. Av dessa levde 1625 bara sonen Olof Jacobsson, som var ryttare och, ehuru prästson, levde vid "fattig och ringa bondenäring både till kost och kläder". En annan sjättedel hade övergått till hans brorson Jacob Johansson, medan en tredje andel genom bakarv hade övergått till Jacob Nilssons änka Karin. Den fjärde sjättedelen slutligen innehades av den avlidna Märta Jacobsdotters barn. Två sjättedelar, dvs. en tredjedel, innehades av Jonas Petri och Märit Pedersdotter, barn till Margareta Håkansdotters dotter i andra giftet, Sigrid Johansdotter, vilken 1607 betecknas som "adelskvinna", fastän hon var adlig bara på mödernet. Anmärkningsvärt är, att Jacob fick en dubbelt så stor del av gården som Sigrid. Trots att Dädesjö ligger i Varend, tycks man inte ha tillämpat den i Varend gällande lika arvsrätten.¹¹ Slutsatsen bör dock dras med varsamhet. Margareta Håkansdotter hade fler egendomar än Dädesjö västergård och fler barn än Jacob och Sigrid, varför uppdelningen av Dädesjö västergård kan ha varit ett led i en komplicerad arvsuppgrörelse med flera för oss oåtkomliga komponenter.¹²

Sammanställningen — som på några punkter går utöver Almquists godshistoriker — har inte bara genealogiskt utan också socialhistoriskt intresse. Den ger exempel på en successivt nedåtgående ståndscirkulation enligt schemat frälse — "halvfrälse" — prästerskap — allmoge.¹³ Samtidigt åskådliggör den, att det tidiga 1600-talets småländska präster var inbör-

des befryndade i vida högre grad än som framgår av herdaminnat.

Transaktionen 1625 betydde, att egendomen övergick från ofrälse eller "halvfrälse" ägare till en adelsfamilj. Detta var den vanliga tendensen fram till reduktionen. Sedan vann de ofrälse successivt terräng, och med tiden blev det allt vanligare att de bönder som brukade frälsehemmanen också blev ägare av dem. Under stormaktstiden var det visserligen förbjudet för ofrälse personer att förvärva och inneha frälsejord. Men det fanns möjligheter till dispens, och förbudet blev stundom helt negligerat. Man kunde också kringgå det genom att egendomen uppläts under panträtt.¹⁴ Teoretiskt fanns då möjligheter för säljaren och andra bordsrättsinnehavare att inlösa panten. Villkoren var dock normalt sådana, att en dylik transaktion blev orimligt dyrbar för den som ville återbördja jorden. Almquists verk ger emellertid exempel på att bordsrätten verkligen utnyttjades. Nässja säteri i S. Unnaröds socken pantsattes 1710—1712 av adliga ägare (av familjen Rehbinder) till socknens kyrkoherde Johannes Rogberg. Dennes arvingar behöll säteriet till början av 1800-talet, då den adlige komministern (sedermera kyrkoherden) Per Bråkenhielm i Pjätteryd återbördade egendomen under åberopande av sin hustrus härstamning från de tidigare adliga ägarerna. Säteriet såldes emellertid på 1820-talet till bönder (s. 1434).¹⁵

J. A. Almquists godshistoriker är kompakta och inte särskilt lättillgängliga. Dokumentation är inte heller alltid så klar som önskvärt vore. Personregistret är emellertid en god vägvisare till det väldiga faktamaterialet, som gör det stora verket till en guldgruva, inte minst för personhistoriker och genealoger.

Sten Carlsson

rar, bland dem ovannämnda Sigrid Johansdotter, var arvingar till Johan Birgersson (Björnsson) i Tolg. Koit tror dock inte, att Peder var son till Johan. J. A. Almquist (s. 1155) nämner helt hypotetiskt en Johan Johansson som Sigrids far.

¹⁰ Jfr ovan not 7.

¹¹ Betr. denna arvsrätt se särskilt G. Hafström, Tiohäradslagen och Varendsrätten (Hyltén-Cavalliusföreningens Årsbok 1965. Kronobergsboken), s. 68 ff.

¹² Jfr ovan not 8 och 9 samt J. A. Almquist, s. 392, 523, 1361.

¹³ Betr. "halvfrälset" se J. Koit, a. a., passim.

¹⁴ S. Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865, 2. uppl., 1973, s. 129.

¹⁵ En av utgivarna icke utnyttjad skrift, S. Almquists uppsats En prästsläkts förvärv av frälsejord i Västbo under 1700-talet (Södra Unnaröd-Jälluntofta Fornminnes- och hembygdsförenings Årsskrift 1965, s. 18 ff.), innehåller viktiga upplysningar om vissa säteriers och ströfrälsehemmans öden under 1700-talet.

En edukationsresa på stormaktstiden

Den mångkunnige och särpräglade romanisten Gunnar Tilander bedrev under sin emeritustid en livlig kulturhistorisk forskning, med tyngdpunkt på förhållandena i hans födelseprovins Västergötland. 1963 startade han serien Gamla dagböcker. Den andra volymen i denna serie, utgiven 1968, gällde Nyköpingsstudenten Johannes Julinus' bedrifter i Uppsala, Åbo och Strängnäs 1659—64. I den fjärde volymen, som blev Tilanders sista, återkom han till familjen Julinus. Han sammanställde där ett antal brev till Johannes Julinus' far häradsprosten i Nyköping Andreas Julinus (1598—1674); originalen finns i Engeströmska samlingen på Kungl. Biblioteket. Även några andra dokument infogades i samlingen, som fick titeln *Reflexer från stormaktstiden. Ur Andreas Julinus brevväxling* (Gamla Dagböcker, 4, Borås: Cete bokförlag, 1976, 242 s.).

Utgåvan omfattar 106 nummer och ompänner tidrymden 1644—1688. I en ganska lång inledning refererar och kommenterar Tilander dokumenten i nummerordning. Därefter följer själva editionen, varpå volymen avslutas med noter, en utförlig (men inte absolut fullständig) personförteckning — där bibliska gestalter och Satan själv möter sida vid sida med svenskar från 1600-talet — ortnamnsförteckning, ordförteckning och en kort bibliografi. Vid första påseendet förefaller Tilanders referat väl omständliga, men det visar sig vid läsningen av själva aktstyckena, att deras innehåll inte blir fullt begripligt utan hans inledning. Kanske hade det ändå varit ändamålsenligare att låta resp. kommentarer följa omedelbart efter varje dokument.

Avgjort intressantast i samlingen är de 22 brev som prosten Andreas Julinus mottog från sin son Andreas Julinus junior (1636—69).¹ 19 av dem härrör från sonens resa i Europa 1665—68 såsom hovmästare åt de bägge riksrådssönerna Magnus Johan Falkenberg af Trystorp (1635—69) och dennes bror Conrad Axel (1641—68), vilka efter avslutade universitetsstudier företog en lång, ståndsmässig "edukationsresa". Andreas Julinus hade då i sju år varit deras informator; sina egna studier hade han bedrivit i Åbo och Uppsala.

¹ Tilander (s. 8) talar om 23 brev, nr 1—23. Brev nr 10 är dock, som utg. själv framhåller (s. 12), inte ställt till fadern.

Bröderna var sedan 1654 föräldralösa men hade tagits om hand av sin morbror riksskattmästaren Gustaf Bonde (1620—67), som Julinus uppvaktade före avfärden (s. 58).² Resan gick genom Danmark, Tyska riket, Schweiz, Ungern, Österrike, Italien (ner till Neapel), Frankrike, England, de förenade Nederländerna, Spanska Nederländerna och åter till Frankrike. Ett planerat besök i Spanien och Portugal inställdes på grund av hälsobekymmer och hemlängtan (s. 78, 111). Reskostnaderna måste ha varit ansevärliga.

Den 29-årige hovmästaren anträdde färden fylld av förväntan: "Hafver iagh altså nu omsider wunnet, det iagh i all min Lifztijdh haar önskad, nembligen besökia fremmande nationer, Låtandes der mig undervijsa i dheras Politik, Språk och berömmelige förehafvande" (s. 58). Entusiasmen svalnade snart. Julinus klagar i fortsättningen över att det går så lång tid mellan underrättelserna hemifrån (s. 79, 81, 109, 114). Han ängslas för sina gamla föräldrar och är rädd för att aldrig få återse dem (s. 80, 86, 99, 101). Han saknar moderns "matredning" och hennes goda öl; han har särskilt svårt att förlika sig med den oljiga italienska maten och de sydeuropeiska vinerna (s. 104). Med sina elever, av vilka den ene var äldre än han själv, står han på god fot, men han tycker ändå att det är en tung börda att "regera ungdomen", och han vill inte råda släktingar och vänner att ge sig ut på resor med "herrebar" och bli beroende av sina disciplars "humeurer". Särskilt svåra var frestelserna i Tyskland med dess förskräckliga fylleri (s. 86, 89). Julinus känner leda, "fastidium" för sitt hovmästarämbete, och hans hemlängtan växer (s. 101, 111).

Faktiskt fick Julinus aldrig återse sina föräldrar, men det var hans egen, inte deras död som kom emellan. Den storslagna edukationsresan slutade helt tragiskt med att alla tre resenärerna fann sin död i främmande land. Conrad Falkenberg klagade i februari 1668, då han var i Paris, över att hans kroppskonstitution tagit skada av den italienska luften. Nu kände han sig bättre, men den 13 augusti dog han i London i hetsig feber (s. 98, 110, 167). I september skriver Andreas Julinus,

² Egendomligt nog har Tilander (s. 203) identifierat den av Julinus omtalade riksskattmästaren med rikskammarrådet Conrad Falkenberg, de bägge brödernas far, död redan 1654.

att herr Magnus inte var "synnerligen stark", men i december förklarar han, att både hans eget och hans unge herres tillstånd var "önskeligt" (s. 111, 116). Inte desto mindre avled Magnus Falkenberg i Paris den 1 januari 1669 och Andreas Julinus kort därefter (s. 25). Alla tre liken togs hem till Sveriges och jordfästes i Stockholm, varpå Andreas Julinus' stoft enligt hans egen önskan gravsattes i Hassle i Västergötland (s. 25, 120, 123, 132).³

De tre dödsfallen kastar sin skugga över den publicerade brevsamlingen, som även ger andra påminnelser om tidens höga mortalitet. Prosten Julinus överlevde inte mindre än tre av sina fem till vuxen ålder komna söner, för vilka han i deras livstid hade ständiga bekymmer; därtill kom, att hans enda dotter var blind (s. 7). När han 1670 betecknar sin yngste son som "än lefvandes" (s. 199), är det en hårt prövad fader som håller i pennan. För 1600-talets människor var en förtidig död en vida mer normal och naturlig företeelse än för 1900-talets, men åtminstone på kort sikt kunde sorgen bli mycket tung. Tröst hämtades både ur Nya testamentet ("Christus är mitt Lijf, och döden är min winning", s. 111) och ur Jobs bok eller Davids psalmer (s. 145, 151). Det kunde också uppfattas som en befrielse att i unga år bli kvitt denna världens möda, besvär, förtret och förgelse (s. 111, 123, 145). Särskilt trösterikt var det att se en anförvant eller vän gå hädan i "en salig stund"; det var gott att få dö på sotsängen och inte i en duell, där "sielen står i fahra" (s. 140, 145).

Andreas Julinus reste ut som en god lutheran och vad han såg av den påviska världen befäste honom i hans barnatro. Han är full av förakt och hån mot de katolska munkarnas och prästernas dödbenskult och vidskepelse, deras till synes lärda men i grunden lögnaktiga förkunnelse, som för det okunniga folket bakom ljustet

³ Tilander uppger (s. 25), att Magnus Falkenberg begrovs i Storkyrkan den 7 maj och Andreas Julinus i Tyska kyrkan. Det måste här ha varit fråga om bisättningar. Jordfästningarna ägde rum först i april 1670 i Gråmunkeholmens (Riddarholmens) kyrka (s. 132). Dröjsmålet berodde åtminstone delvis på att Magnus Falkenbergs sysstrar av missnöje med att vara utestängda från "penningarna", dvs. arvet, inte ville ta på sig de med begravningen förenade bekymren och omsorgerna (s. 129).

(s. 75, 84, 93, 95). Katolikernas intolerans beskrives som total: en lutheran likställs i Rom med en hund, och om han dör, nedkastas hans kropp på den plats, där ogärningsmän och exkommunicerade blir begravna (s. 81 f.). Jesuiterna uppfattas som särskilt högfärdiga, maktlystna och falska (s. 95 f.). Under vistelsen i Rom var Julinus med om ett påveval efter den avlidne Alexander VII, som utmålas som en veritabel utsugare och tyrann (s. 93). Med påtaglig skadeglädje återger Julinus ett i staden grasserande rykte, att kardinalernas betjänter, som under konklaven hölls inspärrade med sina herrar, kastade ut papperslappar från fönstren med berättelser om att huvudsvälarna skulle ha lossnat på två kardinaler under de handgripliga tvisster som inom konklaven utbröt mellan olika aspiranter på det påvliga ämbetet (s. 84). Julinus fann emellertid själv nöje av att i den heliga staden umgås med sin konverterade landsman pater Lars Skytte, som förde ett strängt klosterliv och gick omkring med halvkrak huvud och iförd en grå "rysswalmarskiortel". Han prisas för stora naturgåvor och omfattande studier men säges ha varit uppfylld av hat till lutherdomen (s. 81, 85).⁴

Julinus känner sig fullt säker på de romerska gatorna både bittida och sent men anser det vara farligt att råka in i processer i Rom, bl. a. därför att många missdådare skyddas av spanske eller franske ambassadören (s. 94). Han hade själv som ung student i Åbo sett ett utslag av svensk rättskipning, då fyra stiligå unga män, tre svenskar och en tysk, blev avrättade efter att under rusets inflytande ha dödat två stadsvakter. De gick till exekutionen i praktfulla kläder och talade till åskådarna i välsvavade ordalag (s. 54, 56). Julinus fann detta skådespel förskräckligt ("horribile"), medan hans svåger komminister Andreas Geringius — gift med den blinda system — 1671 helt kallt noterade att två hängda tjuvar fått "sin förtiänta löön" (s. 169). Av intresse är ett rättsfall i Nyköping 1669: ett sjukt spädbarn hade i sängen under sömnen "förkramats" av modern, till hennes och faderns stora sorg; de avvaktade nu prostens Julinus' utslag om hur denna synd skulle sonas (s. 190).

Under sin resa uppmanade Julinus sina

⁴ Tilander talar om "Petrus Laurentius Skytte" (s. 12). "Petrus" är väl ett skriv- eller tryckfel för "Pater".

föräldrar och sin syster att låta "avkonterfeja sig", så att deras utseenden skulle bevaras åt eftervärlden. Han rekommenderade dem att gå till "Mummanns Mågh Kleucker", dvs. ingen mindre än hovmålaren David Klöker, sedermera Ehrenstrahl (s. 80, 99). Tilander gör det också troligt, att ett i Nyköping bevarat porträtt av prosten Julinus verkligen är ett verk av Ehrenstrahl (s. 18 f.).

Om Andreas Julinus junior inte hade ryckts bort kort efter sina disciplar, skulle han ha kommit hem som en ganska förmoden man. I sina testamenten hade de nämligen ihågkommit honom med ansevärd penningbelopp, inalles 6 000 riksdaler specie (s. 120 f., 122). Närmaste blodsfrånvarer var deras tre bröder och två systrar. De förra tycks, ehuru något motvilligt, ha fogat sig i testamentena, men de bägge systrarna jämte svågern Lennart Ribbing öppnade process mot prosten Julinus, som jämte sin hustru ärvde den döde sonen (s. 129, 133, 135, 151, 156, 163).⁵ Hovrätten och Kunglig Majestät godkände emellertid testamentena men först kort efter prostens död 1674 (s. 165), vadan kapitalet bör ha delats mellan prostinnan (död 1675) och hennes tre kvarlevande barn.

Vi äger inget överflöd på aktstycken av privat proveniens från den svenska stormaktstiden. Gunnar Tilander har, vid sidan av sina insatser som romanist, gjort den kulturhistoriska forskningen en stor tjänst genom sina utgåvor.

Sten Carlsson

Kungliga bibliotekarier

Christian Callmer har tidigare dokumenterat sig som en eminent kännare av drottning Kristinas intellektuella och bokliga intressen, han är klassisk humanist och bibliognost, och följaktligen har han i synnerlig grad varit ägnad att författa ett verk med en titel som det han nu utgivit: *Königin Christina, ihre Bibliothekare und ihre Handschriften* (Acta Bibliothecae regiae Stockholmiensis, 30, Sthlm 1977, 271 s.). Det bygger på mer än tjuo års forskning, där lärdom och spårinne ingått en ovanligt lycklig förening och givit mycket

betydande bok- och lärdomshistoriska resultat. Dess personhistoriska bidrag, som här skall beröras, hör inte direkt till huvudresultaten, men de har en utpräglad lärdomshistorisk innebörd.

Det gäller män som drottningen anlitade, framför allt under de sju sista regeringsåren, för att samla och ordna en storartad samling av böcker och handskrifter — en verksamhet bedriven med högsta ambition och sakkunskap och en däremot svarande ekonomisk sorglöshet. Bland bibliotekarier märks egentligen bara en enda svensk på ett tidigt stadium, Laurentius Fornelius, som snart gick över till en professur i Uppsala. 1647 — då Kristina var 21 år — vidtog den period, varunder lärda män utifrån Europa, somliga de största celebriteter i samtiden, i en ständig ström inbjöds av drottningen till hovet i Stockholm och verkade där för en tid, ofta mycket kortvarigt, filologer, filosofer och poeter, läkare och naturforskare och först och sist boksytta humanister med förutsättningar att på den europeiska marknaden uppspara det bästa som fanns att få till det stockholmska slottsbibliotekets accession. Om Kristinas tryckta böcker är förut åtskilligt skrivet; som titeln på Callmers bok anger, gäller det nu främst handskriftssamlingen, dess tillkomst och fortsatta öden.

Bibliotekarierna och deras insatser presenteras en efter en. Den förste utlänningen var Johannes Freinshemius, som också blev drottningens lärare i grekiska och tillhörde den berömda filologskolan i Strassburg. Därifrån kallades flera till hovet eller till universitetet i Uppsala och blev där någon tid; den främste av dem, Johannes Schefferus, stannade ju i Uppsala livet ut. Men de ojämförligt största insatserna för det kungliga biblioteket gjorde två nederländare med stadgat lärdomsrykte, Isaac Vossius och Nicolaus Heinsius från Leiden. Deras vistelse i Stockholm var ingalunda problemfri: bl. a. uppstod misshälligheter genom en från Leiden kvarstående fiendskap från en annan inkallad lärd i drottningens gunst, den franske kalvinisten Claude Saumaise (Salmasius). Situationen lättades av att Vossius och Heinsius tidvis hade ärenden utomlands, och särskilt intressant är den tvååriga resa främst i Italien, som Heinsius gjorde för att förvärva handskrifter och annat, och som Callmer ingående skildrar. Med honom och Vossius hade Kristina kontakt även efter abdikationen,

⁵ System Maja Lisa (jfr s. 142) var ännu ogift (gift Sparre 1673). Tilander (s. 28) talar om hennes "make", men i källan står "gode man" (s.133), dvs. juridiska ombud.

framför allt den första tiden, då den skuldsatta drottningen fick gälda deras in-frusna lön med böcker. Det var ju då som Codex argenteus kom på Vossius' lott, för att sedan köpas av De la Gardie till Upp-sala.

De franska lärde var ganska talrika i Stockholm (med Descartes som den mest berömde), och de sista bibliotekarierna var fransmän. Gabriel Naudé, med rykte från Rom och Paris, är den mest kände av dem, men om hans arbete hos Kristina finns få fakta; till biträde hade han hol-steinaren Marcus Meibom. Mer vet man om Samuel Bochart, kalvinsk teolog, som med hjälp av Pierre Daniel Huet, filolog och matematiker, ordnade biblioteket i dess sista skede före abdikationen. Vossius var då hemma i Holland en tid och stäm-ningen i Stockholm något förgiftad av Kristinas omstridde livmedikus Pierre Bourdelot. Den siste bibliotekarien var Raphael Trichet du Fresne, som inför abdikationen hade det känsliga uppdraget att i smyg föra en skeppslast med de värde-fullaste böcker, handskrifter, konstföremål och instrument till Holland och Fran-krrike. Och därvid började ju samlingarnas skingring så smält.

Men också det som kom med till Rom ger jämte de fortsatta nyförvärven ett överrikt stoff, som Callmer synbarligen behärskar överlägset. Och den skildring han ger av Kristinas liv i Rom har ett myller av personhistoriska upplysningar, både från den första tidens intellektuella sällskapsliv i Palazzo Farnese och sedan inom hennes akademi i Palazzo Riario (nu Corsini) mittemot i Trastevere. I um-gänget förekom också ledande naturfors-kare som Malpighi och Borelli, och den berömde entomologen Redi skrev kärleks-sonetter, får man veta. Av biblio-tekarierna var den förste Lucas Holste-nius, som kom från Vatikanbiblioteket; han dog redan 1661. Sedan följde fram-stående italienare: Giovanni Pietro Bel-lori, arkeolog och konstkännare, som mest ägnade sig åt konst- och myntsamling-arna, medan biblioteket handhades av Be-nedetto Milini, som 1663 utförde en katal-og över de tryckta böckerna; slutligen Francesco Cameli, även han främst arkeo-log, som vid Kristinas död 1689 stod som bibliotekarie och även förekommer som sekreterare i hennes Accademia reale.

De personhistoriska aspekterna kan an-tyda bara en liten del av denna boks inne-hållsrikedom. Men vad dem beträffar, ger

boken naturligtvis först och sist sin belys-ning av drottningens egen personlighet. Ingenstans eljest får man en så fullig och kunnig bild av denna enastående kvinnas lärda intressen och bildning. Och i Kungl. Bibliotekets skriftserie utgör Christian Callmers verk en sann prydnad.

Henrik Sandblad

Det svenska arvet i Amerika

Svensk historieforskning har under de se-naste 10—15 åren upptäckt den svenska emigrationen till Amerika. Ett tiotal av-handlingar har sett dagens ljus, främst inom projektet "Sverige och Amerika ef-ter 1860" vid historiska institutionen i Uppsala. I dessa har utöver själva utvand-ringsförloppet undersökts de svenska stö-tande krafterna ("the push") bakom mass-utvandringen, varvid också migrationen inom Sverige satts i relation till emigratio-nen. När det gäller de amerikanska dra-gande krafterna ("the pull") är det främst deras nedslag i *Sverige* i form av emigra-tionspropaganda som har studerats. Ett fåtal forskare har även förlagt sina forsk-ningar till andra sidan Atlanten och be-handlat den amerikanska s. k. immigra-tionsindustrins uppbyggnad, svenskarnas bosättning och tidiga historia i Chicago och Worcester, Mass. eller i några bygder i Minnesota och Wisconsin, svenskameri-kanskt kulturliv på 1920-talet eller svensk-amerikanska politiker i Minnesota. Men när det gäller det svenskamerikanska sam-hället återstår ännu mycken forskning både från amerikansk och svensk sida. Svenska forskare har sedan tio år tillbaka fått till sitt förfogande ett växande, rikt material i ämnet genom den inventerings- och mikrofilmningsverksamhet som bedri-ves av Emigrantinstitutet i Växjö i de svenskamerikanska kyrko- och förenings-arkiven. Även i fråga om litteratur och tidningsmaterial står en kommande svensk forskning om Svenskamerika väl rustad tack vare Emigrantinstitutets och Kung-liga Bibliotekets samlingar.

När denna på Svenskamerika centrera-de forskning kommer i gång på allvar torde det dock inte bli i form av stora, hela Svenskamerika omfattande, under-sökningar. Intensiv punktforskning är nödvändig innan man kan göra en sam-manfattande syntes. Först på grundval av dylika specialundersökningar kan man ge

svar på de många frågor som hänger samman med svenskarnas pionjärgärning ute vid odlingsgränsen, deras anpassning till redan färdiga amerikanska miljöer, deras eget etniska liv, deras relationer till andra invandrargrupper etc.

Detta konstaterande innebär inte ett underkännande på förhand av den bok som här skall anmälas, Allan Kastrups 863 sidor tjocka *The Swedish Heritage in America. The Swedish Element in America and American-Swedish Relations in Their Historical Perspective*. (Minneapolis: Swedish Council of America, 1975). Däremot drar påståendet upp gränserna för Kastrups bok. På forskningens nuvarande ståndpunkt är det alltså inte möjligt att ge en brett upplagd problemorienterad skildring av svenskarna och deras ättlingar i USA, där de vanliga frågorna kring en minoritetsgrupps situation i den amerikanska smältdegeln — eller om man så vill, mosaiken — behandlas. Däremot går det att ge en *deskriptiv* redovisning av svenskamerikanernas bosättning, flyttningar, kyrkosamfund, föreningsliv, press och litteratur, eller om svenskamerikanernas deltagande i de stora amerikanska händelserna under de sista århundradena. Att inför USA:s 200-års jubileum ge en dylik bred beskrivning har varit Allan Kastrups och utgivarnas — Swedish Council of America — syfte.

Boken inleds med ett översiktligt kapitel, där relationerna mellan Sverige och Amerika tecknas i snabba drag, varefter författaren i ett följande kapitel gör den i svenskamerikanska sammanhang nästan obligatoriska reverensen för vikingarna. I en skildring, där relationerna mellan Sverige och Amerika är i centrum, har väl vikingarna egentligen inte något berättigande och kapitelrubriken, "The Scandinavian Vikings", är den enda där horisonten vidgas till att omfatta hela Skandinavien. Till Amerika kommer läsaren i detta kapitel enbart i samband med skildringen av Leif Erikssons besök omkring år 1000 och omnämmandet av utgrävningarna av de två långhusen på norra Newfoundland. De många teorierna kring och påstådda bevisen för andra tidiga nordmannabesök på den amerikanska kontinenten förbigår författaren med den tystnad de förtjänar.

Följande kapitel om den svenska kolonin Nya Sverige vid Delawarefloden är däremot i högsta grad berättigat och här ger Kastrup en värdefull sammanfattning av kolonins och åtskilliga kolonisters fa-

scinerande öden. De holländska kapitalintressenas stora engagemang i u-landet Sveriges ekonomi avspglades också i Delawareprojektet. Peter Minuit, tidigare guvernör i holländska Nya Nederland, där han bl. a. köpte Manhattan av indianerna, utsågs 1637 till chef för en svensk expedition till Delawaredalen som han själv rekommenderat som lämplig plats för en svensk handelsstation. Hälften av det satsade kapitalet var holländskt liksom halva besättningen på "Kalmare Nyckel" och "Fogel Grip", de bägge premiärskapen.

Under den dynamiske smålänningen Johan Printz's guvernörstid från 1643 och tio år framåt expanderade kolonin ytmässigt, något som både lockade och skrämde holländarna och 1655 ledde till att de övertog kolonin. Kolonisternas antal hade då, genom det ringa intresset från moderlandet, inte stigit nämnvärt över de 135 vuxna män som funnits vid Printz's ankomst och den ursprungligen som handelsstation planerade kolonin hade förvandlats till en jordbrukskoloni. De svenska och finska nybyggarna kom att i stor utsträckning stanna kvar under den holländska och sedan, efter 1664, engelska regimen. Genom naturlig tillväxt och ytterligare invandring från Sverige och Finland växte deras antal och 1683 antecknades 924 personer som svenskar.

Bland dessa svenskar plockar förf. fram flera märkesgestalter. Här möter vi Johan Printz's dotter Armegott som stannade kvar i kolonin på faderns jordegendom nära byn Upsala även sedan denne och även hennes make, Johan Papegoja, och fyra söner hade rest tillbaka till Sverige. Själv återvände hon till Sverige först 21 år efter det den svenska flaggan halats på fort Christina och hade då enligt förf. gjort sig värd omdömet "first champion of women's rights in America".

Johannes Campanius var en präst som kom över med Printz 1643 och återvände till Sverige efter att ha varit kolonins andlige ledare i fem år. Han kan tillskrivas äran av att vara den förste som översatt Luthers katekes till ett indianspråk — lepane-språket. Den trycktes t. o. m. i Stockholm 1696 i 600 exemplar, av vilka 500 sändes över till Amerika året därpå. År 1702 gav Campanius' sonson ut den första boken om kolonin, "Kort beskrifning om provincien Nya Sverige uti America", som baserats på Johannes Campanius' amerikanska anteckningar.

Mårten Mårtensson, som anlände 1654,

är känd som den ursprunglige ägaren till "the Swedish Cabin" i en park sydväst om Philadelphia. Än mer känd är han kanske som farfars far till undertecknaren av Declaration of Independence 1776, John Morton, som troligen föddes i det bevarade huset.

I fråga om en annan uppmärksammad gestalt med rötter bland Delawaresvenskarna är förf. något försiktig. Det gäller John Hanson, stundtals utnämnd till USA:s förste president sedan han den 5 november 1781 valts till "President of United States in Congress Assembled" och hållit denna post i ett år. Om Hansons svenska påbrå konstaterar Kastруп att det inte definitivt fastställts men att de flesta auktoriteter tror att hans farfars far var en Johan Hansson som stupade vid Lützen 1632 och vars son, John Hansons farfar, anlände till Nya Sverige 1643, 13 år gammal, och senare flyttade till Maryland där släkten sedan intog en ledande ställning. Senaste inlägget i denna fråga har kommit från Sten Carlsson (Swedish Pioneer Historical Quarterly 1978: 1) som konstaterat John Hansons farfars mors och farmors troliga svenska bakgrund men samtidigt understryker att informationer om svenska manliga förfäder saknas.

Det svenska språket levde kvar bland nybyggarna, här och var t. o. m. relativt oblandat, fram över mitten av 1700-talet. Till detta bidrog i hög grad den fast organiserade kontakt som skapats mellan den svenska kyrkan och den forna kolonin 1696. Bakom detta engagemang från svenska kyrkans sida låg en anhållan från en lekmanpredikant från Tranudden (Crane Hook) mitt i den ursprungliga kolonin. Hans namn var Carl Christophersson Springer som sedan han som 18-åring kidnappats vid ett besök i London, haft en slavliknande anställning i Virginia och därifrån tagit sig upp till de svenska nybyggarna vid Delaware. Genom Springers initiativ, som i hög grad understöddes av Jesper Svedberg, inom kort biskop i Skara, sändes tre svenska präster till Delaware 1697. Svenska präster, sammanlagt över 30 stycken, och svensk andaktsliteratur kom att under det följande århundradet krossa Atlanten på väg till de svenska Delawareförsamlingarna som kom att sortera under Skara stift. Centrum i verksamheten blev två, ännu bevarade kyrkor: Helga Trefaldighetskyrkan (Holy Trinity) i Wilmington och Gloria Deikyrkan i Wicaco, nu en del av södra Philadelphia.

Holy Trinity invigdes 1699 och Gloria Dei 1700. Kyrkböckerna i Holy Trinity fördes till 1773 på svenska.

Den siste svenskfödde prästen i Delaware-dalen var Nils Collin från Uppsalatrakten. Han verkade i Delawareförsamlingen under 61 år som en allt mer uppmärksammad förbindelselänk mellan Amerika och Sverige fram till sin död som 85-åring 1831. Redan 1790 hade svenske ärkebiskopen undertecknat beslutet som förde över de svenska församlingarna i Delawareområdet till den amerikanska episkopalkyrkan. Men Gloria Dei i Philadelphia var nominellt luthersk till Collins död.

Den svenska kyrkoprovinsen på andra sidan Atlanten gjorde också området relativt lättillgängligt även för svenska kulturpersonligheter utanför kyrkans sfär. En av dessa var Pehr Kalm, Linnélärjungen från Finland, som en vinter under sin amerikaresa 1747—1751 t. o. m. predikade i Trinity Church i Swedesboro där prästtjänsten var vakant. Fyra år senare gav han ut sin klassiska "En resa i Norra America". At Kalm och andra Linnélärjungar ägnar Kastруп ett särskilt kapitel.

De biografiska notiser som förekommer i de kapitel som skildrar svenskt engagemang i den nya staten USA:s första femtio år domineras helt naturligt av riks-svenskar som vistades i USA en längre eller kortare tid. Flera av de icke så få svenska officerare, som deltog på kolonisternas sida i frihetskriget, skildras. Den mest kände av dem alla var greve Axel von Fersen d. y., vars med tanke på hans senare bana något överraskande negativa syn på de förnäma plantageägarna i Virginia Kastруп illustrerar med brevcitat. von Fersen ifrågasätter virginiaaristokraternas lojalitet med kolonisternas krav på ett styrelseskick baserat på jämställdhet och lika rättigheter.

Konstnären Adolf Ulric Wertmüller är en annan av Kastруп uppmärksammad svensk. Efter ett tvåårigt besök i Amerika på 1790-talet, då hans berömda porträtt av George Washington kom till, återkom Wertmüller år 1800 och levde sedan till sin död tio år senare som lycklig farmare i Delaware-dalen.

Via ytterligare exempel på svenska kontakter med Amerika och amerikanskt kulturliv och även exempel på amerikanskt kulturellt inflytande i Sverige kommer förf. fram till 1840, det år, från vilket man kunde utvandra från Sverige utan kungligt tillstånd, det första året i den stora svenska

utvandringens pionjärdecennium.

Den svenska utvandringen fram till den första massmigrationen 1868 hade i stort präg av gruppvandring, då grupper samlade kring olika ledarpersonligheter eller med gemensam lokal anknytning bröt upp och på den nya kontinenten bildade svenska celler, varifrån de genom brev hem lockade andra att komma efter. Den personhistoriska aspekten blir helt naturligt mycket framträdande i denna utvandring, varför de biografiska notiserna dominerar de 175 sidor som Kastrup ägnar gruppvandringen. Utöver sedan länge uppmärksammade ledare som Gustaf Unonius, Peter Cassel, Erik Jansson och immigrationsdirigenter redan på plats i Amerika såsom Svante Magnus Swenson i Texas och Jonas Hedström i Illinois, möter vi här en mångfald lika fascinerande öden — inte minst i samband med den tidigare inte så uppmärksammade fortsatta etappvandringen västerut från moderkolonierna i Illinois, Iowa, Wisconsin, Michigan och Minnesota. Utöver denna bosättningshistorik, knuten till de olika pionjärernas insatser, tar förf. i detta avsnitt upp viktiga händelser i Svenskamerikas första årtionden, såsom Fredrika Bremers och Jenny Linds uppmärksammade Amerikabesök på 50-talet, de religiösa samfundens uppkomst samt, givetvis, inbördeskriget.

Av de o. 20 000 svenskarna (inklusive hustrur och barn) i nordstaterna deltog o. 3 000 på nordstatssidan, varvid många tjänstgjorde under de o. 100 svenskfödda officerarna. Av de o. 750 svenskar, som enligt 1860 års census bodde i sydstaterna, deltog knappt ett hundratal i de konfedererades arméer. Då det gäller deltagandet på nordstatssidan tar författaren avstånd från den ej ovanliga uppfattningen om svenskarnas speciella offervilja och konstaterar i stället de svenska invandrarnas i regel ringa entusiasm för kriget.

Flera uppmärksammade svenskamerikanska krigsdeltagare med generalen C. J. Stolbrand i spetsen passerar i revy, liksom flera av de c:a 40 svenska officerare som korsat Atlanten för att kämpa på nordstatssidan, antingen drivna av önskan att få krigserfarenhet eller av entusiasm för unionens sak. Till de mest uppmärksammade av dessa rikssvenska officerare hörde utan tvekan Ernst von Vegesack som, efter att mot slutet ha varit överste för ett av tyskar dominerat New Yorkre-

gemente, redan 1863 återvände till Sverige men 1865 utnämndes till amerikansk brigadgeneral och 1893 som svensk pensionsrad generalmajor erhöll kongressens Medal of Honor för tapperhet i fält.

Avsnittet om inbördeskriget för över till kapitlet om "The John Ericsson Story". Här konfronteras man med den osannolikt — och falskt — idylliska kampen mellan Monitor och Merrimac i Hampton Roads söndagen den 9 mars 1862 med tusentals andlösa åskådare, bl. a. tågburna från New York, utmed stränderna. En kamp som brukar betecknas som intäget i pansarskeppens epok. John Ericssons liv före och efter denna händelse, som gjorde honom känd på bägge sidor Atlanten, får även en fyllig skildring i boken.

Samma uppläggning som vid behandlingen av gruppvandringens period följs när förf. skildrar massmigrationsepoken från 1868 och framåt. Efter själva invandrings- och bosättningshistoriken fångar Kastrup upp händelser av vikt inom det svenskamerikanska samhället samt svenskamerikanskt engagemang i det allmänna amerikanska händelseförloppet. Översikter över den samtida utvecklingen i Sverige fogas även till framställningen. Tre naturliga perioder avskiljer sig: den stora massmigrationen 1868—1914, mellankrigstiden med massutvandringens sista topp (1923) och definitiva slut, samt efterkrigstiden med sin sipprande ström av utvandrande högtbildade experter. Merparten av framställningen får helt naturligt massmigrationens period som ägnas 343 sidor uppdelade på 14 kapitel.

Målen för de svenska utvandrarerna under massmigrationens tid var från början de områden i Amerika som de tidiga emigranterna hade prövat och funnit gott. Men från dess moderbosättningar gick sedan vandringen ofta vidare västerut. Även under denna period förekom det alltså svenskamerikanska pionjärer som genom sitt exempel och sin propaganda ledde svenskamerikaner in i nya områden och även lockade hemmasvenskar att bryta upp. Dessa pionjärer får sin beskärda del av utrymmet, när förf. skildrar den svenska bosättningen i stat efter stat.

Det torde vara meningslöst att här ens dra fram några namn ur denna breda ström av svenskamerikanska pionjärer och lokala förgrundsgestalter. Merparten av skildringen blir en exposé över den svenskamerikanska framgången, visserligen ofta sedd mot bakgrund av tidiga umbäranden

och hård kamp för tillvaron. Den svensk-amerikanska vardagen och den vardagliga svenskamerikanen möter inte ofta. Det är inte utan att man ibland vid läsningen känner sig förflyttad tillbaka till den i Svenskamerika tidigare omhuldade bokgenren av typ "Svenskarna i Illinois" eller "History of the Scandinavians and Successful Scandinavians in the United States". Men samtidigt måste understrykas att Kastrup lyckats hålla sig fri från de devota personskildringar som dessa böcker ofta var fyllda med i förhoppningen att fånga in så många abonnenter som möjligt. Kastrup ger en mer nyanserad bild av dessa lokala och delstatliga förgrundsfigurer. Genom sin stora beläsenhet i svensk-amerikana kan han stödja sig på framställningar utan anknytning till samtida hyllningsartiklar eller efterlämnade memoarer.

Att den svenskamerikanska framgången kommit i förgrunden är helt förklarligt om man utgår från vad Kastrup själv i inledningskapitlet säger om syftet med boken: att råda bot på ett missförhållande som en annan av Svenskamerikas historiker, Adolph B. Benson, redan observerat, nämligen att amerikanen i gemen vet ytterst lite om svenskamerikanernas insatser i det amerikanska samhället och inte ens svenskamerikanerna själva insett "the full magnitude and significance of their accomplishments". Bakgrunden till boken är mycket tidstypiskt ett USA där "new ethnicity"-vågen skapat ett intresse för den egna befolkningsgruppens historia och roll i den 200-årsjubilerande nationens utveckling. Boken har också blivit en stor framgång i USA.

Den svenska emigrationen tecknas av Kastrup på ett med den senaste forskningen överensstämmande sätt. Det sker dock inte i ett sammanhållet avsnitt utan inskjutet här och där i den omfångsrika boken. Med tanke på detta och på att vi i Sverige numera har flera goda översikter över den svenska emigrationen till Amerika, där dessutom den svenska bakgrunden får en fyllig behandling, kan inte Kastrups bok i detta hänseende sägas fylla något behov hos oss.

Bokens skildring av kulturella och andra förbindelser mellan Sverige och Amerika torde då locka en svensk engelskläsande publik mera. Här får vi för första gången en visserligen utspridd men dock inom två pärmar samlad redogörelse för dessa relationer fram till dags dato. Fokus

är i framställningen riktat på Amerika. Detta är inte en nackdel utan tvärtom gör det boken speciellt värdefull för svenska läsare, redan tidigare relativt väl informerade om amerikansk påverkan på svensk kultur, på våra religiösa förhållanden och den svenska ekonomin.

Förf. hävdar i inledningskapitlet att boken inte är ämnad vara en biografisk uppslagsbok ("reference work"). Det må vara sant, men frågan är om inte just de många och som det synes ovanligt säkra biografiska uppgifterna kommer att bli bokens främsta tillgång för svenska läsare. Ett i sammanhanget nödvändigt namnregister och ett kompletterande geografiskt register understryker bokens användbarhet härvidlag. Mängden av biografisk information inte bara förklarar utan även försvaret bokens ansenliga omfång och är huvudskalet till att Allan Kastrups bok kan förespås en framtid som ett ofta anlitat verk i våra svenska folkbibliotek och alla samlingar som tillmötesgår biografiska intressen.

Lars Ljungmark

Barnhusbarn och manufaktur

Gustaf Utterström, *Fattig och föräldralös i Stockholm på 1600- och 1700-talen*. Umeå 1978, 248 s. (Umeå studies in the humanities, 14).

I PHT 1977 anmälde jag docent Gudrun Utterströms intressanta studie om Tillnamnen i den karolinska tidens Stockholm (1976), som bygger på Stockholms stadsarkivs utomordentliga källmaterial om Allmänna barnhuset. Hennes man, professor emeritus Gustaf Utterström, som för åtskilliga år sedan gjort excerpter ur materialet, fick genom diskussionerna kring hennes bok förnyat intresse för vad det kunde ge ur manufaktur- och socialhistoriska aspekter. Flera av Gudrun Utterströms tabelluppställningar kommer också föreliggande framställning till godo. I några lärda, djuplodande och samtidigt mycket läsbara men tämligen fristående studier är det sammanhållande temat vad Gustaf Utterström karakteriserar som barnens roll i det förindustrialiserade samhällets arbetsliv, deras levnadsvillkor och samhällets syn på barnen.

Att se en vårdnadsinrättning för föräldralösa barn i skolåldern som huvudman för en rad olika manufaktur förefaller

oss märkligt. Tanken var att förlägga tillverkningsprocessen till den plats där den billiga arbetskraften fanns. Risken för sammanblandning av donationsmedel för barnavård med driftskapital för manufakturer var påtaglig. Utterström ger en mycket instruktiv skildring av tillverkningsprocedurer inom de olika manufakturgrenarna: buldansmakeri (segeldukstillverkning), repslageri, luntmakeri och vantmakeri. Produkternas främste avnämare var under 1600-talet amiralitetet. Hela verksamheten startade på Gråmunkeholmen under Clas Flemings ledning men flyttade 1638 till Norrmalm. Beskrivningen av det stora området kring Barnhusgatan blir samtidigt en intressant sammanställning av stora delar av Norrmalms historia. En utvikbar bilaga med Tillæus ritning av barnhusområdet från 1742 ger värdefull topografisk orientering.

Genom skildringen får läsaren inte bara glimtar ur barnhusbarnens relativt sett privilegierade dagliga liv med enklare manufakturarbete och skolgång utan får också ta del av övriga föräldralösa barnkategoriers öde. Barnen i förskoleåldern placerades i Danvikens hospital. Efter razzior på gator och torg sändes tiggarbarn i skolåldern under 1660- och 1670-talen ofta till Daniel Leijonanckers manufakturer på Södermalm (dessa låg dock ej direkt vid Barnängens, som sägs s. 113, utan närmare Nytorget). Åttaåringar och t. o. m. ännu yngre barn ansågs kapabla till arbete. Blev de sjuka kastades de bara ut på gatan igen. Barnhusbarnen, som enligt antagningsbestämmelserna skulle vara "äkta" födda placerades däremot efterhand ut som hjälp till hantverkare, medan flickor placerades i familjer.

En mer barnvänlig syn arbetade sig fram i allmänna medvetandet under 1700-talet. Vid 1750-talets mitt tilläts intagning av utomäktenskapliga barn; man tänkte också mindre på den ekonomiska lönsamheten. Utterströms ingående och allmänt givande undersökningar i det för äldre tid svärbemästrade ämnet kostberäkning tyder på detta. Ransonerna blev något större, fisk- och köttransonerna kanske något mindre men framför allt mjölktilldelningen rikligare på ölet och svagdrickans bekostnad. Utterström räknar med att kaloriintaget under 1600-talet till 25 % kom från de sistnämnda dryckerna. Barnhusmaterialiet ger genom sin utförlighet och exakthet en ovanlig möjlighet att kunna beräkna kalorimängden tämligen

noga. Som helhet får tilldelningen anses vara tillräcklig. Vad som brast var naturligtvis smaklighet och vitamintillförsel. Den stora dödligheten får dock främst tillskrivas farsoter, dålig hygien och stadens osundhet.

Ur personhistorisk synpunkt ger boken ganska sporadiska glimtar, men sammanhanget är speciellt och därför intressant. Direkt inblandade i ledningen eller i kritiken av ledningen är bl. a. Clas Fleming, Richard Clerck, Jean de la Vallée och Carl Stiernstedt. På manufaktursidan kan nämnas Daniel Leijonancker och Frantz Zinck för 1600-talet, Samuel Rörich, Jeronimus Küsel, Johan Adolphsson Christiernin, Jean Henri Lefebure och Herman Petersen för 1700-talet. Författaren presenterar också en nyhet i Stockholms namnhistoria: den som givit namn åt Rå-lambshov är överste Åke Rålamb.

Även om agerande personer, som nämnts vid namn, inte är så stort, skulle ett personregister ha varit välkommet. Måtte inte tids- och penningbrist få våra historiska författare att dra in på den detaljen!

Birgitta Lager-Kromnow

Roslagshistoriskt

Numera filosofie hedersdoktorn *E d v i n Gustavsson*s värdefulla verksamhet som roslagshistoriker, vilken flera gånger tidigare uppmärksammats i denna tidskrift (senast 1975, s. 179), har fortsatt med ytterligare arbeten.

Hans stora verk om sin fädernebygd, Väddö socken, varav fyra häften utkom 1956—73, har sålunda kompletterats med *Anteckningar om Väddö socken* (Östervåla 1977; 96 s.). Där finns en alfabetiskt ordnad sammanställning om medeltida väddöbor, en lärd notförsedd framställning om Väddö på 1550-talet, till stor del grundad på den äldsta jordeboken, en förteckning över vigslar 1719—1818 och notiser om "Personer och händelser" från 1600-talet till 1900-talets början, bl. a. om prästsläkten Hilleström samt i slutet av 1800-talet i utlandet försvunna eller bottsatta sjömän från Väddö. Detta nya häfte avslutas med rättelser och tillägg till fjärde häftet av verket om Väddö socken.

Av Gustavssonss serie Roslagshistoriskt har ytterligare ett häfte utkommit. Detta nionde häfte i serien har kallats *Brand Bruk Bönder* (Östervåla 1978; 126 s.). Det

börjar med en nusvensk översättning av ett brev i riksarkivet från 1430, där Gustavsson genom felläsning kommit att kalla riksrådet Carl Ormsson (Gumsehuvud) "Carl Arnesson" och frälsemannen Lydeka van Bergen "Lydeka opå Bergha". I kommentaren uppges recensenten i stället för professor E. Arthoni vara författaren till en citerad artikel i Äldre svenska frälsesläkter. Viktigt är det följande avsnittet om fogden Nils Petersson på Östhammar. Det innehåller nusvensk översättning av ett brev i riksarkivet om denne från 1433, vilket förbisettes i Birgitta Fritz' redovisning av innehavarna av Östhammars borgfögderi i andra delen av hennes arbete Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250—1434 (1973). I kommentaren argumenterar Gustavsson för att denne Nils Petersson skulle vara identisk med en 1413—17 belagd fogde på Opensten i Västergötland med samma namn. Ett av Gustavsson ej beaktat indicium för denna identitet är att brevet 1433 liksom de flesta av breven om fogden på Opensten har Nils Petersson som mottagare och enligt avskrifter av N. R. Brocman ingått i Antikvitetsarkivets serie Miscellanea (jfr J. Liedgren i Kulturhistoriskt lexikon, 11, sp. 640); det vore märkligt, om bland våra fåtaliga bevarade medeltida privatarkiv skulle finnas arkiv efter två fogdar med namnet Nils Petersson under 1400-talets förra hälft. En av Gustavsson citerad uppgift i Schlegels och Klingspors ättartavleverk över den ointroducerade adeln, att Nils Petersson skulle ha tillhört släkten Bagge af Berga, torde vara oriktig. I fortsättningen redovisar Gustavsson notiser i domböcker från åren 1604—1741 och på en lantmäterikarta från 1704 om nio numera troligen ej längre bevarade brev från åren 1424—80. Avsnittet Femtonhundra-talets "roslagsbänk" förtecknar riksdagsmän efter urkundspublikationen Svenska riksdagsakter. Avsnittet I bruksrörelsens skugga har Gustavsson kallat "ett landskapsocialt reportage" och har ett visst samband med det följande, Anteckningar om allmänningarna. Till rysshärjningarna 1719 återkommer han i avsnitten Mordbränder på Norrtälje och Svedjeeldar skrämde för ryssen. Häftets längsta avsnitt behandlar Landsvägarna och vägfarande. Rent personhistorisk karaktär har avsnittet Risingegubben, som behandlar Johan Elias Norberg, en av 1800-talets s. k. kloka gubbar. Avsnittet Inför kronans bord behandlar äldre tiders inskrivning av

värnpliktiga och innehåller bl. a. Gustavssons egna hågkomster från 1921. Häftet avslutas med avsnitten Skifte i by och Från skilda tider. Det sistnämnda innehåller åtskilligt av personhistoriskt intresse, bl. a. om roslagsbeskrivaren professor F. W. Radloff, om de för spioneri misstänkta "sågfilarna" i början av 1900-talet och om den bekante norrtäljeredaktören Gottfrid Peterson samt kompletteringar till föregående häftes uppgifter om Roden och om Albert Engströms figurer. Avslutningsvis meddelas tillägg och rättelser till föregående häfte, bl. a. framställningen om reformations tidens roslagspräster.

Något före Gustavssons senaste häfte utkom en på sätt och vis närbesläktad bok, TV-producenten och journalisten E d v a r d M a t z' och hans son intendenten vid Sjöhistoriska museet Erling M a t z' i samarbete med Svenska turistföreningen utgivna arbete *Sällsamheter i Stockholms skärgård* (Lund: Rabén & Sjögren, 1978, 255 s.). Den förre har tidigare publicerat bl. a. böcker om stortjuven "Lasse—Maja" (1970) samt om Mälardalens sällsamheter (1973) och Sällsamheter i Bohuslän och Dalsland (1975). Den nyutkomna boken är en samling korta och vackert illustrerade lokalhistoriska reportage från inemot ett trettiotal orter längs upplandskusten från Harg i norr till Värmdö i Söder. Raden av ämnen är lika brokig som i Gustavssons böcker. Förutom episoder från krigen 1719 och 1809 möter här t. ex. det omstridda medeltidshelgonet S:t Karlung, de båda männen bakom Arholmavalsen, Albin Carlsson och Herman Svenonius, tillkomsten av Evert Taubes Kalle Schewens vals, den på Vaxholms fästning förvarade 1700-talstjuven Jacob Guntlack, August Strindberg på Runmarö och den religiösa sekten "skevikarna" på Värmdö. Medan Gustavsson i sina böcker oftast avser att dela med sig av vad han hittat under sina arkivforskningar, har Edvard och Erling Matz framför allt sökt popularisera frukter av litteraturstudier och intervjuer, även om ibland även arkivmaterial utnyttjats. Boken är försedd med ordentligt specificerande hänvisningar till mängder av ofta mycket speciell och av andra forskare föga beaktad litteratur. Den torde därigenom bli av bestående värde för kommande forskning, särskilt som den tack vare ett kombinerat person- och ortregister är lätt att hitta i. Hänvisningarna är emellertid ej alltid de allra bästa. Vid behandlingen av G. C. von Dö-

belns insats vid försvaret av Roslagen 1809 citeras t. ex. Alma Söderhjems bok om honom från 1937 men ej Sture Wallers omfångsrika doktorsavhandling 1947. I fråga om Guntlack har ej hänvisats till Kjell Andersons uppsats om honom i Meddelanden från Vaxholms fästningsmuseum 1967 och densamma artikel om honom i Svenskt biografiskt lexikon, där dennes s. k. levernesbeskrivning ej anses vara författad av honom själv, vilket Edvard Matz ej ifrågasätter. I fråga om "skevikarna" saknar jag hänvisning till bl. a. den utförliga framställningen i Svenskt biografiskt lexikon 14 (1953), s. 62—67. Sannolikt har författarnas arbetstakt ibland varit för hög. Där om vittnar även t. ex. förväxlingen av tsarerna Alexander I och Alexander III (s. 32) och uppgiften, att Aurora Königsmarck vid försök att få träffa Karl XII 1702 var "högbarmad, tjugoårig" (s. 70). Tegnér's dikt om Karl XII nämner henne visserligen som "högbarmad", men den som där uppges vara "tjugoårig" är Karl XII; Aurora Königsmarck var som bekant född redan 1662.

Roslagens sjöfartsminnesförenings tidskrift *Rospiggen*, som utkommit med ett nummer per år sedan 1940 (jfr PHT 1960, s. 205) med undantag för de sammanslagna årgångarna 1959-60, hade åren 1969—73 en särskild avdelning "Biografiskt". Även sedan avdelningsindelningen slopades, har emellertid en hel del biografiskt publicerats där. Årgång 38 (1978; Norrtälje 1977; 152 s.) innehåller ett trettiotal artiklar. Evert Wallert, *Bengt Oxenstierna — herre till Ekebyholm och Lidön*, är en populär sammanfattning om den s. k. Resare-Bengt. Manfred Ohlson, *Med jakten Lina i södra skärgården år 1904*, fortsätter en artikel i föregående årgång genom att redovisa huvudinnehållet i en skeppsdagbok, som nämner en hel del personer, dock inga "kändisar". Detsamma gäller samme författares artikel *Briggen Jupiter*, vars loggböcker finns i Sjöfartsmuseet i Väddö. På flera uppräknade tryckta och otryckta källor vilar J. Roger Toll, *Sjömannen och skepparen Carl Alfred Toll*, och Kaj Wicklander, *Albert Wicklander — en björkösjöman*. Lenart Müller, "26 år för om masten" — ett sjömansliv, biografierar en sjöman Helge Ullberg och meddelar faksimiler av ett par handlingar från 1917 och 1920 ur dennes arkiv. Beaktansvärda är också

Manfred Ohlsson, *PM rörande Sjöhistoriska museet vid Åbo Akademi*, och några artiklar av Willy Edenberg och Gunilla Dunfors om Roslagens Sjöfartsmuseums samlingar på Kaplansbacken i Väddö. Av dessa artiklar framgår, att båda museerna även innehåller en hel del arkivalier, om vilka uppgifter meddelats.

Hans Gillingstam

Paul Wilstadius

Paul Wilstadius, *Smolandi Upsalienses, Smålandsstudenter i Uppsala. Biografier med genealogiska notiser*. Utg. av Smålands Nation, Uppsala, 5 (1700—1744). Uppsala 1978, 312 s.

Om Paul Wilstadius, den i fjor bortgångne genealogen och kulturforskaren, har en högst sakkunnig granskare (prof. Sten Carlsson) i ett förord till hans sist utgivna arbete uttalat att han "som matrikelutgivare för närvarande knappast har sin like i hela Sverige". Ser man tillbaka på hans livsverk, sådant detta återspeglas i den till 65-årsdagen år 1970 utgivna bibliografien, är man beredd att utan tvekan instämma i detta uppskattande omdöme. Samma uppskattning visade också Lunds universitet genom att år 1970 utnämna honom till filosofie hedersdoktor.

P.W.:s väg till denna position var inte den rakaste. Lakoniskt återges hans curriculum vitae i den nyssnämnda bibliografien: "sågverksarbetare 1917—1922, stud. ex. 1925, tandl. ex. 1931, prakt. tandl. 1932—1962". Tidigt började denne vetgirige och envise smålänning att forska i arkiven och i ortspresen publicera vad han funnit om märkliga gestalter och händelser i hembygden. Hans stora kärlek till och gedigna kunskaper i det svenska humanistlatinet kom honom att också fördjupa sig i den äldre dissertationslitteraturen och till svenska tolka många av dess topografiska avhandlingar.

Småningom gled hans intresse alltmer över till rent genealogisk forskning. Hans vitae genus kom här väl till pass. Det är f. ö. ganska märkligt att flera av våra framstående genealoger haft ett yrke, som legat mera fjärran från deras forskningsfält. Det räcker att nämna Gustaf Elgenstierna, släktforskaren framför andra, som hade tjänst i postverket, den legendariske Carl Sjöström med de många nationsmatriklarna, som var kronofogde, och nu

P.W. som var tandläkare. Detta yrke gav honom både tillfälle och ekonomiska möjligheter att ägna hela fritiden åt det som blev hans stora livsintresse: genealogisk och kulturhistorisk forskning.

P.W.'s intressesfär var huvudsakligen begränsad till den småländska hembygden. Men där grävde han desto djupare i det tillgängliga källmaterialet. Hovrätternas domböcker, häradsrätternas boupp-teckningar, kyrkoarkivens mängder av volymer och domkapitlens handlingar — allt detta penetrerade han så grundligt att han till slut tyckte hitta rätt där lika bra som på sina egna bokhyllor (där f. ö. rymdes den nog förnämligaste privata samling Smolandica som nu finns i Sverige).

I större och mindre skrifter, i tidskrifts-uppsatser och i tidningsartiklar redovisade P.W. resultatet av sina djupträngande forskningar. Det var kulturbilder från landskapets olika bygder, Braheskolans lärjungar på Visingsö och smålandsstudenter i Dorpat, Pernau och Åbo. Serien "Småländska hembygdsböcker", som påbörjats av stationsinspektoren (!) och hembygdsforskaren N. Werner, fortsattes med stora ekonomiska uppoffringar av P.W. Där publicerade han inte mindre än 14 delar med genealogiskt eller/och kulturhistoriskt innehåll.

Allt detta kan emellertid betraktas som en förberedelse till det som blev P.W.'s magnum opus: matriklarna över smålandsstudenterna i Uppsala (Smoland Upsalienses). Ett visst förarbete var redan gjort genom de "biografiska och genealogiska anteckningar" om Smålands nation som P. G. Vistrand utgav år 1894. Men denna första del började först med år 1637 och sträckte sig inte längre än till år 1844. Någon fortsättning följde inte. Först på 1940-talet togs matrikel frågan upp på nytt. Då åtog sig läroverksadjunkten G. G. Molin att utarbeta en ny Smålands nations matrikel ända från början. Efter tio år var en första del färdig, omfattande tiden 1593—1625 och innehållande "biografier med genealogiska notiser" över "studenter från hela Småland samt Öland", inalles 266 nummer. Molin fortsatte med arbetet på en andra del, men då föll pennan ur hans hand för alltid år 1955. Han hade då hunnit till år 1631 och nr 402. Hans verk syntes bli en torso liksom Vistrands.

Då lyckades Nationsledningen övertala P.W. att föra verket vidare. Genom sina ovan nämnda skrifter och matriklar var

han väl förtrogen med det hithörande källmaterialet och dess utnyttjande för en matrikel. Dessutom hade han på Nationens uppdrag utgivit en fortsättning på Vistrands arbete (del 2: 1845—1950), som utkom 1961. Sju år senare förelåg andra delen av Smoland Upsalienses, omfattande tiden 1625—1645 (nr 267—678) med G. G. Molin och P. W. som författare på titelbladet. Därefter fortsatte P.W. träget med arbetet på följande delarna. Den tredje (1645—1663, nr 679—1000) utkom 1968, den fjärde (1664—1699, nr 1001—1370) år 1971 och nu senast i fjor den femte delen, som går fram till Linnés tillträde av inspektoratet (1700—1744, nr 1371—1764).

Uppställningen i verket är den som är gängse i matriklar av detta slag. Först kommer de inspectores som tjänstgjort under perioden (med helsidesporträtt där sådana finns). Sedan följer nationsmedlemmarna i den ordning de blivit inskrivna i nationen. För var och en hänvisas till nationsmatrikeln och Vistrands nr; sedan anges föräldrar, födelse- och dödsdatum, bildningsgång och innehavda tjänster, tryckta skrifter, i förekommande fall hustru och barn med utförliga data samt — detta är något ovanligt — stundom även syskon. Till sist förekommer ofta vad förf. kallar Anm. — det är stundom underfundigt formulerade kommentarer till biografien, inte sällan av stort kulturhistoriskt intresse.

För att belysa det sagda låt mig taga ett enda ex. ur högen; jag väljer på måfå en kortare biografi: nr 1585 Magnus Joh. Sieurin. Han inskrevs i nationen 1728 (samma år som Linné förresten) och avled redan 4/8 1737 och "begrovs på domkyrkogården 7/8"; han bodde då hos teol. adjunkten Martin Kammecker. Om denne student får vi veta, att han "stammade troligen från Skärsjö i Skepperstad men ej påträffad i sockens kyrkoböcker". Han tryckte en gratulationsvers i en landsmans dissertation 1736 och kallar sig då Lacherus. Om hans fem syskon, som namngivas, får man kännedom genom ett brev från kyrkoherden i Hultsjö som förf. påträffat. I Anm. berättas att hans kvarlåtenskap inbragte 300 dlr. smt och att den innefattade förutom böcker "en värja med rött gehäng av kamelhår", två peruker, varav en följde "med liket i graven", och en pudersk "med sydde rosor". Är inte detta en åskådlig bild av en 1700-talsstudent, som annars försvunnit i anonymitetens

mörker?

Så kunde man fortsätta att botanisera i det rikliga porträttgalleriet och ständigt finna pålitliga och kulturhistoriskt intressanta notiser. Förf. har hela tiden haft i ögonsikte grundvalarna för all vederhäftig genealogisk forskning: djupdykning i primärmaterialet utan att lita på sekundärlitteraturen, kritisk granskning av de förekommande uppgifterna och strävan efter så stor fullständighet som det är möjligt. På så sätt kan det framlagda materialet inte bara bli till glädje och gagn för den snävare kretsen utan även tjäna den demografiska forskningen och utgöra värdefulla pusselbitar i en rikshistorisk undersökning. Därtill kommer att det kulturhistoriska stoffet ger en ovärderlig inblick i det akademiska livet vid denna tid (tänk på exemplet ovan!).

I ett förord till den andra delen av *matricken* skriver P. W. (med tanke på den då bortgångne föregångaren G. G. Molin) att "få av oss dödliga blir det förunnat att rida livets vrenskande fåle fram till våra tankars mål". Orden kunde ha sagts om honom själv. Det blev honom inte förunnat att slutföra det stora verk som han ägnade ett så livligt och osjälviskt intresse. Men säkert är att det som han redan åstadkommit skall ha ett bestående värde för den personhistoriska forskningen.

Hilding Pleijel

Lärd och resenär

Lars Lindholm, *Johan Hinric Lidén. Lärd och resenär*. Uppsala 1978, viii, 318 s. (Studier i idé- och lärdoms historia, 1).

Aktiviteten vid Institutionen för idé- och lärdoms historia vid Uppsala universitet är så stor, att monografiserien *Lychnos-bibliotek* fått en systerserie *Studier i idé- och lärdoms historia*. Denna inledes med föreliggande avhandling för doktorsexamen av Lars Lindholm. Förf. har gjort sig känd som omsorgsfull bibliograf sedan många år vid *Svenskt biografiskt lexikon*. Vid sidan härav och under ledighet har han utarbetat denna monografi över en av vårt livaktiga 1700-tals mest intresseväckande lärda samlare, Johan Hinric Lidén (1741—93). Efter 200 år är denne alltjämt en levande realitet för varje forskare i äldre svenskt tankeliv genom sin omissliga och ännu icke ersatta katalog över vårt lands doktorsavhandlingar. Hans hårda

livsöde, som för de sista tjugo åren band honom till sängen, har för inte länge sedan med lidelsefri inlevelse och förfinad historisk dubbel exponering återskapats av den likaledes i Norrköping bosatte och av ett liknande öde drabbade latinaren och poeten Sture Axelson i den gripande dikten "Förtroendes ord från ett långvarigt sjukläger" som ingår i samlingen "Nyheter från Norrköping" (1974) och delvis inspirerats av Hilda Danielsons utgåva av "Förtroendes brev från Johan Henrik Lidén 1768—87" i Föreningen Gamla Norrköpings publikationer 1961.

"Biografi och idéhistoria bör gå hand i hand" skriver förf. och har sökt tillgodose båda synpunkterna vid tecknandet av Lidéns kometsnabba ungdomskarriär i Uppsala, hans stora och med huvudsakligen egna medel bekostade utlandsresa (1768—70) och hans väldiga korrespondens, naturligt nog intensifierad från sjuklägret så länge han kunde skriva. Förf. har dragit nytta av sitt yrkes förtrogenhet med såväl riksarkivets som bibliotekens skatter och kan lägga bättre belägg och mera nyanseerade data till de inte så få äldre framställningarna av Lidéns biografi, främst Axel Nelsons. Detta gäller inte minst de invecklade turerna om Lidéns biblioteksdonation — med en särskild kunglig professur — till Uppsala universitet, varav utom böckerna en delpost i en amanuenslön ännu vittnar (den s. k. lidénska amanuensjänsken på Carolina).

Lidéns resa har sin bestående betydelse i den drygt tusensidiga dagboken, som även för att vara skriven i det förlovade seklet för vårt lands dagboksskrivande resenärer är utomordentligt omfångsrik, detaljerad samt, vilket är sällsyntare, broddad med omdömen. För den viktiga engelska delen har väl förf. inte så mycket att ge utöver Sven Rydbergs klara och heltäckande, både översiktliga och konkreta analyser, som förf. öppet nyttjar. Här liksom i Tyskland måste den lärde och umgängsamma magistern påfallande ofta kläda skott för det dåliga anseende för censur och åsiktsförföljelse som de ortodoxa teologerna förskaffat jämväl frihetstidens Sverige. I sitt intresse för tankefrihet röjer Lidén något av sitt djupaste engagemang, som också redovisats av förf. med något av ett personligt intresse.

I Lidéns egna akademiska motgångar bottenar hans ständiga noteringar av de utländska universitetens befordringar som vågar åsidosätta ancienniteten, vilken i

Sverige blivit så allenarådande på grund av lönesystemets tjänsteårsberäkningar.

För sådana utslag av seklets omhuldade moralfilosofi har förf. ett lyhört öra. Var Lidén stod i idéhistoriens stora frågeställningar blir det i den ändå ganska omgångsrika monografien mindre plats för. Man kan tänka exempelvis på Lidéns val av den intellektuelle rationalistens alternativ ifråga om tidsbegreppet, sedan bibelns lära om de sex tusen åren övergivits och innan utvecklingstanken fått sitt genombrott, i det brev Lidén skrev till C. C. Gjörwell (24/7 1780): "Öfwertygad som jag är om all tings obeständighet".

Lidén fick mellan 500 och 600 brev om året, skrev han 1791 till vännen Anders Schönberg, men gallrade hårt och sparade årligen blott mellan 50 och 100. Sammanlagt har inemot 2 000 brev bevarats. Här erbjuder sig en oskattbar källa till kunskap inte bara om handskrifter, bokfynd och författarplaner utan också om politik och tidens föreställningsvärld. Det är förvisso ogörligt att i en avhandling redovisa ens bråkdelar av själva innehållet i dessa för lärdomshistorien så värdefulla tankeutbyten. Men förf. har skaffat sig en berömvärd förtrogenhet med detta väldiga brevmaterial, i vilket Gjörwells ingalunda står ensam men hör till de viktigaste. Här må också, apropå ett sentida allt mer spritt uttal av "de lärda mödors patriarchs" namn såsom rimmande på karamell återopas en ungdomsdikt av Lidén, där versmåttet framtvingar det uttal med tonvikt på första stavelsen, som var Annerstedts, Schücks och Nordströms och rimmar, om man så vill, på snörvel.

Avhandlingens bestående värde blir vad som kunde kallas en resonerande katalog över breven med hänvisning till av vilken brevskrivare och när en fråga blivit berörd och var det brevet i dag finns bevarat. Man skulle därför gärna velat ha ett sakregister som ett i denna avhandling mer än i många andra betydelsefullt komplement till det i och för sig utförliga och pålitliga personregistret.

Det är annars uppenbarligen inte så lätt att fånga Lidéns personlighet, som av fru Schönberg karaktäriserades som "pigg och munter som en aborre i en vattså".

Sten G. Lindberg

Franzéns resedagbok

Att läsa Frans Michael Franzén's *Resedagbok 1795—1796* (Sthlm: LT:s förlag, 1977, 250 s.) är en angenäm överraskning. Det är en livfull och rikt illustrerad rapport, skriven av en piggögd 23-åring under en resa genom Danmark, Tyskland, Nederländerna, Frankrike och England. Det är Franzéns sentida ättling, Anders Hernmarck, som nu efter många års mödosam dechiffriering av fyra stora anteckningsböcker bereder oss detta nöje. Tre av dessa dagböcker är deponeerade på Kungl. biblioteket, medan den fjärde finns i Svenska akademiens arkiv. Men de har varit otillgängliga för gemene man, mest på grund av den oerhört svårtydda handstilen. "Endast änglarna kunna läsa det Franzén skriver", sade Fredrika Bremer en gång.

Det var tillsammans med hennes far, Carl Fredrik Bremer, som Franzén for, dvs. han var betald som resällskap till den 25-åriga Bremer, som skulle dels kurerera sin hälsa, dels knyta affärsförbindelser till nytta för familjefirman i Åbo. De båda resenärerna hade annars få intressen gemensamma.

Resan började mycket dramatiskt i Köpenhamn, som stod i brand i juni 1795. Franzén beskriver det mest som ett måleriskt skådespel och ger sig knappt ro att söka hårbärge. Allra helst skulle han ha velat sitta på krogen och lyssna: "På sådana ställen lär man ofta bättre känna människan än i de högre kretsarne, där hon går maskerad". Men han dämpas snart i sin ungdomliga iver och den fortsatta färden blir mer en bildningsresa.

I Göttingen besöker han några föreläsningar vid universitetet och träffar ekonomen Johann Beckmann, som varit i Sverige 1765—66. Hernmarck ger många personhistoriska upplysningar i sina kommentarer till dagboken, men just Beckmann gör ett uttalande som han lämnar utan närmare förklaring. Beckmann beklagade den svenska bokhandelns "släta tillstånd". "Huru gärna", fortsatte han, "köpte man icke många svenska böcker, till exempel den nya upplagan av Tuneld och de sköna svenska globerna och kartorna och andra svenska saker, som de skickade hit till Leipzig. Men att enkom beställa dem ifrån Sverige, hade så många svårigheter och medförde så mycken kostnad, att ej mången hade lust därtill." Här antyds vikten av de årliga bokmässorna i

Leipzig, där man således kunde köpa inte bara E. Tunelds svenska geografibok utan också de första graverade kartorna som svenska lantmäteriet börjat ge ut fr. o m 1739 och de glober som Anders Åkerman producerade i Uppsala under åren 1759—66. Detta är en intresseväckande passus, som belyser tidens distribution av bokligt material. Man kan finna även andra hastiga omnämmanden i dagboken som kan vara till glädje för dagens forskare av massproducerat bildmaterial. Affischer utomhus fick exempelvis Franzén att ibland ändra sitt dagsprogram. Denna sida av texten har dock inte kommenterats.

I Tyskland kom Franzén så långt söderut som Mainz, innan han via Köln och Düsseldorf reste in mot Belgien. Här liksom i Holland och Paris besökte han många konstmuséer. Ännu hade det inte blivit vanligt med offentliga muséer, men Franzén var mindre gott underrättad, när han påpekade, att den svenske kungen borde visa sin samling för allmänheten. Stockholms Kongl. Museum hade nämligen öppnats redan 1794. Man skulle ha önskat, att Hernmarck givit lite fler upplysningar än bara biographica kring de konstnärarnamn Franzén nämner. Konstsamlingarna förvarades då i rätt provisoriska lokaler: f. d. kloster, universitetsbyggnader osv. Louvren i Paris står ju kvar i dag som på 1790-talet, men andra museilokaler kunde ha identifierats; där Franzén t. ex. i Amsterdam besåg teckningar finner man i dag stadens lokala museum.

Det som främst kommer fram i Franzéns dagbok — åtminstone i Hernmarcks redigering av den — är hans stora teaterintresse. Han såg anmärkningsvärt mycken god teater, spelad av tidens främsta skådespelare. Hans nyfikenhet, som gjorde sig gällande redan första dagen i Köpenhamn, får honom också att besöka enkla danslokaler, engelska kolgruvor och sinnessjukhus.

Reströttheten blir inte alltför märkbar, men han tycks ändå ha glatt sig åt återkomsten till hemlandet. Men när han kommer till Danmark, utbrister han: "Vilken kontrast emot England! Fattigdom, tröghet, sluskighet, lathet såg jag ej förr så mycket hos dansken som nu, när jag kom ifrån England." Sedan överbart till Helsingborg: "högst angenäm, inom tjugo minuter: fädernesland! . . . Att vi voro i Sverige övertygades vi av der raska militären,

den dåliga stan, den yppiga måltiden, de många flugorna, de skällande hundarne."

Ulla Ehrensvärd

Borgarståndsledamöter

Oscar Nikula, *Finländska borgare på 1700-talet i kamp för sina ochståndets privilegier*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 477.) Ekenäs 1978, 183 s.

Professor Oscar Nikula ger i detta arbete en skildring av de finländska riksdagsmännens arbete under 1700-talets riksdagar. Författaren redogör även för riksdagsmannavalen i de finska städerna och försöker partipolitiskt bestämma de frihetstida riksdagsledamöterna.

Boken består innehållsmässigt av två delar. Första delen (s. 11—88) behandlar riksdagsmännen och riksdagsvalen, sista delen (s. 89—160) upptas av städernas privilegier. Även om bokens titel ompäner hela 1700-talet är det av förklarliga skäl frihetstiden som hela tiden står i förgrunden.

Efter en allmän redogörelse för hur riksdagsmannaval enligt förordningarna skulle ske under frihetstiden redogör Oscar Nikula för hur valen i praktiken ägde rum i de finska städerna. Han framhåller att såväl vid valen som vid författandet av respektive städers besvär till riksdagen var magistratens inflytande i allmänhet stort. Nikula betonar särskilt de sociala motsättningar som kom till synes under 1730-talet och som kulminerade vid valen till riksdagen 1738/39. Nikula visar här på de paralleller som framträdde under samma tid i Sverige. Riksdagen 1738 var, enligt Bertil Boëthius som åberopas, en vändpunkt i Stockholms kommunalpolitiska utveckling (s. 17).

Efter en redovisning av antalet finska representanter i borgarståndet under frihetstiden, medeltalet var så lågt som 14,6 %, kommer Nikula in på orsakerna härtill. Främst var det ekonomiska skäl. Riksdagarna förlades ofta till för de finländska riksdagsrepresentanterna olägliga tidpunkter. Resor över Bottniska viken i höst- och vintertid var såväl dyra som farliga. Flera riksdagsmän drabbades av sjukdom under färder i regn, snö och storm. Uppehållet i Stockholm var också kostsamt, Stockholm var en dyrort även på 1700-talet. De relativt små och fattiga

finska städerna hade svårigheter med att betala riksdagsarvodet och reseersättningar till sina riksdagsmän.¹

I följande kapitel ger Nikula en kortare beskrivning av de finländska borgarna i riksdagsutskottet där tyngdpunkten ligger på det sekreta utskottet. Intressant är här att notera hur representanter från Åbo och Helsingfors dominerar bland de finländska ledamöterna i sekreta utskottet under riksdagarna fram till 1751. Frånsett riksdagen 1726/27 förekom dessa två städers borgarståndsledamöter i samtliga sekreta utskott under frihetstidens förra del. Vid riksdagarna från 1751 till 1771/72 återfinns ej någon representant från Helsingfors. Endast vid riksdagarna 1755/56, 1760/62 och 1765/66 finns en ledamot från Åbo i utskottet.

I kapitlet "Hattar och mössor inom borgerskapet i Finland" kommer Nikula in på problemet att partibestämma de valda finska representanterna i borgarståndet. Nikula börjar med en redovisning av de två partiernas olika politiska intressen, varvid han främst stöder sig på Gunnar Olssons och Per-Erik Brolins publicerade arbeten.² Det bevarade källmaterialet för de finska städernas valförberedelser och val är tyvärr ofullständigt, vilket ökat svårigheterna för Nikula att kunna partibestämma de valda representanterna. För Åbo, vars material är relativt väl bevarat, lämnar Nikula en fyllig redogörelse av det politiska livet i staden. Åbo var den enda finska stad i vilken representanterna valdes genom elektor, för övrigt dominerade de direkta valen. I Åbo fanns tre olika grupper, vilka valde åtta elektor var. Det var inom det handlande borgerskapet två grupper, dels "det förmögnare eller svenska borgerskapet", dels "det ringare eller finska borgerskapet". Den tredje grupp som valde elektor var hantverkarna.

Enligt Nikula influerades borgerskapet i Åbo av de statstjänstemän som fanns i staden, vid hovrätten eller landskansliet. Flera inflytelserika partimän var tidvis

¹ Ulla Johanson, Borgarståndsledamöternas traktamenten vid riksdagen i Stockholm 1755-1756. I Från medeltid till dataålder. Festskrift till Sven Ulric Palme, Sthlm 1972, s.128 f.

² Per-Erik Brolin, Hattar och mössor i borgarståndet 1760-1766, Uppsala 1953; Gunnar Olsson, Hattar och mössor. Studier över partiväsendet i Sverige 1751-1762, Göteborg 1963 (Studia historica Gothoburgensia 1).

stationerade i Åbo som landshövding, biskop eller vid hovrätten. Nikula anser att de tidigare riksdagsmännen från Åbo var mössvänliga, men från 1746 dominerade hattarna i staden.

Förutom Åbo och Tavastehus, som behandlas var för sig, har Nikula indelat de finska städerna i grupper efter deras geografiska läge. Samtliga städer redovisas enligt samma mönster med tabeller över befolkningens storlek, antalet fartyg och lästetal, export och/eller import samt riksdagsmännens partitillhörighet. I detta kapitel ryms många intressanta detaljupplysningar, främst rörande städernas handel och andra näringar under frihetstiden. Några exempel skall här nämnas.

Bland de österbottniska städerna (Uleåborg, Brahestad, Gamlakarleby, Jacobstad, Nykarleby, Vasa, Kristinestad samt Kajana) var tjärhandeln dominerande men i Uleåborg var även laxfisket av betydelse, liksom handelsutbytet med lappar och ryska kareler. Städerna på sydvästkusten (Björneborg, Raumo, Nystad och Nådendal) var fram till 1765 "uppstäder"³ men hade genom särskilda privilegier rätt till handel med Köpenhamn och några nordtyska städer. Det var i huvudsak läkter (sågat virke) som tillverkades och exporterades. I denna grupp finner vi även några manufakturor om än i liten skala. I Nådendal stickades strumpor och i Raumo knypplades spetsar. Detta sysselsatte alla stadsinnevärnarna från de unga till de gamla. År 1754 knypplades 4 000 alnar spets i Raumo som sedan exporterades till Stockholm, Köpenhamn, Ryssland och Norge.

I den sista gruppen, de nyländska städerna, var Helsingfors, Lovisa och Fredrikshamn stapelstäder. Övriga städer i gruppen var Ekenäs och Borgå. Helsingfors intar en särställning såsom varande garnisonsstad. Under den tid som Sveaborg byggdes gjorde stadens tegelbruk, kalkbruk och sågverk goda affärer. I Helsingfors fanns också flera manufakturor, bl. a. tobaksspinnerier och bryggeri. Borgå fraktade livsmedel, trävaror och tjära samt lärft till Stockholm. Även i Borgå fanns flera manufakturor, dessutom var befolkningen sysselsatt med fiske. Det framgår av Nikulas redovisning, att det var i manufakturstäder som Borgå och

³ Stapelstad, stad med rätt att idka utrikeshandel; uppstäder fick enbart idka inrikeshandel.

Helsingfors som hattarnas ekonomiska politik vann gehör. En av Borgås riksdagsledamöter, Gabriel Hagert, var en av de ledande hattarna inom borgarståndet. Han valdes till fullmäktige för staden vid åtta riksdagar mellan 1742—1771.

Nikula framhåller svårigheten att parti-bestämna de finska riksdagsledamöterna, många var anonyma under riksdagarna, särskilt representanterna från de små finska städerna. Detta förhållande är inte så förvånande, dels rådde det språksvårigheter, dels var den partipolitiskt influerade riksdagspolitiken ej av större intresse för dessa avlägset belägna småstäder. Nikula har dock i tabellerna över riksdagsledamöternas partitillhörighet lyckats parti-bestämna anmärkningsvärt många ledamöter. Det saknas emellertid en redogörelse för de kriterier, på vilka Nikula baserar sina partibestämningar. Några av de diskussioner som förs i boken är föga övertygande. Detsamma gäller några av författarens resonemang om olika städers partiorientering. När det gäller Ekenäs säger Nikula (s. 68): "Vid tre riksdagar gav ekenäsborna fullmakten till en hattorienterad man, handlanden och rådmannen Johan Lilja, men under frihetstidens tre sista ständermöten lät de sig företrädas av mössor, nämligen av E. Miltopæus och Carl Hultman. Vi kan sålunda räkna med att Ekenäs i huvudsak gillade mössornas politik." Johan Lilja satt vid riksdagarna 1746/47, 1751/52 samt 1760/62. År 1755 satt handelsmannen A. Hultbom, vilken ej visat någon partitillhörighet. Slutsatsen blir snarare att bestämd politisk inriktning saknades i Ekenäs under frihetstiden.

Som nämnts ovan upptas senare delen av boken av frågor rörande städernas privilegier. Här möter ett rikt persongalleri. Det är inte bara de finländska ledamöternas agerande som redovisas utan även de svenska ledamöternas. En förgrundsfigur i detta kapitel är borgmästaren Alexander Kepplerus från Lovisa, författare till ett memorial om privilegier för odalstånden 1770.

Sammanfattningsvis kan sägas, att läsa-ren av Nikulas komparativa studie av de finländska borgarna på 1700-talet får en god uppfattning om det politiska livet i Finland under denna tid. Det är att beklaga att liknande studier ännu saknas för svensk del.

Ulla Johanson

Ogifta kvinnor i ståndssamhället

Sten Carlsson, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*. Uppsala 1977, 141 s. (Studia historica Upsaliensia 90).

I samhällen där försörjningsproblemen är olika för gifta och ogifta kvinnor måste ändringar i giftermålsfrekvensen få sociala och ekonomiska konsekvenser, som kan påverka makthavarnas handlande. Den kvinnohistoriska forskningen har därför länge uppmärksammat denna gren av demografien. Av särskilt intresse är därvid eventuella skillnader mellan olika sociala gruppers giftermålsmönster. De svenska folkräkningarna ger direkta besked i detta avseende endast beträffande ståndssamhällets slutskede, då de s. k. ståndstabellerna under perioden 1805—1855 redovisar civilståndsfördelningen för de fyra riksdagsstånden adel, präster, borgare och bönder samt därutöver för kategorierna ofrälse ståndspersoner och "alla andra". Den förra kategorin omfattade personer med social status över allmogen men utan egen politisk representation, som brukspatroner, högre civila tjänstemän, officerare och underofficerare. "Alla andra" inrymde samhällets jordlösa bottenkikt av främst torpare, stutare, soldater, drängar och arbetare.

Forskningen har visat, att civilståndsfördelningen bland kvinnorna inom dessa grupper undergick delvis drastiska förändringar under 1800-talets förra hälft. Giftermålsfrekvensen sjönk och andelen ogifta kvinnor ökade kraftigt. Hårdast "drabbades" de högre stånden, medan bondeståndet förblev relativt oberört. Då giftermålsfrekvensen redan vid 1800-talets början var avsevärt lägre inom de högre stånden, blev resultatet att dessa "belastades" med ett mycket stort och växande antal ogifta kvinnor.

Denna utveckling av giftermålsmönstren var självfallet en produkt av ekonomiska och sociala förändringar. Men den blev i sin tur problemskapande, med krav på samhälleliga ingripanden. De många ogifta kvinnorna inom de högre stånden vållade tidigare okända försörjningsproblem. Lösningen blev i första omgången en uppluckring av det manliga monopolet inom handel och hantverk, och när skrämsystemet föll 1846 gavs kvinnorna näringsrätt på villkor som gynnade dem ur över- och medelklass. Detta aktualiserade myndighetsfrågan, och 1858 gavs de

ogifta kvinnorna myndighet i ekonomiska ting — men inte i giftermålsfrågor, där släktens inflytande bestod ännu några decennier.

Av helt annan betydelse för kvinnoförsörjningen blev emellertid den offentliga sektorns snabba tillväxt efter 1800-talets mitt, med utbyggnad av skolväsen, sjukvård och kommunikationer (SJ, posten, televerken). De lägre tjänsterna inom dessa verk reserverades i praktiken för kvinnor ur över- och medelklass, och för deras utbildning utformades ett system med statsunderstödda flickskolor och kursplaner anpassade efter verkens behov.¹

Forskningen om detta samband mellan kvinnoförsörjning och samhällsutveckling har hittills i huvudsak skett på basis av den officiella statistiken med dess tämligen grova mått. De nämnda ståndstabellerna behandlar endast befolkningen över 15 år. Först från 1870 föreligger kombinationer av kön, ålder och civilstånd — men då inte längre för sociala kategorier typ stånden. För djupare analys krävs att man för ett urval av individer kan rekonstruera den s. k. livscykeln från vagnan till gravan, kan studera och kombinera sådana faktorer som socialt ursprung, utbildning, yrkesverksamhet, vigselålder, makens/makans sociala hemvist, nativitetens mönster, geografisk rörlighet m. m.

En grundläggande studie av denna art föreligger nu i Sten Carlssons ovan angivna bok. Den omfattar i princip kvinnor födda under perioden 1700—1859 och förs fram till 1900, då de yngsta grupperna är 40—50 år. Tyngdpunkten ligger materialmässigt på de under årtiondena 1790—99 — 1850—59 födda; materialet redovisas i 10-årskohorter. Primärt söker Carlsson kartlägga andelen varaktigt ogifta bland kvinnor över 25 år inom vissa sociala kategorier. Men även persondata av nyssnämnt slag noteras och systematiseras. Giften ger alltså beskrivningar av såväl giftermålsmönster som de ogiftas villkor.

Carlssons huvudmaterial utgörs av genealogiska serier av olika slag, främst adliga ättartavlor, prästerliga herdaminnen samt andra publicerade släktundersökningar. Han kompletterar med en s. k. kohortstudie av 747 flickor födda 1800—

1829 i Östra Vingåker. Materialet har naturligtvis skiftande bärkraft som underlag för generella slutsatser. Nära nog räckande siffror kan man få för adeln del, tack vara riddarhusgenealogier och Elgenstiernas ättartavlor. Beträffande prästerna utgör herdaminnena främsta källan. Via dessa anser sig Carlsson ha lyckats kartlägga 44 % av de svenska prästfamiljerna under 1700- och 1800-talen (Lunds, Kalmars, Växjö, Linköpings, Karlstads och Härnösands stift samt Stockholms stad).

För övriga stånd är Carlsson beroende av föreliggande tryckta släktbeskrivningar. I dessa är av naturliga skäl främst över- och medelklass företrädda. Man har alltså att räkna med kraftig överrepresentation för de övre skikten inom kategorierna ofrälse ståndspersoner, borgare och bönder. Carlssons studie vilar här på 134 resp. 84 släkter för ståndspersoner resp. borgare. De senare inrymmer karakteristiskt nog huvudsakligen grosshandlare och välsituerade minuthandlare. De fåtaliga bondesläkterna i den genealogiska litteraturen har Carlsson kunnat komplettera med några sockenundersökningar. Lantproletariatets döttrar är ännu mer svår fångade. Ett par s. k. sockenregister är nära nog enda tillgängliga källtypen. Förf. bearbetar två dylika, avseende socknarna Alfta och Hedesunda i Gävleborgs län.

Då det synes som om Carlsson fått med allt väsentligt tryckt genealogiskt källmaterial för sin studie, blir huvudintrycket av detta en från socialgrupp till socialgrupp fallande representativitet. Ätminstone från 1700-talets mitt tycks adeln vara tämligen fullständigt förtecknad och prästerna till nära hälften, medan av övriga grupper endast obetydliga bråkdelar kunnat redovisas. Snedfördelningen framgår tydligt av följande approximativa summering och fördelning: av de totalt ca 35 000 kvinnorna i tabellmaterialet (exkl. Vingåkerskohorten) kommer 14 200 på adeln, 9 200 på prästeståndet, 2 600 på ofrälse ståndspersoner, 1 500 på borgarståndet, 4 700 på bönderna och 2 400 på lantproletariatet. Vid mitten av 1800-talet upptog de fyra första kategorierna drygt 5 % av rikets folkmängd, bönderna ca 35 och de obesuttna närmare 60 %. 90 % av befolkningen bodde på landsbygden.

Siffrorna åskådliggör det tryckta källmaterialets oerhörda bundenhet till samhällets övre skikt. Och nödvändigheten av många studier typ Ö. Vingåker.

¹ För denna bakgrundsteckning se G. Qvist, *Konsten att blifva en god flicka* (1978), som inrymmer sammanfattningar av de viktigaste kvinnohistoriska forskningsresultaten.

För alla grupper utom adel och präster är alltså källmaterialet statistiskt otillfredsställande. Resultaten kan emellertid jämföras med dels den officiella ståndsstatistiken, dels den nämnda Vingåkerstudien. Den förra är användbar endast när det gäller civilståndsfördelningen. Den senare kan i princip ge samma typer av uppgifter som de genealogiska serierna, alltså persondata av olika slag. Östra Vingåker kan naturligtvis inte ses som ett Sverige i miniatyr, men socknen ägde ett tämligt rikt differentierat näringsliv, med bondejord, frälsegods, järnbruk och pappersbruk och tillhörande kategorier av bönder, torpare, statare, hantverkare, arbetare och förvaltningspersonal. På vissa punkter är jämförelser möjliga även med andra studier liknande den över Ö. Vingåker, särskilt då med Christer Winbergs rörande Dala pastorat i Västergötland.²

Sammanfattningsvis innebär detta att vi kan vänta oss resultat med generell giltighet för adel och präster perioden ut, medan vi för övriga grupper har att göra med punktundersökningar, där trendernas gång blir avgörande för vidare tolkning, och där den definitiva tolkningen måste dröja tills vi fått betydligt fler dylika studier. Särskilt gäller detta om bönder och obesuttna, som ju under 1800-talet sprids över ett allt bredare socialt register.

Vilka drag har då den bild som framträder ur Carlssons delvis mycket heterogena material? Först måste konstateras, att den är synnerligen entydig. Trenderna går i samma riktning i den officiella statistiken, i de genealogiska serierna och i Vingåkerskohorten.

När det gäller det ena huvudproblemet, civilståndsfördelningens ståndsvisa variationer, kan vi nu med bestämdhet hävda, att den sjunkande giftermålsfrekvens inom de högre stånden, som den officiella statistiken uppvisar för 1800-talets förra hälft, dels tog sin början redan under 1700-talets förra hälft, dels fortsatte 1800-talet ut. För bönderna och de obesuttna börjar nedgången först under 1800-talets senare hälft. Under dessa två sekler har vi alltså ett relativt sett mycket större antal ogifta kvinnor inom de högre stånden än inom de lägre. Ännu vid 1800-talets slut var sannolikt de ogifta bonddött-

rarna så få att de inte vållade någon "kvinnofråga" bland bönderna.

Carlsson har emellertid som nämnts även tillvaratagit materialets innehåll av persondata, och här har hans bearbetningar gett rik avkastning. Hans kanske viktigaste resultat är den i giftermålsavseende skarpa gränsen mellan kretsen av ståndspersoner — adel, präster, ofrälse ståndspersoner och välsituerade borgare — å ena sidan och den övriga befolkningen, "allmogen" om man så vill, å den andra. Inom dessa två skikt skedde en betydande social rörlighet, men giftermål uppåt eller nedåt över skiljelinjen mellan dem förblev sällsynta perioden ut. Ståndssamhället övergick i ett markerat klassamhälle, med två slutna äktenskapsmarknader.

På dessa skilda "marknader" utvecklades helt olika giftermålsmonster. Bland ståndspersonerna har vi alltså för det första den hela tiden sjunkande äktenskapsfrekvensen. Mot slutet av 1800-talet var mellan 35 och 40 % av de vuxna kvinnorna inom detta skikt varaktigt ogifta. Delvis berodde detta på det växande inslaget av tjänstemän inom stånden. Dessa saknade ordnat pensionssystem och satt därför i regel på tjänsten till sin död. Aspiranterna fick vänta länge på fast förordnande och befordran — och dröjde med giftermålet, genomsnittligt till upp emot 35-årsåldern. Det medförde stor åldersskillnad mellan makarna — och hög änkefrekvens.

Den nämnda rörligheten mellan de olika grupperna skedde emellertid inte likformigt för män och kvinnor. Tvärtom föreligger här viktiga särdrag, särskilt beträffande adel och präster. Medan sönerna ur adels- och prästfamiljer i stigande grad gifte sig utom sina respektive stånd, skedde detta inte med döttrarna. Av okända skäl blev dessa mindre attraktiva på äktenskapsmarknaden, i den mån de inte själva avböjde erbjudna villkor; efter 1858 innebar giftermål förlust av myndighet. Den via flickskolorna stigande bildningsnivån kan också ha medverkat till denna attityd, för adelsdöttrarna kanske också att de, till skillnad från sina bröder, förlorade sin adelstitel vid äktenskap med ofrälse. Medan under 1700-talets förra hälft bortåt hälften av de adliga kvinnorna kunde gifte sig inom ståndet, gällde detta för bara en knapp femtedel mot slutet av 1800-talet. Inom prästfamiljerna var ingiftet något lägre, men med samma ut-

² C. Winberg, Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen (1975).

veckling, från drygt 40 % till ner emot 15 %.

Kontrasten till allmogegrupperna är skarp. Av bonddöttrarna blev länge praktiskt taget alla friska gifta, fram till mitten av 1800-talet mer än 90 %. Därefter märks det agrara samhällets tillbakagång även inom detta stånd, och vid seklets slut var drygt 15 % av bonddöttrarna i 50-års-åldern ogifta. De obesuttna i Carlssons material följer ungefär samma utveckling som bönderna, men med en något högre andel ogifta kvinnor.

Bonddöttrarna gifte sig tidigare än torpardöttrarna, vid mediantalen 24 resp. 26 år. I detta avseende överensstämmer Carlssons Vingåkersresultat med Winbergs siffror för Dala. Däremot skiljer sig de båda områdena när det gäller ålderskillnaderna mellan brud och brudgum. I Ö. Vingåker är dessa skillnader obetydliga, 1 å 2 år, men för alla allmogegrupper är mannen den äldre. I Dala däremot var bondhustrurna nära 3 år yngre än sina män medan de obesuttnas hustrur var närmare 2 år äldre. Carlssons och Winbergs resultat är visserligen inte omedelbart jämförbara, men likheter och skillnader är värda att notera.

Rörligheten vid giftermål mellan de olika allmogegrupperna var stor. I huvudsak rörde det sig dock om en förflyttning nedåt längs den sociala skalan — helt naturligt eftersom andelen obesuttna växte mycket snabbare än andelen bönder. Trenden var mer uttalad i Vingåkersmaterialiet än i det övriga. I Ö. Vingåker gifte sig ungefär två tredjedelar av bonddöttrarna med män under bondenivå, medan 15 % av torpardöttrarna gifte sig uppåt.

Den geografiska rörligheten var i Ö. Vingåker större bland de obesuttnas döttrar än bland böndernas. De rörliga uppvisar samtidigt högre giftermålsfrekvens, om de inte flyttade till Stockholm, där utsikterna till giftermål var minimala.

De två sociala huvudgrupperna, ståndspersoner och allmoge, skiljer sig åt även i flera andra avseenden. Föräktenskapliga konceptioner exempelvis förekom knappast alls inom de högre stånden men var mycket vanliga beträffande allmogekvinnorna, i Ö. Vingåker i nära en tredjedel av fallen.

I linje härmed var utomäktenskapliga barn mycket sällsynta inom ståndspersonernas krets. De ogifta mödrarna återfanns främst bland de obesuttna. Särskilt illa utsatta var de kvinnor som själva fötts

utom äktenskap. I Ö. Vingåker fick hälften av dem dela sina mödrars lott. Å andra sidan blev de kvinnor som födde barn utom äktenskapet inte definitivt utstötta. Mer än två tredjedelar av dessa mödrar i Vingåkermaterialiet blev gifta, i flertalet fall med annan man än barnafadern. ”Den stränga puritanska moral, som kan spåras i prästerskapets anteckningar, hade knappast någon genomslagskraft hos allmogen, som snarast behärskades av en arbetsmoral, beredd att acceptera alla friska och arbetsföra men mindre tolerant mot de svaga och handikappade”, kommenterar Carlsson (s. 93).

Carlsson har också funnit en del yrkesuppgifter för de ogifta kvinnorna, representerande mellan 10 och 20 % av de under 1800-talet födda i de olika kohorterna. De bekräftar att det främst var de högre ståndens kvinnor som utnyttjade de nya möjligheter till förvärvsarbete den offentliga sektorns tillväxt under 1800-talets senare del medförde. Drygt hälften av de yrkesbetecknade fann här sin utkomst, främst inom skolväsendet men också vid posten och televerken. I anteckningarna om bonddöttrarna finns några lärarinnor men inga vid post- och televerken. Även några ogifta ur proletariatet kunde avancera till lärarinnor.

Steget ut ur hemmet blev för många av dessa kvinnor inledningen till ett aktivt samhällsarbete, och Carlsson har intressanta sammanställningar även i detta avseende. Många tog egna initiativ till ordningar och danskapelser, särskilt inom undervisning och vård. Mest märktes de adliga damerna. De startade skolor, lanserade ny pedagogik och nya skoltyper (ex: Evelina Fahnehjelm vid Wallinska, Anna Hierta, Sigrid Rudebeck). De blev vägröjare inom sjuksköterskeväsendet (Emmy Rappe) och diakonin (Marie Cederschiöld). De bar upp den tidiga kvinnorörelsen och grundade och ledde länge Fredrika Bremer-Förbundet (Sophie Leijonhufvud-Adlersparre, Honorine Hermelin, Lizinka Dyrssen, Ann Margret Holmgren f. Tersmeden). Från övriga grupper kom blott enstaka pionjärer. Fredrika Bremer var grosshandlaredotter, Ellen Key godsägaredotter, Lydia Wahlström och Ellen Hagen kom ur prästfamiljer.

Det kan inte rådan någon tvekan om att själva förekomsten av en stor och växande mängd ogifta kvinnor inom de högre stånden ägde avgörande betydelse för den vidgning av kvinnornas möjlighe-

ter och rättigheter inom manssamhällets ram som skedde under 1800-talet. Sannolikt spelade det stora inslaget av ogifta också en roll för kvinnornas egen förmåga att hävda sina intressen inom manssamhället, via organisationer och opinionsbildning; de hade tid att engagera sig. Skillnaden mot nu är enorm. Efterkrigstidens höga giftermålsfrekvens har nära nog utplånat denna kvinnotyp.

Carlssons bok är som synes långt mer än en imponerande arbetsprestation. Men utöver mängden av systematiserade iakttagelser och perspektiv finns här också för den personhistoriskt intresserade en guldgruva i form av redogörelser för konkreta enskilda kvinnoöden ur alla samhällsskikt.

Gunnar Qvist

Bondeöden

Det svenska agrarsamhällets demografiska mönster med höga födelse- och dödstal och låg nettoreproduktion förändrades decennierna omkring 1800. En sjunkande dödlighet i förening med en tillfälligt stigande nativitet resulterade i en befolkningsexplosion, som i mycket erinrar om u-ländernas av idag. Enbart mellan 1810 och 1850 steg Sveriges folkmängd från 2,4 till 3,4 miljoner. Med en förhållandevis obetydlig nonagrar sektor, före massmigrationens tid och med en stadsbygd, som ännu 1850 bara inneslöt en tiondel av befolkningen, måste landsbygden själv lösa den snabba befolkningstillväxtens problem. Agrarsamhällets svar på folkökningen under den s. k. demografiska transitionens inledningsfas blev social strukturomvandling. Mellan 1750 och 1850 ökade den självvägande bondebefolkningen endast med en tiondel, medan antalet obesuttna familjer mer än fyrdubblades. Vid 1800-talets mitt hörde nästan hälften av familjerna i jordbruksbefolkningen till proletariatet. Gustav Sundbärg, den ständiga referensen i svensk demografisk forskning, har beskrivit folkökningens anpassningsinstrument på följande sätt: "Bygd bröts, hemman skiftades och stycades, lägenheter avsåndrades eller upplåtos, torp anlades, backstugor byggdes och statarbostäder uppfördes vid herrgår-

darna — detta var summan av Sveriges ekonomiska liv vid denna tid".¹

Jordstyckningen och strukturomvandlingen på landsbygden under det slutande agrarsamhället studerades i några utredningar och större skrifter av Nils Wohlin redan åren omkring 1910.² Sambandet mellan folkökning och proletarisering diskuterades något senare i malthusianska termer av Eli Heckscher, medan Gustaf Utterström i sitt stora arbete "Jordbrukets arbetare" 1957 och i några engelskspråkiga uppsatser pekade på en rad andra faktorer bakom befolkningstillväxten vid sidan av produktivitetsökningen.³ Hela frågan om proletarisering, social rörlighet och familjebildning på landsbygden togs upp på individnivå och från historiematerialistiska utgångspunkter i en avhandling av göteborgshistorikern Christer Winberg 1975, där också den sedan 1950-talet så vitala familjedemografiska forskningen i Västeuropa drogs in i bilden. Senare har Orvar Löfgren och särskilt David Gaunt mer explicit fokuserat diskussionen på sambandet mellan familj, hushåll och varierande näringsstrukturer i agrarsamhället och nyligen har Sten Carlsson i en studie av ogifta kvinnor i ståndssamhället ökat vår kunskap om den agrara demografin i det tidiga 1800-talets Sverige.⁴ Det är

¹ Citerat efter *Arthur Montgomery*, *Industrialismens genombrott i Sverige*, 4. uppl., Surte 1970, s. 31.

² Se främst *Nils Wohlin*, *Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751—1900*. Statistisk-demografisk studie på grundval af de svenska yrkesräkningarna. Sthlm 1909 (Emigrationsutredningen. Bil IX).

³ *E. F. Heckscher*, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. II:1*. Stockholm 1949; *Gustaf Utterström*, *Jordbrukets arbetare*. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet, 1—2, Sthlm 1957 (Den svenska arbetarklassens historia); *dens*. *Some Population Problems in Pre-industrial Sweden* (Scandinavian Economic History Review 2 (1954)).

⁴ *Christer Winberg*, *Folkökning och proletarisering*. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen. Göteborg 1975 (meddelanden från historiska institutionen i Göteborg 10); *Orvar Löfgren*, *Family and Household among Scandinavian Peasants: An Exploratory Essay* (Ethnologia Scandinavica 1974); *David Gaunt*, *Familj, hushåll och arbetsintensitet*. En tolkning av demografiska variationer i 1600- och 1700-talens Sverige (Scandia bd 42 (1976) h. 1); *dens*. *Pre-industrial Economy and Population Structure*

delvis i detta forskningsssammanhang, som Sture Martinius' undersökning *Peasant destinies. The history of 552 Swedes born 1810—12* (Stockholm studies in economic history, 3, Sthlm 1977, 154 s.) skall placeras in.

Titeln är något missvisande, eftersom studien i betydande utsträckning baseras på Martinius' egna tidigare arbeten kring agrar ekonomi och migration under agrarsamhällets slutskede. Principiella iakttagelser från denna forskning kombineras med analyser av geografisk och social rörlighet samt spädbarnsdödlighet inom undersökningspopulationen, som består av 552 pojkar födda 1810-12 i 17 församlingar i Skånings härad i Västergötland. Kohortmedlemmarna följs från födseln och fram till 50 års ålder; undersökningsperioden omfattar sålunda tiden 1810—1860. Som Martinius framhåller lämpar sig det svensk-finska kyrkoboksmaterialet utmärkt för kohortanalyser och sådana har också tidigare kommit till användning vid socialhistoriska undersökningar på svenskt 1800-tal.⁵ Vanligen har man därvid nöjt sig med att följa ett begränsat skede av vuxna individers yrkesaktiva tid; Martinius är jämte Sten Carlsson den förste som publicerat en studie av en födelsekohort.⁶

(Scandinavian Journal of History vol. 2 (1977) :3); Sten Carlsson, Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället (Studia Historica Upsaliensia 90) Uppsala 1977. Den socialdemografiska utvecklingen i Sverige efter 1800 är föremål för omfattande forskning inom projektet "Familjen i den demografiska och sociala omvandlingen i Sverige efter 1800" vid Historiska institutionen vid Uppsala universitet. Se t. ex. Ingrid Eriksson och John Rogers, Rural Labor and Population Change. Social and Demographic Developments in East-central Sweden during the Nineteenth Century (Studia Historica Upsaliensia 100) Uppsala 1978, vilken emellertid publicerades sedan denna recension i huvudsak färdigställdes.

⁵ För en sammanfattning av denna forskning se Margaretha Eriksson och Sune Åkerman, Geografisk och social rörlighet. Resultat från trestads-studien (Scandia bd 40 (1974) h. 2).

⁶ I Jan Sundins och Lars-Göran Tedebrands projekt "Lokalsamhälle — individuellt socialt beteende. Järnbrukens arbetare under agrarsamhällets slutskede ur demografiska och sociala aspekter" undersöks ett par födelsekohorter män och kvinnor födda i uppländsk resp. västernorrländsk bruks- och jordbruks-

Författaren ger en informativ om än något omständlig bild av materialinsamlingens komplikationer; framställningen får ibland ett omisskännligt drag av verkstadsinteriör. 264 av kohortmedlemmarna var bondsöner, 230 torparsöner, 17 söner till hantverkare eller likställda, medan 41 hade fäder, som tillhörde agrarsamhällets lägsta skikt. Vid uppföljningsperiodens slut (1860) återfanns 26,6 procent av kohorten i kyrkobokföringen, 61,2 procent var med säkerhet avliden och 12,1 procent utgjordes av bortfall. Martinius ägnar mycket uppmärksamhet åt det statistiska bortfallet, vilket ändå måste betecknas som överraskande stort, trots att stadsflyttarna, som i allmänhet är svärfångade, var fåtaliga.⁷ Var och en som haft anledning att syssla med longitudinella individstudier vet emellertid vilket mödosamt detektivarbete, som ligger bakom uppföljningen av en kohort i 1800-talets flyttnings- och husförhörlängder. Det är därför, som strax skall visas, litet synd att kohortteknikens möjligheter inte utnyttjats i ännu större utsträckning än som nu blivit fallet för att belysa generella fenomen under agrarsamhällets slutskede.

Innan kohorten analyseras diskuterar Martinius på ett mycket initierat sätt ekonomisk utveckling och differentiering samt social skiktning i bondesamhället.⁸ 1830—1860 ökade det svenska jordbrukets produktivitet, men de regionala variationerna var stora; produktiviteten steg kraftigast i Västsverige och i Norrland. Både befolkningstillväxten och jordbrukets expansion var särskilt påfallande i Skaraborgs län. En fallstudie av förhållandena i Barne, Laske och Skånings härader visade, att de små jordbruksenheter, både numerärt och värdemässigt ökade snabbast. Martinius' genomgång av taxeringsmaterial och bouppteckningar avslöjade också växande ekonomiska klyftor på den västsvenska landsbygden vid 1800-talets mitt. Lantarbetarnas levnadsstandard

miljö åren 1820-1835. Resultat från denna undersökning presenterades bl. a. i ett föredrag vid Nordiska historikermötet i Trondheim 1977.

⁷ Jfr Sten Carlsson 1977, s. 75, som redovisar ett bortfall på endast 2,1 procent sedan kohorten följts till 35 års ålder.

⁸ Martinius bygger här främst på sina egna tidigare arbeten, Agrar kapitalbildning och finansiering 1833—1892, Göteborg 1970, och Jordbruk och ekonomisk tillväxt i Sverige 1830—1870, Göteborg 1970.

torde ha förblivit oförändrad, medan jordägarna och främst då de större och medelstora jordägarna, gynnades av den agrara revolutionen. Särskilt allvarligt var att det växande gapet mellan reallöner och priser på mindre jordbruksfastigheter reducerade unga bond- och torparsöners möjligheter att överta hemman och torplägenheter.

Val av kriterier vid social stratifiering utgör ett besvärligt problem vid all socialhistorisk forskning. Martinus betraktar med rätta egdomsinnehavet som den mest ändamålsenliga stratifieringsvariabeln vid en social skiktning av det svenska bondesamhället. Trots att storbönderna utgjorde en ekonomisk elit och att graden av produktion för marknaden starkt skiftade bland bönderna ser han också bondeklassen som ett sammanhållet socialt stratum. Metoden har naturligtvis uppenbara arbetsekonomiska fördelar, men analysen av t. ex. mellangenerationsmobiliteten inom bondestratum skulle ha tillförts viktiga dimensioner, om husförhörböckernas individuppgifter kombinerats med data från de kamerala källserierna.

Studien av spädbarnsdödlighetens sociala spridning inleder den egentliga analysen av födelsekohortens sociala och demografiska beteende. Betecknande för det internationella forskningsläget när det gäller historisk spädbarnsdödlighet är, att det endast föreligger ett par lokala tidsserier över spädbarnsdödligheten i England, om vi bortser från Hollingsworths undersökningar av den brittiska aristokratis demografi. Intresset har ju också under senare år, genom Knodels och Princeton-gruppens forskning, nästan uteslutande varit inriktat på sambandet mellan spädbarnsdödlighet och äktenskaplig fertilitet.⁹ Trots flera intressanta bidrag är medicinhistoria och medicinsk geografi alltför litet uppmärksammade specialiteter i Sverige. Vi känner emellertid till sekvenserna i reduktionen av barnadödligheten; först gick spädbarnsdödligheten ned, sedan dödligheten bland 1—5-åringar och sist bland 6—14-åringar. Det är också välkänt att spädbarnsdödligheten kontinuerligt gick tillbaka alltifrån 1810-talets höga no-

tering och att den länge var starkare i städerna, särskilt då i storstäderna. Utöver dessa aggregerade informationer har vi tidigare vetat mycket litet om de sociala determinanterna bakom spädbarnsdödlighetens regionala variationer och tillbakagång. I sin undersökning av demografiska förhållanden i Dala pastorat i Västergötland kom emellertid Winberg till det överraskande resultatet att spädbarnsdödligheten 1776—1830 var större bland bönder än bland egendomslösa. Martinus påpekar nu med rätta att Winbergs klassificeringsschema döljer stora skillnader i spädbarnsdödlighet mellan torpare och jordproletärer. För egen del finner han en helt motsatt tendens i sin kohort; spädbarnsdödligheten var markant högre bland söner till egendomslösa än bland bondesöner (512 respektive 261 promille). Den höga spädbarnsdödligheten inom proletariatet förklaras enligt Martinus dels av bristande näringstillförsel och dels av att nästan hälften av kohortmedlemmarna inom detta stratum var födda utom äktenskapet och följaktligen av mödrar, som a priori inte kunde förväntas ge sina barn någon särskilt god omvårdnad. Eftersom barnadödligheten i övrigt inte uppvisade spädbarnsdödlighetens sociala snedfördelning, hade det varit värdefullt, om Martinus fört undersökningen ännu ett steg och fördelat mortaliteten på levnadsmånader inom kohorten. Eventuell förekomst av socialt differentierade genetiska eller endogena faktorer bakom dödligheten hade då kunnat blottläggas.

Graden av kvinnoarbete utanför hemmet har i allmänhet setts som en förklarande variabel bakom spädbarnsdödlighetens nivå. Kanske finns det ändå anledning att starkare än hittills trycka på sociologiskt betingade miljöfaktorer betydelse för spädbarnsdödlighetens sociala lokalisering i äldre tid. Det har varit ett generellt och besvärligt problem för den socialmedicinska forskningen att t. o. m. i mycket modern tid mäta omgivningens inverkan på spädbarnsdödligheten. Särskilt i England sökte man under 1930-talet att med hjälp av multiple regressionsanalyser komma åt differentialer i spädbarnsdödlighet. I ett historiskt sammanhang ställer sig detta givetvis svårare. En undersökning av två kohorter av män och kvinnor födda 1820-1825 i västernorrländsk bruks- respektive agrarmiljö avslöjade emellertid att spädbarnsdödligheten var nästan dubbelt så hög bland barn till olika agrara yr-

⁹ Se t. ex. *John Knodel, The Decline of Fertility in Germany, 1871—1939*, Princeton 1974, och *John Knodel och E. van de Walle, Breast feeding, Fertility and Infant Mortality: An Analysis of some early German Data (Population studies 1967)*.

kesgrupper som bland barn till smeder (185 promille för smedsbarn mot 304 för bönders barn, 259 för torparbarn och 353 för barn till egendomslösa). Den endogent betingade spädbarnsdödligheten fördelade sig ganska jämnt på de bägge födelsekohorterna och kunde lämnas utan avseende, när det gällde att förklara de grundläggande nivåskillnaderna mellan brukens och jordbrukssamhällets spädbarnsdödlighet.¹⁰ Det förefaller alltså som om bruksmiljön, med tillgång till läkare, barnmorska och betydande yttre kontakter samt med en utvecklad social kontroll från bruksledningens sida, tidigare än bondesamhället mottagit och tillämpat nya metoder bl. a. i fråga om spädbarnsvård. Mycket talar i själva verket för att mortalitetsnedgången i Sverige under 1800-talet inte låter sig analyseras som ett vanligt geografiskt och socialt spridningsförlöpp. I detta sammanhang skall också nämnas de mycket intressanta forskningar över bl. a. relationen amningsvanor/spädbarnsdödlighet, som bedrivs av Ulla-Britt Lithell och som tar fasta på amningen som prevention mot infektioner och inslaget av artfrämmande äggviteämnen i bröstmjölkersättningen.¹¹

Uppfattningen att industrialiseringen utgör en vattendelare mellan ett statiskt/traditionellt och ett dynamiskt/modernt samhälle har på senare tid ifrågasatts i olika sammanhang. Martinius har själv i ett viktigt pionjärbete visat, att den registrerade befolkningsrörligheten steg ganska måttligt i Sverige under det tidiga industrialiseringsskedet; städernas flyttningsintensitet tenderade t. o. m. att ligga stilla under 1800-talets sista decennier.¹² Migrationen bland kohortmedlem-

marna befäster också uppfattningen att rörligheten under agrarsamhällets slutskede var betydande och inom vissa strata mycket hög. För att ge relief åt kohortmedlemmarnas flyttningar presenteras rörligheten bland olika kategorier anställda vid några utvalda storgods under tioårsperioden 1861—1870.¹³ Den hushållsavlönade arbetskraften och tillfällighetsarbetarna uppvisade en utomordentligt hög rörlighet; halva arbetsstyrkan av drängar och pigor byttes ut på ett år. Den lägsta rörligheten återfanns bland torparna, ett väntat resultat med hänsyn till denna kategoris genomsnittsålder, familjebildning och bundenhet vid jorden.

Den alldeles övervägande delen av migrationen i agrarsamhället utgjordes av cirkulär rörlighet mellan arbetsplatser inom en starkt geografiskt begränsad arbetsmarknad. Den avgörande strukturella faktorn bakom denna omfattande kortdistansrörlighet var, enligt Martinius, att en stor del av den reproduktiva befolkningen saknade ekonomiska möjligheter att ingå äktenskap. Det är mot bakgrund av detta konstaterande litet synd att familjebildningen inom kohorten inte ägnas någon som helst uppmärksamhet. Migrationens samband med familjestruktur, arvsförhållanden och den ökande skiktningen inom bondeklassen hade varit förtjänt av en utredning, som avsevärt skulle ha höjt förklaringsvärdet i migrationspartiet.

Endast 28 av de 552 kohortmedlemmarna flyttade till de närbelägna landsortsstäderna Skara och Lidköping och bara ett fåtal sökte sig vidare mot storstäderna Göteborg och Stockholm. Den västsvenska småstadens funktion som sluss för flyttare på väg mot områden på högre urbanitetsnivåer tycks alltså ha varit ganska begränsad i detta skede.¹⁴ Generellt förklarar Martinius den låga stadsinflyttningen i sin kohort med de sociala och kulturella gapen mellan lands- och stadsbygd i äldre tid. Synpunkten är viktig men får inte

¹⁰ Sundin-Tedebrand, Bruksmanus.

¹¹ Ulla-Britt Lithell, Variations in Fertility in Nineteenth Century Sweden: The Influence of biological factors (i Chance and Change. Social and Economic Studies in Historical Demography in the Baltic Area. Eds. Sune Åkerman, Hans Chr. Johansen and David Gaunt. Odense 1978); *dens.* Kvinnorna i Petalax. En studie av amningsvanors betydelse för spädbarnsdödlighetens storlek i en befolkningsgrupp under förra hälften av 1800-talet. (Manus, Historiska institutionen, Uppsala 1978).

¹² Sture Martinius, Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningsskede i Sverige, Göteborg 1967, s. 70. Jfr. Sune Åkerman. En överraskande rörlighet. Rec. i HT 1972.

¹³ På grund av otillräckliga källkontroller överdriver Martinius i detta sammanhang svagheter i den svenska kyrkobokföringen. Skillnaden mellan godsräkenskapernas och kyrkoböckernas arbetarnummerar vid det av Martinius undersökta Haga utanför Enköping har sålunda varit avsevärt mindre än vad han antar. Se härom Eriksson-Rogers 1978, s. 182 f.

¹⁴ För ett senare skede se Lars-Göran Tedebrand, Skara under industrialiseringsskedet i: Skara II 1700-1970. Skara 1975, s. 206 ff.

överbetonas. I klar kontrast till de spridda stadsflyttarna inom Martinius' födelsekohort står den mycket starka stadsmigrationen från t. ex. uppländsk bruksmiljö under den förindustriella periodens slutskede. Inte mindre än 66 procent av de drygt 200 män, som var födda på Lövsta bruk 1820-1835 vaide städer som första flyttningmål utanför den egna församlingen.¹⁵ Inom nyare internationell forskning kring social rörlighet i 1800-talets urbana miljö är man också numera benägen att betona, att en landsbygdsbakgrund inte i sig själv behöver vara ett handikap vid stadsinflyttning.¹⁶ Detta gäller naturligtvis i hög grad stadsinflyttningen från bruksmiljön. En mycket stor del av de bruksfödda har haft en relativt god skolunderyggnad och framförallt yrkesträning inom protoindustriell verksamhet. Den psykologiska och yrkesmässiga förberedelsen för övergång till urbana yrken har alltså varit god, vilket förklarar stadsmigrationens höga aktualitet i detta speciella fall.

En tids stadsvistelse har utgjort ett led i livscykeln för ett växande antal människor i Sverige under den förindustriella periodens slutskede. Ett klart och stigande samband har förelegat mellan strukturomvandlingen på landsbygden och stadsmigrationen. Kohorttekniken är ett utmärkt instrument för att mäta städernas växande förmåga att behålla landsbygdsinflyttarna under 1800-talets senare del. Detta spännande men hittills negligerade problemkomplex har nu legat utanför ramen för Martinius' undersökning. En kommande forskning kring denna angeläga tematik bör emellertid söka nå fram till en typologisering av och teoribildning på middle-range-nivå kring den rural-urbana migrationens skiftande mönster under den moderna urbaniseringsprocessens take-off-period 1840—1870. Stimulerande beröringspunkter med den för tillfället mycket livaktiga sociologiska migrationsforskningen om urbaniseringen i utvecklingsländerna öppnar sig här på en rad väsentliga punkter.

Analysen av mellangenerationsmobiliteten inom födelsekohorten utgör utan tvivel det mest givande avsnittet i Martinius'

bok. Inom sociologisk forskning föreligger som bekant numera en närmast oöverskådlig litteratur om social rörlighet i det moderna industrisamhället. Under senare år har emellertid historiker, men även samhällsvetare, i större utsträckning än tidigare börjat intressera sig för social mobilitet i ett långt tidsperspektiv. För att komma åt sambandet mellan industriell förändring och social mobilitet är det nämligen viktigt att undersöka, hur den sociala rörligheten fungerat i det förindustriella samhället. En sådan forskning kan samtidigt förse oss med viktiga indikatorer på stabilitet och förändring i agrarsamhället.

Martinius är välgörande medveten om metodiska och mättekniska problem vid mobilitetsundersökningar. Att, som skett, mäta kohortmedlemmarnas yrken vid åldersmässigt fixerade tidpunkter är också försvarbart, men långt ifrån invändningsfritt. Yrkesväxlingar i 1800-talets husförhörslängder är ofta förknippade med viktiga händelser i individernas liv. En alternativ metod, som bättre ansluter till den verklighet kyrkoböckerna beskriver och som i större utsträckning utnyttjar dessas möjligheter, vore att precisera yrkestillhörigheten vid följande tillfällen: när första egna yrke anges i längderna, yrke strax efter vigseln och slutligen "bästa yrke" i enlighet med det vertikala klassificeringsschema, som används. Överhuvudtaget känns det som en brist att Martinius så litet uppmärksammar kohortmedlemmarnas livsyrkescykel, eftersom de svenska kyrkoböckerna ger så kontinuerliga och goda upplysningar om denna.

Huvudtendensen i mellangenerationsmobiliteten är helt klar; en omfattande nedåtgående social rörlighet från bondestratum låter sig beläggas. En femtedel av bondsönerna återfanns vid 35 års ålder bland jordproletärerna, medan en annan femtedel var torpare. Inte mindre än 91 procent av de kohortmedlemmar, som 1845 befann sig i proletariatet var bonde eller torparsöner. Det senare resultatet kastar nytt och intressant ljus över landsbygdsproletariatets rekrytering under den agrara revolutionen. Men även en avsevärd rörlighet i uppåtgående riktning förekom; en femtedel av sönerna till jordproletärer blev sålunda bönder.

Martinius poängterar ganska starkt den sociala genomträngligheten i det svenska agrarsamhället. Den mycket betydande

¹⁵ Sundin-Tedebrand, Bruksmanus.

¹⁶ Se t. ex. *William H. Sewell Jr, Social Mobility in a Nineteenth-Century European City: Some Findings and Implications i: Journal of Interdisciplinary History, VII: 2, Autumn 1976.*

nedåtgående sociala rörligheten ses som karakteristisk för det förindustriella samhället och inte med nödvändighet knuten till områden med stor folkmängdstillväxt. Här måste man emellertid ställa sig något tvekan till Martinius' resonemang. En mer utförlig teoretisk diskussion av determinanterna bakom rörligheten i agrarsamhället och då i anslutning till internationell debatt hade varit önskvärd.¹⁷ För att kunna hysa en snabbt växande befolkning kan ett agrart samhälle, enkelt uttryckt, splittras i en grupp arvtagare och en grupp icke-arvtagare, vilket leder till en ökad social stratifiering. En homogen bondeklass kan också behållas, men då till priset av en sjunkande genomsnittlig försörjningskapacitet. Det förefaller ofrånkomligt, att den sociala rörligheten i agrarsamhället är beroende av arvsvedvånor, reproduktionstal, familjestruktur och förekomst av nonagrara sektorer. Ett intensivare och mer flexibelt utnyttjande av kohorten hade kunnat ge belysning åt dessa för svenskt vidkommande ännu föga belysta samband.

Under utvecklande av betydande metodisk och teoretisk medvetenhet fullföljs nu på olika håll en fin äldre svensk demografihistorisk tradition. I denna process kommer det att i olika sammanhang finnas anledning att återropa Sture Martinius' bok om bondeöden under den agrara revolutionen. Den är spatiöst tryckt och inte omfångsrik, men den tar fasta på väsentliga problem i det slutande agrarsamhällets sociala historia.

Lars-Göran Tedebrand

Uppsala stads historia

Efter ett uppehåll i utgivningen på nära 20 år utkom i Uppsala 1977 den fjärde delen av Uppsala stads historia, behandlande tiden 1786—1862. Författare är rektorn fil. dr Herbert Lundh, som alltsedan arbetet med stadens historia inleddes vid slutet av 1940-talet fungerat som verkets redaktör och nu presenterar resultatet av egna mångåriga forskningar. Volymen har fått titeln *Uppsala under de dominerande landshövdingarnas tid* och omfattar 603 s. Arbetet vittnar om författarens stora förtrogenhet med ämnet och

med källmaterialet. Stoffet är överflödande rikt, skildringen konkret och livfull. De flesta sidor av stadens liv och verksamhet berörs i de 32 kapitlen, men bilden har blivit ganska fragmentarisk. Genom en hårdare strukturering av materialet hade en del upprepningar kunnat undvikas. Herbert Lundh är själv medveten om att "dispositionen med dess gruppering kring ett antal centrala, flerfaldiga gånger på nytt aktualiserade debattämnen har framtvingat vissa upprepningar" (s. VIII). För en mer allmän orientering hänvisar han till registren, bl. a. till det kronologiska, som dock endast omfattar åren 1786—1821. Bokens underrubrik *Bilder från åren 1786—1862* skall kanske ses som ett slags varudeklaration. Dessa tidsbilder erbjuder den historiskt intresserade en tankeväckande, både roande och oroande läsning. Ett mer samlat grepp på problemen hade dock varit av värde för den komparativt inriktade stadshistoriska forskningen. Man saknar en översiktlig framställning av befolkningsutvecklingen, de ekonomiska och sociala förändringarna och dessas återverkningar inom kommunal- och regionalpolitiken och på förhållandet till de akademiska myndigheterna.

Enligt Herbert Lundhs förord är ett huvudtema att "belysa borgerskapets kamp för att slå vakt om den privilegierade ställningen som stadens enda politiskt fullmyndiga samhällsklass", ett annat att skildra "de enkla vardagsmänniskornas Uppsala under en intressant brytningstid" (s. VII f.). Till dessa teman återkommer han i en rad kapitel, där även personhistorien får stort utrymme. Bland förgrundsfigurerna kan nämnas Mathias Keventer, kemidocent, källarmästare och från 1793 rådman. På 1760-talet framträdde Keventer som en stridbar företrädare för Uppsala-borgarna. Han sökte vidga de äldstes inflytande, vilket ledde till oupphörliga konflikter med magistraten men medförde att de äldste fick en ökad insyn i stadens ekonomiska förhållanden. Keventers verksamhetsfält var mångskiftande. Han intresserade sig för Uppsalas vattenförsörjning, och han verkade som publicist i "Den svenske Lycurgus". Som riksdagsman kritiserade han Gustav III:s näringspolitik och drabbades av kunglig onåd för sin allmänt oppositionella hållning. 1787 dömdes han för brott mot tryckfrihetsbestämmelserna.

Som bekant hade åtskilliga svenska städer ännu vid slutet av 1700-talet behållit

¹⁷ Här kan bl. a. hänvisas till Franklin Mendels och Lutz Berkners forskningar.

mycket av sin agrara karaktär. För bl. a. stora hantverkargrupper var jordbruk en viktig stödnäring, varför man motsatte sig varje förslag om försäljning eller utarrendering i stor skala av donationsjorden. I Uppsala fick de i jordbruk engagerade hantverkarna på 1790-talet en framgångsrik förespråkare i gördelmakaren Jacob Werdier, som tidvis fungerade som de äldstes ordförande. 1794 avslag magistraten ett förslag om försäljning av donationsjord, något som enligt Herbert Lundh stärkte hantverkarnas och de lågtaxerades position. Han menar också att beslutet var framsynt: det gav senare tiders kommunalmän möjlighet till en planmässig markexploatering.

Lundhs intresse för småfolket och dess svårigheter återspeglas i många sammanhang. Enligt ett par befolkningslängder från 1796 uppgick folkmängden i Uppsala då till drygt 4 000 personer. 382 av dessa betecknas som understödstagare och arbetslösa, varav de egentliga fattighjonerna var 232 personer, mest ensamstående kvinnor. Lundh framhåller med rätta att den dåtida fattigvården var klart underdimensionerad i förhållande till behovet. De fattiga stod under samhällets förmyndarskap. Endast de s. k. värdiga fattiga borde enligt de flestas uppfattning hjälpas av det allmänna. Lundh visar att det 1796 förekom en organiserad protestaktion i Uppsala mot den då uttaxerade fattigvårdssavgiften. En mer humanitär syn möter man hos den dåvarande landshövdingen, Eric af Wetterstedt, som bestämt underströk fattigvårdsdirektionens skyldighet att försörja de nödlidande.

Ett viktigt initiativ på barnomsorgens område var den arbets- och fattigskola som grundades 1784, då i anslutning till stadens fattighus. 1809 fick skolan egna lokaler i kvarteret Toven vid Dragarbrunnsgatan. På 1830-talet omvandlades den till Prins Gustaf skola och fungerade som folkskola redan ett decennium innan 1842 års folkskolestadga trädde i kraft.

Lundh återkommer i skilda sammanhang till undergruppernas problem. Bl. a. tar han upp en segsliten konflikt mellan staden och byggnadsarbetarna i början av 1800-talet. Magistraten gjorde anspråk på att leda och kontrollera alla som arbetade med byggnadsarbete i Uppsala utom slotsets arbetare. Även i denna fråga visade landshövding Wetterstedt prov på vidsynthet. I ett yttrande i ärendet 1811 hävdade han envars rätt att fritt få råda över sig

själv. Varje försvarskarl borde följaktligen själv få avgöra, hos vem han ville arbeta.

Lundh har kallat sitt arbete "Uppsala under de dominerande landshövdingarnas tid", därmed markerande den stora vikt han lägger vid deras verksamhet. Det färgstarkaste porträttet målar han av Elis Schröderheim, landshövding i Uppsala 1786—88 och 1792—94. Schröderheim var en skicklig administratör och hade en eminent förmåga att vinna borgerskapets förtroende. Hans konstant dåliga ekonomi och därav följande beroende av hertig Karl och Gustaf Adolf Reuterholm försvagade hans position under den sista ämbetsperioden. Den sparsamhetskampanj, som förordades av regimen, rimmade illa med Schröderheims personliga livsföring, och han tycks ha undvikit att mer direkt engagera sig i uppgiften.

Under Schröderheims landshövdingetid florerade studentradikalismen. Lundh uppehåller sig utförligt vid dess olika ytringar liksom vid dess bekämpande. Han betraktar opinionsbildningen inom akademien som en integrerad del av stadens historia under detta skede. Samtidigt är han medveten om det stora avståndet mellan den akademiska världen och småborgarnas och kroppsarbetarnas Uppsala.

Uppsala under den av Lundh skildrade perioden var i huvudsak ett statiskt samhälle. Det är att hoppas att den dynamiska utvecklingen under de senaste hundra åren också kommer att uppmärksammas av redaktionskommittén och finna sin författare.

Birgitta Ericsson

Svensk socialism före mästare Palm

Pär Götrek (1798—1876) — den rabulistiske bokhandlaren, som han kallas i en historielärobok — har ägnats en politisk biografi av Erik Gamba: *Pär Götrek och 1800-talets svenska arbetarrörelse* (Sthlm: Tiden, 1978, 305 s.). Boken innehåller material inte bara av personhistoriskt och politiskt utan också kulturhistoriskt intresse.

Götrek verkade som författare, bokhandlare och förläggare i Stockholm från 1820- till 1850-talet. Han utgav pedagogiska skrifter om bokhålleri, aritmetik, stenografi och annat som kunde vara medborgarna till gagn i vardagliga trångmål. Gamba ger inblickar i förläggarverksam-

hetens villkor under den framväxande industrialismen.

Götrek föddes i Linköping i en tullvaktmästarfamilj. Gamby tycks hålla för troligt att han var oäkta son till en Skjöldebrand, men spekulerar inte över antagandet. I Linköpings gymnasium hade Götrek radikalen G. A. Silverstolpe, tidigare prominent i Juntan i Uppsala, som historielärare. Efter studier i Lund inskrev sig Götrek 1820 vid Uppsala universitet. Han drev inte studierna till en examen, utan etablerade sig 1824 som bokhandlare i Stockholm. Hans öden blir därefter gradvis sammanflätade med den demokratiska oppositionen och introducerandet av socialistiska idéer och rörelser i Sverige. Här ligger bokens tyngdpunkt som politisk biografi.

År 1851 lämnade Götrek Stockholm och bosatte sig i Karlskrona. Han försörjde sig där som privatlärare, publicist och förläggare i liten skala. Under knappa förhållanden var han uttröttligt verksam inom stadens Bildningscirkel, nykterhetsrörelsen, och annat ideellt föreningsliv.

Om Götreks enskilda liv är, säger Gamby, inte mycket bekant. Under åren i Karlskrona blev han i varje fall både anlitad och uppskattad. Protokollet från Bildningscirkelns julgille 1872 berättar: "Den äldre älsklige ordföranden inledde julkillet med några lämpliga ord och dröjde själv kvar hela aftonen till glädje för dess medlemmar". Götreks fosterdotter Anna Berque skrev långt senare i ett brev till Fredrik Böök: "vi vörda och ära hans minne som ingen, ty han var en fin, god och älskvärd fosterfar på alla sätt . . . Han berättade så vackra sagor". Hans äktenskap med Charlotte, f. Tidström, var livslångt, barnlöst men lyckligt.

Vilken var då Götreks politiska roll? Han har t. ex. utpekats som "Sveriges förste kommunist". Men det är svårt att klart urskilja Götreks individuella betydelse, av flera skäl. Ett är, att oppositionen mot det konservativa styret tog sig många uttryck, som långt ifrån alla är helt kartlagda. Också Götreks obenägenhet att själv framträda som oppositionsman och politisk ledare spelar in.

Gambys forskning visar, kanske övertygande, att Götrek nu framstår mindre som en ensam pionjär än som "centralgestalten i en målmedvetet arbetande pionjärgrupp". En möjlig invändning (förutom den mer idéhistoriska, att idéer med "so-

cialistiska" inslag kan spåras i Sverige långt före Götrek) är, att det vid denna tid uppstod många grupper. Än rivaliserade de, än samverkade de med varandra. Ledarskap och medlemskap växlade snabbt. I detta skede var inte heller de politiska målsättningarna alltid så klara. En av förtjänsterna i Gambys bok är i själva verket, att den dokumenterar just den trevande mångfalden inom de tidiga grupperingar som kan kallas socialistiska.

I fråga om Götreks "kommunism" sätter Gamby in den i sin historiska och sociala tidsmiljö. De socialistiska idéerna sökte sig under 1800-talets första decennier runt Europa, och förmedlades i olika varianter till Sverige bl. a. av vandrande svenska hantverksgesäller. Långt före mäster Palm diskuterades och förkunnades på så sätt socialism i Sverige. Pär Götrek var med i diskussionerna, han översatte och sålde socialistisk litteratur.

Men för egen del bekände sig Götrek till den icariska kommunismen. Det var en lära som utformats av fransmannen Étienne Cabet och som byggde på jämlikhet och egendomsgemenskap. Den åberopade kristendomen, och ställde fredliga reformkrav. Läran hade betydande framgångar på 1840-talet, och spelade en roll vid bildandet av "De rättfärdigas förbund", en direkt föregångare till marx-kommunismen. Götrek kan alltså kallas kommunist, men var det i en tidig, för-marxistisk variant.

1848 blev ett kritiskt år för den gryende socialismen, och även för Götrek och hans krets. Den europeiska oron fick utlöpare också i Sverige. Stockholmskravallerna i mars 1848 satte skräck i den dittills ganska liberale Oscar I, som anade en internationell komplott. Polisen sattes att infånga några lämpliga konspiratörer, och Götrek togs till förhör tillsammans med några vänner som brukade samlas till diskussion i hans bostad.

Enligt polisprotokollet, som avtrycks i Gambys bok, förklarade Götrek att samhällsspörsmål diskuterats, men endast på det mest allmänna sätt, och att inga revolutionära krav hade ställts. Han tycks ha hållit ett varmt försvarstal för den icariska kommunismen, och understrukt dess fredliga karaktär. Polisen tycks preliminärt ha övertygats åtminstone om sällskapets oföörarglighet, och förklarade att undersökningen "för närvarande" inte föranledde någon åtgärd, "hvidan samtelige fingo af-

träda”.

Det gör ju ett oskyldigt intryck. Men Gambys framställning lämnar utrymme för några frågetecken. Marxkommunisterna hade vid denna tidpunkt organiserat sig, Kommunistiska manifestet hade utkommit, och Gamby har visat att de svenska kontakterna med de europeiska socialisterna var långt snabbare och tätare än vad man allmänt föreställer sig. Kan därför polisens komplotteori vara riktig såtillvida att Götrekretsen helt eller delvis nåtts av marxkommunismens upprorsbudskap, helt eller delvis gillade det, och t. o. m. på något sätt stått i förbindelse med kravallorganisationsföretagerna?

För Götreds del tycks tidigare och senare uttalanden tyda på att hans anslutning till Cabetkommunismen var uppriktig. Man kan på sin höjd tänka sig att polisförhåret blev ett skrämskott som förstärkte hans ogillande av revolutionära grepp. Andra i kretsen vet man mindre om.

1848 innebar början till slutet för Götreds politiska insatser. Från högerns, polisens och det bestående samhällets sida sågs han nu som en potentiell upprorsman. Men vänstern hade inte heller någon användning för honom. Den fromsinta icariska kommunismen erbjöd ingen lösning när de radikala kraven inriktades på facklig organisation och politiskt basarbete. Även liberalerna övertog och drev aktivt vänsterkrav.

När så den politiska reaktionen hårdnade, i Stockholm som i Europa, drogs den politiska grunden definitivt undan för Götrek. I oktober 1851 höll han sitt avskedstal i Arbetareföreningen. Det handlade om ”Människan som samhällsmedlem”. Götrek lämnade därefter Stockholm för gott.

Gamby hoppas kunna utge en ”översikt över den svenska radikalismen under 1800-talet, varvid också andra insatser kommer att skildras”. Ett sådant verk har saknats, och det kommer bl. a. att kunna ge en ännu bättre relief åt Götreds insatser.

Gambys stora förtrogenhet med ämnet och materialet borde också — men det är måhända en bisak — kunna komma till användning för en länge saknad, utförlig bibliografi över svensk socialism före 1889.

Erik Carlquist

Regementshistoria

Västernorrlands regemente och dess föregångare. Under red. av Evabritta Wallberg och Lars O. Berg. Personregister av Elsa Hörling. Sollefteå 1977, 546 s.

Västernorrlands regemente (I 21) hör till våra yngre infanteriförband. Regimentet tillkom genom beslut 1892. I den regementshistorik som kom ut 1977 skildrar arkivchef Lennart Hennel sakkunnigt hur I 21 växte fram ur 1812 års beväringssinrättning. Ångermanlands regemente 1646—60 brukar nämnas bland I 21:s föregångare och har i boken om regementet ägnats en väl genomförd och på ingående forskningar i 1600-talsmaterialet grundad studie av fil. lic. Stefan Östergren. Östergrens skildring fortsattes av Lars O. Berg, landsarkivarie i Uppsala, som behandlar västernorränningarna under karolinska tid.

I en faktsäckad bok 1972 redogjorde överste Carl Hamnström för båtsmanshålet i Ångermanland och Medelpad. Hamnström har också givit ut biografiska uppgifter om officerare och likställda vid Västernorrlands regemente 1854—1964. Hans arbeten om västernorränningarna i militära värv avrundas med en skildring av I 21 under första världskriget i regementshistoriken. I 21 svarade 1914—18 för en omfattande kustbevakning och deltog också med skyddstrupper vid gränsen mot Finland. Samtidigt pågick en intensiv utbildningsverksamhet, som måste ha frestat hårt på organisationen.

Hamnströms omsorgsfullt genomförda redovisning följs av två studier om regementet under mellankrigstiden av Hans Wieslander och Evabritta Wallberg. Västernorrlands regemente undgick med ett nödropp att bli indraget 1925 genom en kompromiss mellan socialdemokrater och frisinna. Docenten Wieslander skildrar i anslutning till sin avhandling 1966 om nedrustningsfrågan de lokala intressegrupernas reaktioner inför indragningshotet.

Vem räddade regementet? Den kände frisinna riksdagsmannen från Sundsvall Herman Kvarnzelius brukar utpekas. Wieslander visar, att händelseförloppet var mera komplicerat än så. Avgörande var att de frisinnades ledare C. G. Ekman av valtaktiska skäl tog sig an regementets sak. Ekman tog synbarligen intryck av de betänkligheter som framförts av representanter för frisinna mellangrupper som

affärsmän och hantverkare. Dessa grupper var direkt ekonomiskt beroende av regementet. Drogs detta in, måste man räkna med en minskning av väljarunderlaget i ett för de frisinnaade känsligt distrikt. Ekman drev under riksdagsbehandlingen igenom en ändring av den socialdemokratiska minoritetsregeringens proposition och Västerorrlands regemente hade råddats från indragning.

Rickard Sandler gjorde 1906 sin värnplikt på Sollefteå läger. När den av Gustav Möller och P. A. Hansson författade flygskriften "Kamrat i vapenrocken" påträffades bland beväringen, befanns det ha varit Sandler som delat ut den. Om denna episod och dess ganska märkliga upplösning berättar förste arkivarien i Krigsarkivet Evabritta Wallberg. Sandler avskedades från sin tjänst som folkhögskollärare i Hova och folkhögskolan, där fadern var rektor, gick miste om anslag till ett nytt elevhem.

Wallberg lägger fram ett intressant material om värnpliktsvägrarna i Ångermanland. Fredsrörelsens framgångar förklaras till en del av den propaganda som kyrkoherden G. F. Lundgren bedrev. Men de sociala förhållandena var avgörande. Värnpliktsvägran var mest utbredd i sågverks- och industribygden. Vägrarna kom från Ådalen, inte från garnisonsorten Sollefteå. Wallberg tar upp de tragiska händelserna i Ådalen 1931, då trupp från regementet gav eld mot demonstrerande arbetare med fem dödsoffer som följd. Det var inte första gången som militär rekvirerades vid arbets- och andra sociala konflikter i Ådalen. Men någon skottlossning hade dittills inte förekommit och vid Seskarö 1917 hade truppen i ett allmänt tumult delvis avväpnats och tvungits lämna ön. Vilken roll spelade minnet av Seskarö, när det kom till skottlossning i Lunde 1931? Händelserna vid Seskarö fick inte upprepas. Kapten Nils Mesterton fick på denna punkt klara besked av sin regementschef före avfärden. Bland arbetarna å andra sidan kan militärens föga resoluta uppträdande vid tidigare konfrontationer ha lett till att man underskattade faran av att gå mot beväpnad trupp.

Regementets insatser under beredskapsåren 1939/45 skildras av fil. dr Erik Norberg i ett kapitel, som kompletteras av ett antal minnesbilder av gamla beredskapsmän. Enligt gällande krigsplanläggning hörde I 21 till de förband som under vissa alternativ skulle sättas in offensivt i

Finland under vinterkriget 1939/40 och i Norge 1942 samt 1945.

Boken om I 21 avslutas med en översikt över utvecklingen efter 1945 av överste Anders Kjellgren, chef för regementet 1964—74. — Regementets musikkår och skilda föreningar har också beretts utrymme liksom Försvarets hundscola, som härrör ur en försöksverksamhet vid I 21 1911—14, ledd av Gustaf Trönberg. Försöken fortsattes senare av Erik Edström, som grundade arméhundväsendet. Skildringen av musikkårens öden är värd att uppmärksammas. Svåra arbetsförhållanden i förening med pennalism och översitteri gjorde länge tillvaron odräglig för många regementetsmusiker.

I 21-historiken hör väl inte till de främsta i sin genre. Uppsatserna är många och kvalitén en smula ojämn. Men onekligen finns här mycket av intresse att hämta och boken har något av den litet trubbiga troskyldighet som utmärkt våra infanteriförband alltsedan indelningsverkets och beväringssinrättnings dagar.

Bengt Holtze

Stockholms högskolas matrikel

I god tid före Stockholms universitets hundraårsjubileum lade Stiftelsen Kungstenen, som står universitetet nära, den ekonomiska grunden till en högskolematrikel, som skulle utgöra en fortsättning på Carl-Gustaf Thomassons år 1969 framlagda matrikel Stockholms högskola 1878—1887. Till redaktör utsågs bibliotekschefen fil. lic. E l i s e A d e l s k ö l d, som till jubileet har färdigställt *Stockholms högskolas matrikel 1888—1927* (Stockholms Universitet, tr. Uppsala 1978, 86 s.). Därmed är matrikuleringen förd fram till år 1927, det år då Sven Tunberg blev högskolans rektor. För dem som 1927 verkat vid högskolan har biografierna emellertid följts till deras död eller, om de fortfarande lever, till år 1978. Följaktligen speglar matrikeln ganska mycket av högskolans och universitetets personhistoria även under de senaste femtio åren.

Det är en vacker volym som presenteras. Inte minst fångslar den förnämliga serien av porträtt, innefattande alla styrelseordförande under perioden, alla ordinarie professorer under samma tid och de i matrikeln medtagna docenter som efter 1927 utnämnts till professorer vid högsko-

lan. Till övervägande delen har det blivit fråga om oljemålningar utförda av kända konstnärer, t. ex. Georg von Rosen, Edvard Munch, Albert Edelfelt, Anders Zorn, Carl Larsson och Carl Wilhelmson. David Tägtström är företrädd med inte mindre än tio porträtt, alla synbarligen kännetecknade av stor omsorg och uttrycksfullhet.

Den kalendariska konsekvensen är påtaglig. Samma selektiva principer har iakttagits över hela linjen i fråga om såväl biografiska data som bibliografiska uppgifter och litteraturhänvisningar. Den restriktivitet som utgivaren ålagt sig är befogad. Att befattningshavarnas barn inte kommit med är beklagligt men begripligt; tidigare universitetsmatriklar brukar visserligen ha med denna kategori, men det är då fråga om en redogörelse för nuläget, medan Elise Adelsköld registrerar en period i det förflutna. Det känns emellertid som en brist, att hustrurnas födelse- och dödsår inte angivits. Läsaren får reda på när ett äktenskap har ingåtts och när det har upplösts genom skilsmässa men inte om och när det har upphört genom makans död. Om Sonja Kovalevsky upplyses däremot, att hon blev änka 1883, före sin anställning vid högskolan. Av de övriga fem kvinnliga befattningshavare, som kommit med i matrikeln, var fyra ogifta medan den femtes äktenskap slutade med skilsmässa.

Matrikeln är uppdelad i tre avdelningar. Först registreras styrelsens ledamöter och sekreterare, sedan professorer, docenter och t. f. lärare och slutligen ett antal varaktigt anställda tjänstemän och vaktmästare. Om den främste av vaktmästarna, "den nästan legendariske" Carl August Andersson, har Elise Adelsköld skrivit en särskild artikel i Meddelanden från universitetsförvaltningen (Stockholms universitet, 1978, nr 8), där hon även porträtterat Sven Tunberg.

Antalet biografier är 225, av vilka 171 gäller lärare. En inte obetydlig del av Sveriges ledande naturvetare, humanister och jurister passerar revy. En särskild sammanställning visar vilka lärare som under tiden 1878—1927 undervisat inom olika discipliner.

Det är obestriddligt, att Stockholms högskola, vad lärarnas vetenskapliga kvalitet beträffar, mycket snabbt nådde ungefär i jämnhöjd med de gamla statsuniversiteten; självfallet skiftade nivån något från ämne till ämne. Påtagligt är vidare, att

högskolan fick en stark anknytning till staden Stockholm. Av de 171 matrikulerade lärarna var inte mindre än 55, dvs. nästan en tredjedel, födda i huvudstaden, och då räknas ändå inte en så utpräglad stockholmare som Oscar Levertin, vilken var född i Östergötland. Någon starkare koncentration till länen omkring Stockholm kan däremot knappast skönjas. Spridningen inom landsorten var ganska stor, och alla Sveriges län var representerade i lärarkåren. 15 lärare var födda utanför Sverige, dock i några fall av svenska föräldrar.

Den sociala rekryteringen var inte bred. Nära hälften (82) av lärarna var barn till fäder, vilkas yrken krävde akademisk utbildning (16 universitetslärare, 10 läroverkslärare, 14 präster, 25 civilämbetsmän och advokater, 8 läkare, veterinärer och apotekare, 8 ingenjörer, lantmätare och arkitekter, 1 fil.kand.). Därtill kom 12 officersbarn. 34 hade sin närmaste bakgrund i agrar, industriell eller kommersiell storföretagsamhet (15 grosshandlare, 9 gods- och bruksägare eller disponenter, 5 konsulter, 2 bankdirektörer, 1 bokförläggare, 1 fabriör, 1 sågverksägare). En knapp fjärdedel (41) kan anses ha utgått ur samhällets mellanskikt (10 hantverkare, 8 handlande och agenter, 9 lantbrukare, arrendatorer, hemmans- och gårdsägare, 10 inspektorer, kassörer, kamrerer m. fl. tjänstemän, 2 folkskollärare, 1 slottsvaktmästare, 1 förste kanslivaktmästare). Med reservation för de två docenter, vilkas sociala ursprung inte har kunnat anges (s. 34, 53), kan det hävdas att ingen av lärarna är att beteckna som arbetarson. Bland de infödda stockholmarna märks en rad av högskolans mest kända gestalter: Gösta Bagge, Karl Benckert, Ivar Bendixson, Carl Benedicks, Gert Bonnier, Gustav Cassel, Harald Cramér, Gerard De Geer, Ivar Fredholm, Eli F. Heckscher, Nils Herlitz, Nils Holmgren, Oscar Klein, Helge von Koch, Gustaf Lagerheim, Martin Lamm, Gösta Mittag-Leffler, Otto Varenius och Alfred Winroth. En del av dessa stockholmare skulle kanske ha sökt sig till icke-vetenskapliga levnadsbanor, om inte högskolan funnits.

Elise Adelsköld har all heder av sin matrikel, som blir ett bestående och värdefullt resultat av jubileumsfirandet.

Sten Carlsson

På hemväg från sin första resa 1886 besökte den då 21-åriga Sven Hedin den världsberömda orientalisten Hermann Vámbéry i Budapest. Denne hade 24 år tidigare färdats genom Persien förklädd till dervisch och då varit gäst en längre tid hos den svenske läkaren Conrad Fagergren i staden Schiraz (om denne se artikel i Svenskt biografiskt lexikon). Besöket ledde till att Vámbéry lovade att skriva förordet till den reseberättelse som Hedin planerade och följande år utgav med titeln *Genom Persien, Mesopotamien och Kaukasien*. Boken var tillägnad schahens svenske tandläkare Bertrand Hybennet som tack för hans hjälp och gästfrihet. I Vámbérys fyra sidor långa förord berömdes Hedin för sin entusiasm och oförskräckthet och det avslutades med en förhoppning om att han inte skulle "stanna vid detta första, med en så lysande framgång krönta försök, utan, erinrande sig koranspråket 'dragen ut i världen, ty Guds värld är stor' — framdeles besöka och beskriva även andra delar av Asien". Ingen kunde då ana hur fullständigt denna förhoppning skulle gå i uppfyllelse. Men redan nu hade Hedin upptäckarlusten på allvar i blodet och skulle snart ta till sin uppgift att utplåna de vita fläckarna på Asiens karta. Hur detta gick till och mycket annat har på ett högst fängslande sätt skildrats av Eric Wennerholm i boken *Sven Hedin* med undertiteln *En biografi* (Sthlm: Bonnier, 1978, 304 s.).

Grunden till de ovanliga egenskaper — i den mån de inte var medfödda — som gjorde det möjligt för Hedin att genomföra de märkliga ting han föresatt sig, lades redan under uppväxttiden i det av traditionsbunden borgerlighet präglade föräldrahemmet. Fadern Ludvig Hedin var stadsarkitekt i Stockholm och modern Anna Hedin var dotter till prosten Christian Berlin. Från mödernet kom den sextondels droppe judiskt blod som rann i Sven Hedins ådror och som han ingalunda skämdes för. I hemmet tillägnade han sig till synes oreflekterat sin förunderligt okomplicerade konservativa och religiöst färgade livssyn. Med en missionärs förtröstan och med bibeln i bagaget kunde han ensam men trygg bege sig ut på sina äventyrliga färder.

Hedins energi var järnhård och gällde även studierna som han ville få avslutade så fort som möjligt. Han skulle bli upp-

täcktsresande och ville inte förbereda sig teoretiskt mer än nödvändigt även om hans lärare i Berlin den berömda F. von Richthofen tyckte annorlunda. Sina reseberättelser publicerade han beundransvärt snabbt. 1890 deltog han som tolk i Oscar II:s beskickning till schahen av Persien och redan följande år kom hans bok om denna resa. Sina därefter på egen hand fortsatta färder skildrade han i det i två delar 1892—93 utgivna arbetet *Genom Khorasan och Turkestan*. Och då hade han ändå, vilket författaren inte nämner, hunnit med att översätta sin föregångares general Przevalskijs berättelser om sina forskningsresor i Centralasien 1870—85, som han försett med egna kommentarer och en 90 sidor lång inledning.

Eftersom Wennerholm haft tillgång till Sven Hedins eget arkiv i riksarkivet, som blev tillgängligt för forskning i nov. 1978, och som släkting väl kände familjen och var dess *homme d'affaires* har han kunnat meddela mycket av intresse. Detta gäller t. ex. Hedins förälskelse i Wennerholms moster Mille (Maria) Broman, senare gift Lindström, en vacker och förmögen societetsflicka. Fast hon inte lovat honom något bestämt hoppades Hedin att hon skulle vänta på honom tills han kom tillbaka från den första stora upptäcktsresan 1893—97 och han begav sig av "med en känsla av segervishet". Strax innan han skulle ge sig ut i Taklamakanöknen fick han höra att det ryktades i Stockholm att hon skulle förlova sig, vilket gjorde honom nästan desperat. Ryktet visade sig emellertid vara falskt och när han kom hem var hon ännu fri. Han skrev då ett brev till henne som började med orden: "Nu har jag varit dig trogen i nära fyra år." Man frågar sig förvånat om detta var så mycket att återopa sig på. Chansen till otrohet torde väl inte ha varit så stor på Världens tak eller i Tibets ödemarker. Men då Mille begärde att han aldrig mera skulle resa ut på upptäcktsfärder måste han avstå från henne. Asien skulle för alltid bli hans stora kärlek och hans "kalla brud". Mille kom dock att följa honom i hans tankar livet ut.

Trots att Hedin var högt uppskattad i Ryssland och fått värdefull hjälp därifrån till sina expeditioner hyste han sedan gammalt misstro mot landets utrikespolitiska aspirationer. Han fruktade att Sverige liksom Persien skulle fastna i den "ryska kolossens ominösa famntag". Ryssland ville ut till världshaven och dess åtrå efter en

hamn vid Atlanten måste beröra svenskt eller norskt territorium. Det gällde därför att kunna försvara sig mot denna hotande fara. I boken Sverige och den stora östern, som utkom 1904, framförde han dessa tankar som väckte debatt i tidningspressen. 1906 reste Hedin ut på sin tredje stora expedition som ledde till upptäckten av Transhimalaja och Indus och Brahmaputras källor. Efter hemkomsten 1909 var han fullt upptagen av en föredragsturné i Europa och med arbete på sina böcker. 1911 utkom den mycket populära Från pol till pol, som översattes till en mängd främmande språk. Men därefter kastade han sig in i den uppträffande försvarsdebatten. I december 1911 skrev han sitt berömda Varningsord sedan regeringen Staaff beslutat uppskjuta byggandet av den så kallade F-båten. Varningsordet blev upptakten till en våldsam försvarskampanj, som med tiden skulle leda till regeringens fall. Vägen dit var ännu lång, men Hedin hade satt stenen i rullning. Uppståndelsen efter hans tal på Dalregementets officersmäss och krigsministerns ingripande mot regementschefen väckte tanken på ett bondetåg. Och hade detta inte blivit av skulle Hedin aldrig fått tillfälle att skriva det borggårdstal som fällde regeringen.

Till Hedins svagheter hörde hans kritiklösa beundran för denna världens store. Störst bland dessa var kejsar Wilhelm, till vars taffel han inbjudits under sin reportageresa till västfronten. Med sin tyskvänliga inställning beklagade han djupt Tysklands nederlag och såg i den hårda freden fröet till ett nytt krig. Efter en resa runt jorden 1923 för att studera det nya världsläget följde 1927—35 den sista stora expeditionen till Centralasien och Kina, denna gång en forskningsexpedition, ett vandrande universitet. Hedin fick nu tillfälle att återvända till Tarimbäckenet och fann där till sin oerhörda tillfredsställelse att sjön Lop-nor hade återtagit sitt gamla läge precis så som han förutsagt redan 1900. I Kina fick han träffa och beundra en annan stor man, Chiang-Kai-shek, som han senare skrev en hel bok om. Sin 70-årsdag firade han i Peking i närvaro av 250 medlemmar av den kinesiska regeringen. Han kunde då konstatera att ett halvt århundrade hade förflutit sedan han ”första gången bröt upp för att ägna ett helt liv åt utforskandet av det mörkaste Asien”.

Till banketten i Peking anlände ett tele-

gram från Hitler. Hedin hade hört ”att någonting hade hänt i Tyskland”, som han dock inte visste mycket om. På hösten 1935 inledde han en lång europeisk föredragsturné och hyllades överallt av entusiastiska åhörare. Nazisterna passade på att utnyttja hans ryktbarhet vid Olympiska spelen i Berlin 1936, där han med orden ”Ich rufe die Jugend der Welt” hälsade de deltagande idrottsmännen. Han ville emellertid själv bilda sig en objektiv uppfattning om förhållandena i Tredje riket och började på senhösten 1936 en rundresa under ledning av en hög representant för riksministeriet för folkupplysning och propaganda. Var objektiviteten hörde hemma i detta sällskap tycks Hedin inte ha gjort riktigt klart för sig. Fruktan av resan blev boken Tyskland och världsfreden, ”i sin helhet en hög visa till Tredje rikets ära”. Men tyskarna var inte helt nöjda. Hedin hade tillåtit sig att försiktigt kritisera behandlingen av judarna och nazismens syn på vetenskap och religion. Han hade t. o. m. påpekat sin egen släktskap med egendomsfolket. Då han vägrade att stryka en enda rad i sitt manuskript stoppades bokens utgivning i Tyskland.

Hedin såg i Tyskland ett bålverk mot Ryssland och därmed också ett skydd för Sveriges självständighet. Hans tyskvänlighet var motiverad av omsorgen om det egna landet. När han under nazitiden höll fast vid denna övertygelse blev han isolerad och illa omtyckt i vida kretsar. Inte en gång Hitlers teatraliska uppenbarelse och vrålande paroller fick honom att ändra sig. Han levde i sin skimrande gossevärld, där alla var hyggliga och renhåriga som han själv. När andra världskriget var slut var Hedin 80 år. För Tyskland var nederlaget för andra gången ett faktum. ”Man blir trött”, skriver han, ”slö och olustig och kan inte börja något ordentligt arbete. Två världskrig under ett människoliv är för mycket.”

Till Hedins rika utrustning hörde en klart konstnärlig begåvning. Han var inte bara en skicklig kartritare utan även en mycket god tecknare och illustrerade flera av sina böcker med egna teckningar. Utökta prov på hans artistiska förmåga kan studeras i Wennerholms vackra bok. Hedin betraktade sig dock aldrig som annat än en dilettant och visste inte vad han skulle tro, när Albert Engström vid ett tillfälle utnämnde honom till konstnär.

Ännu 1950, när Hedin fyllde 85 år, var

han oförtrutet i verksamhet. Han skrev på sina böcker och tog ibland en promenad med system Alma på balkongen. Först sommaren 1952 började han märka att krafterna avtog. Den 22 november skrev han det sista av sina många tiotusentals brev. Det var ställt till en femtonårig dotter till en vän till hans färdkamrat Nils Ambolt. ”Jag hör att Du i skolan skall hålla föredrag om mina vandringar i Asien. Hälsa öknarna och bergen när Du talar om dem och säg dem att jag förgäves längtar efter att återse dem, dels därför att min höga ålder hindrar mig, dels på grund av den kopparmur som de röda i Ryssland och Kina rest kring min ungdoms älskade äventyrsland.” Några dagar senare var han död. På skrivbordet låg under Karl XII:s dödsmask, en gåva av hans vän och akademikamrat Verner von Heidenstam, ett urklipp med Karin Boyes underbara dikt ”I rörelse”, där varje rad tycktes skriven för den som likt Hedin alltid var beredd på uppbrott.

Erik Grill

Livkuskens berättelse

Almnäs är namnet på en ståtlig herrgård i 1700-talsstil, belägen i Västergötland med vid utsikt över Vättern. Godsets ägare mot slutet av 1800-talet var friherre Oscar Dickson i Göteborg. På Almnäs residerade hans svärson, kammarherren greve Göran Posse. Bland de barn som växte upp i denna miljö var Margareta Posse, som 1955 i en minnesbok, *Herrgårdsliv vid Vättern*, blickade tillbaka på perioden. I en livfull stil skildrar hon ett midsommarfirande på gården. Man har just bänkats kring kaffeborden när hon fortsätter sin berättelse: ”Mamma konverserade rättar Stenssons lilla fru, som var mor till en hel rad präktiga pojkar: den äldste, Karl, var livkusk i kungliga hovstallet och en var i Amerika” (s. 144).

Carl Stenson, som han skrev sig, knöts 22 år gammal som kusk till hovstallet och förblev i hovets tjänst till sin bortgång 1949; han var då 74 år gammal. Hans uppgift blev att köra för drottning, sedermera änkedrottning Sofia fram till dennas död 1913. Därefter körde han för drottning Victoria så länge hon levde. Med hennes död slutar *Livkuskens berättelse*, den postuma bok om hans liv vid hovet som 1977 getts ut i Stockholm på Bonniers förlag (242 s.). Redan på drott-

ning Sofias tid övergick man från häst och vagn till bilar. Bilförare förblev Carl Stenson även efter 1930. Han körde fortsättningsvis åt ståthållaren Adolf Murray. Från 1939 var han vagnmästare vid hovstallet. Förändringen innebar en viss senkommen befordran. Han hade även hand om visningar av hovstallet för allmänheten. I tjänst stod han kvar till sin död.

Vad Stenson har att berätta om sina kungliga uppdragsgivare innehåller knappast några politiska nyheter. Vissa nya bidrag till karakteristiken av deras personligheter kan dock noteras. Betydande kulturhistoriskt värde får tillskrivas hans initierade skildring av livet vid hovet under den epok boken omspannar. Vintern 1909—10 är Stenson med änkedrottningen i London. Senare kom han att långa tider vistas med drottning Victoria i Sydtykland och vintern 1926—27 tillbringar han i hennes tjänst i Rom.

Antalet anställda vid hovet var stort, så stort att det kan vara svårt att i dag göra sig en föreställning därom. Livet och verksamheten där var strängt hierarkiskt ordnad. De påfrestningar på de mänskliga kommunikationerna som därav uppstod är noggrant och poängrikt relaterade av Stenson. Han stod som kusk lågt på rangskalan och hans liv blev inte fritt från förödmjukelser. Klartänt skildrar han sina reaktioner på dessa levnadsbetingelser. För egen del redovisar Stenson en kulturradikal ståndpunkt, väl genomtänkt. Hans personlighet inger respekt.

Liksom Margareta Posse hörde Carl Stenson till en talrik familj — båda hade sex syskon. Någon reglerad semester åtnjuter han inte under sin tjänstgöring vid hovstallet. När han någon gång får tillfälle att besöka sitt föräldrahem i Skaraborgs län kan han ge pregnant uttryck åt upplevelser av naturens skönhet vid Vätterstranden. Längre fram i livet förefaller han dock ha funnit sig bäst till rätta på Öland, dit hans tjänstgöring också förde honom. Sollidens omgivning berörde hans andra hustrus hemtrakter.

Hur har då denna bok nått offentligheten och varför först nu? I ett förord har förlagsdirektören Åke Runnquist redogjort för hur han 1969 uppsöktes av författarens änka samt dotter fru Margareta Silfwerbrand, vilka medförde manuskriptet. Carl Stenson hade ursprungligen tänkt sig att verket skulle offentliggöras när Gustav V gått ur tiden. De nämnda personerna enades dock om att även Gustav VI

Adolfs död borde inväntas.

Det framgår, att förlaget funnit året 1930 utgöra en lämplig avslutning av den tryckta versionen av Stensons verk. Hans förflyttning detta år innebar att han inte längre gjorde iakttagelser kring så centrala händelser som tidigare. Han lär dock ha fortsatt skriva så länge han levde. Stensons dotter har varsamt sett över faderns manuskript. Långa meningar har förkortats och omtagningar eliminerats. Därutöver har av allt att döma vissa strykningar företagits på förlagets initiativ. De har förmodligen rört kungliga personers privata liv. Några av bokens slutord blir knappast fullt förklarliga om läsaren inte tar denna omständighet med i beräkningen: "Jag kunde se tillbaka på en trettioårig tjänst vid hovet i den angenäma känslan att inte ha sölat ner mig i hovets moraliska smuts" (s. 241).

Hur och när Carl Stenson skrivit boken blir inte helt klart av vare sig förord eller text. En förfrågan från rec. hos Margareta Silfwerbrand ger dock vid handen att fadern regelmässigt varje månad gjorde anteckningar i en särskild bok, varvid han skrev med blyerts för hand. Han renskrev sedan en gång om året sitt material i bläckskrift, på folioark. Samtidigt ägde en viss överarbetning rum. Vissa upprepningar kunde med denna metod inte undvikas. Dotterns insatser har bland annat syftat till att avlägsna dessa.

Stenson skriver en utmärkt prosa, han är karaktärsfast och kultiverad och har med den framlagda boken ofrånkomligen rest ett äreminne över sin person. — Ett personregister hade underlättat studiet av boken.

Åke Lilliestam

Alice Lyttkens memoarer

Alice Lyttkens, *Leva om sitt liv. Minnen från sekelskiftet till 1920*. Sthlm: Bonnier, 1977, 290 s., och *Leva om sitt liv 2. Tjugutalet — omvälvningarnas tid*. Sthlm: Bonnier, 1978, 284 s.

Alice Lyttkens — den svenska författarkårens grande dame — har ett drygt 40-tal böcker bakom sig, främst historiska och moderna romaner samt ett par förtjänstfulla arbeten i svensk kvinnohistoria. Hösten 1977 började hon ge ut sina memoarer.

I ett förord fastslår Alice Lyttkens några riktlinjer för sitt arbete: "Man ska

varken klä ut sig eller klä av sig. Med att klä ut sig menar jag att försköna och förbättra för att ge ett så sympatiskt porträtt av sig själv som möjligt. Med att klä av sig menar jag att berätta indiskretioner om sig själv, sina närmaste och andra människor." Detta är högst förträffliga historiska principer i en god men litet ovanlig tappning. Den första föresatsen håller författaren men knappast intentionen att inte berätta indiskretioner om sina närmaste.

Alice Lyttkens, intill sitt giftermål Lisa Cronquist, föddes i Malmö 1897, dotter till med. dr Johan Cronquist och hans danskfödda hustru Antonie Langg. Boken inledes med en kort presentation av släkten Cronquist, som härstammar från frälseåbon Per Corfitzon, född 1711 i Kvis-tofta socken utanför Landskrona. Bland hans ättlingar märks författarens farfars far boktryckaren och litteratören Johannes Cronquist (1816—52) och hans hustru Anna Christina Lundgren. Hon blev tidigt änka och etablerade i Malmö en större linneaffär och gjorde sin son Georg till kompanjon i firman A. C. Cronquist och son. Släkten hade varit värd ett eget kapitel.

Det intressantaste porträttet ger författaren av sin fader Johan Cronquist, en legendarisk barn- och socialläkare i Malmö, radikal och framsynt. Han var mycket uppskattad och gav sina fattigaste patienter inte bara vård utan även ofta mat, medicin och vedbrand. Förf. beundrade sin far men stod honom aldrig nära. Där emot uttalar hon sig oftast — både direkt och indirekt — nedsättande om modern. Hon avskydde den tre år äldre brodern Ludvig, som utmålades som en översittare, och hon växte upp i skuggan av sin mer gynnade bror. Förf. har för övrigt ett perfekt minne för alla oförrätter, som drabbat henne, och bokför även rena bagateller, som borde vara avskrivna.

Alice Lyttkens är inte särskilt road av personhistoria eller data men väl av miljöer och kulturhistoria. Som författarinna har hon ett utpräglat sinne för historisk tidsfärg och rekvisita och målar sakkunnigt upp fonderna till sina romaner. Hon ger också här en åskådlig bild av de bägge hemmen hos föräldrarna och farföräldrarna och av det liv som levdes i burgna borgerliga kretsar i Malmö, när seklet var ungt.

Det hände inte så mycket i den unga Lisa Cronquists liv. Hon var en ambitiös

skolflicka i Stenkulas skola och tycks ha trivts ganska bra. Under ferierna bjöds hon till Torup, vars härskarinna var Henriette Coyet, född Cederström, samt till den friherrliga familjen Ramel på Övedskloster. Fadern var husläkare i bägge familjerna. Förf. beskriver vältaligt högreståndslivet. Man får intrycket att hon eftertionaliserar en smula, när hon kontrasterar det högadliga livet mot upplevelsorna i fattiga hem, dit fadern tog med henne på sjukbesök. I varje fall fick hon upp ögonen för klasskillnaderna.

För tonåringen Lisa Cronquist tycks tillvaron ha varit mycket behaglig med tillställningar, baler och ungdomsförälskelser. Efter skolans slut gick hon som andra unga flickor på en rad kurser av varierande nyttighetsgrad. Hon lärde sig dock att sy. Hon märkte att faderns ekonomi starkt försämrades och beslöt att skaffa sig ett yrke och bli hjälpsyster. Hon genomförde utbildningen och klarade av åtskilliga svårigheter. Sjuksköterskebanan fick dock ett tvärt slut.

”Han kom som en vind. — Vad bryr sig en vind om förbud?” Så stormade jur. stud. Yngve Lyttkens in i hennes liv. Han var en av de mest uppmärksammade studenterna i Lund, fattig men framtidsman. Efter en vår fylld av romantik och kärlek upptäckte Lisa Cronquist att hon var gravid. Det blev en snabb förlovning och ett hastigt men glatt bröllop. Lisa Cronquist blev Alice Lyttkens. Hennes man använde alltid hennes dopnamn Alice. Allt borde varit fritt och fröjd då kontrahenterna nu var hederligt gifta. De närmaste anförvanterna hade dock blivit så skakade av historien med det väntade barnet, att de övervägde att deportera det unga paret till Brasilien. Även om författarens skildring får tas med en nypa salt, var släktens upprördhet stor. Slutet blev att de bägge helt penninglösa och maktlösa huvudpersonerna placerades i en bristfällig bostad i Dals-Rostock. Han läste in examen och hon väntade barnet. Samtidigt spreds illvilliga rykten att det var länets hövding som var far till hennes barn. Trots att Johan Cronquist var läkare, ordnade han inte upp situationen för dottern. Hennes barn föddes under primitiva förhållanden. Först när barnförälsning började gå i Dalsland, skickade fadern henne respengar och tog emot henne i hemmet. Historien är ett otäckt exempel på dåtida moralisk ”Entrüstung” och förklarar Alice Lyttkens’ patos och inlevelse,

när hon skildrar ogifta mödrars öden.

Yngve Lyttkens tog sin examen och fick anställning på ett större advokatkontor i Stockholm. Det dröjde dock många månader innan han kunde ordna en bostad och ta upp sin familj till Stockholm. Alice Lyttkens lämnade utan saknad Malmö.

Alice Lyttkens är en skicklig författare och skriver lätt och underhållande. ”Att leva om sitt liv. 1” är en rolig men något osovrad inledning till hennes memoarseerie.

Andra volymen har undertiteln ”Tjugutalet — omvälvningarnas tid” och handlar om första hälften av mellankrigsperioden.

Också här lägger Alice Lyttkens fram principer för sitt arbete: att ärligt berätta om sitt liv, utan försköningar och utan smutskastning. Helt har detta inte lyckats den temperamentsfulla författaren — frågan är väl om en memoarskrivare över huvud kan se lidelsefritt och objektivt på sitt liv.

Boken utgör en direkt fortsättning på den första delen och börjar med familjen Lyttkens flyttning till Stockholm i januari 1920. Dess innehåll grupperas kring några huvudmotiv: familjeliv — umgängesliv — utlandsresor — samt studier och utveckling mot något mer, ännu ovisst vad.

Alice Lyttkens berättar om ett sällsynt lyckligt äktenskap och om de tre barnen Ulf, Ove och Ulrika. Hennes porträtt av maken, advokaten och författaren Yngve Lyttkens (1894—1974) hör till bokens finaste partier. En upplevelse, som lämnade outplånliga spår hos föräldrarna, var förlusten av makarnas andre son vid spädder.

Alice Lyttkens’ avhållne fader, läkaren Johan Cronquist, f. 1866, avled 1921. Hennes inställning till honom är klugen — han hade inte givit henne något stöd under den i första boken omnämnda förvisningsperioden i Dalsland, när hon väntade sitt första barn och hon fick aldrig en utlovad kompensation för de kostnader, som nedlagts på broderns utbildning.

Förhållandet till modern är ett ständigt återkommande tema. Det har blivit brukligt hos 70-talets författarinnor att blottställa sina mödrar. Den illvilliga framställningen av modern i första delen, tycks ha givit Alice Lyttkens ett nyp i samvetet, och hon omprövar saken. Av en tillfällighet får hon stöd i sin uppfattning. En förutvarande husa Henriette dyker upp och

bekräftar hur modern skämde bort sonen över rimliga gränser medan hon var ständigt missnöjd med dottern. Antonie Cronquist blev dock en avhållen mormor.

Boken är föga givande ur personhistorisk synpunkt. Den unga Alice Lyttkens hade ännu inte fått så många intressanta kontakter. Hon ger dock en fin bild av familjens vän professor Gunnar Andersson — Handelshögskolans rektor — och hans familj. För att få kontakter med nya uppdragsgivare och i hög grad också för nöjes skull deltog det charmerande advokatparet Lyttkens mer och mer i sällskapslivet. Författaren åstadkommer en utmärkt tidsbild och berättar roligt och underhållande om det glada tjugutalets nöjen, operamaskeraden, baler och danser på Cecil och Grand Hôtel, slädpartier o. s. v. Som denna sida av decenniet är föga dokumenterad, har dessa bidrag också värde för uppfattningen av epoken. Stor vikt fäster Alice Lyttkens vid sin bekantskap med Ivar Kreuger, som sällan skildrats ur vad hon kallar "vanligt folks synvinkel". Herrskapet Lyttkens upptogs i hans umgängeskrets, och advokaten fick flera krävande uppdrag av honom. Detta umgänge observerades och kommenterades, och Alice Lyttkens utsattes för andra gången i sitt liv för en intensiv förtalskampanj. När skvallret — före kraschen — kom till Kreugers öron, avvecklade han bekantskapen på ett sårande sätt. Episoden tycks ha uppförstorats i minnet.

Alice Lyttkens blev under 20-talet alltmer medveten om begränsningen i sin roll att enbart vara hustru och mor. Hon var vacker och slagfärdig men togs inte på allvar för sin egen skull. Som hemmafru med hembitråde förfogade hon över mycken ledig tid. Hon ägnade sig åt omfattande studier och läste ivrigt klassiker, psykologi, särskilt Freud och Jung, kulturhistoria och kvinnohistoria. Det föresvävade henne att hon skulle bli litteraturkritiker i DN. Hon skrev kåserier i Konsumentbladet, nuvarande Vi, och tjänade sina första egna pengar. Hon märkte att hon blev självständigare och säkrare än förut både i förhållande till mannen och omgivningen.

Nyårsafton 1930 hade familjen gäster. Medan de väntade på Anders de Wahl och Nyårsklockorna, fick värdinnan en plötslig idé, drog sig tillbaka till sitt rum och började skriva. Småningom kom hennes man och frågade vad hon gjorde. "Jag skriver en roman", sa Alice. Den blev

upptakten till ett långt och uppskattat författarskap.

Elise Adelsköld

Talmannens röst

K. - A. Fagerholm, *Talmannens röst*. Sthlm: Tiden, 1977, 319 s.

Den finske politikern Karl-August Fagerholms minnen skildrar en betydande och märklig politisk bana: springpojke, frisörlärling, funktionär, småningom ordförande i Finlands Svenska Arbetarförbund, fackföreningsordförande, redaktör, riksdagsman (i 36 år), socialminister, statsminister (tre gånger), talman. Nära nog president, kan det tilläggas — han förlorade valet 1956, efter Paasikivi, med två röster till Kekkonen. Denna bana skildrar han med balans och humor, med en tydlig strävan till försiktighet och rättvisa, som inte alltid återfinns hos memoarskribenter. Hans bok är fängslande och instruktiv läsning i Finlands nyare historia.

Mest sysslar Fagerholm naturligt nog med de finska socialdemokraterna, ett parti med som det synes ständiga motsättningar och splittringar. Han betonar, att partiet ursprungligen var mer radikalt och revolutionärt än de danska och svenska systerpartierna, och han understryker Väinö Tanners insatser för att efter inbördeskriget 1918 bygga upp ett arbetarparti efter skandinaviskt mönster. Men Tanners envishet och hårdhet i alla situationer var inte alltid till gagn för hans parti, bedömer Fagerholm. Mer kompromissvilja och smidighet skulle flera gånger varit på sin plats. Fagerholm menar f. ö. att han själv vid några tillfällen kanske brustit i dessa egenskaper. Men som till övermått framgår av hans skildring är finsk inrikespolitik ett utomordentligt hårt hantverk — tydligen går allt om man bara är hänsynslös nog, säger han på ett ställe. Denna maxim har uppenbarligen inte varit främmande för något ledande finst parti, medan konstruktiva kompromisser och kombinationer varit svåra att komma fram till, och att hålla ihop partier och än mer hålla ihop flerpartiregeringar har varit särdeles slitsamma företag, antingen man i den ena eller andra situationen följt Tanners eller Fagerholms recept. Fagerholms personomdömen är varsamma, men bitterheten över motståndares eller meningsfränders tillvägagångssätt slår några gånger ohöljd igenom.

Om sina år i krigstidens regeringar skriver Fagerholm inte mycket, inte heller om sina kontakter då med ledande svenska socialdemokrater. Vad han ägnar mest utrymme är sitt uttåg ur regeringen Linkomies vid 1943 års slut. Han framhåller, att de centrala besluten var helt förbehållna en inre krets, och att om socialdemokraterna lämnat regeringen vid fortsättningskrigets början sommaren 1941 de borgerliga då skulle bundit Finland vid Tyskland. Nog hade det varit intressant att få erfara mera om denna de socialdemokratiska ministrarnas bromsande roll — som ändå till slut inte hindrade dem (Fagerholm undantagen) att kvarstanna i regeringen även efter Risto Rytis brev till Hitler midsommaren 1944 med löfte att Finland så länge han var dess president inte skulle ingå någon separatfred.

Fagerholm konstaterar på en av de sista sidorna i sin bok, att "det är så mycket man måste ta hänsyn till, man kan inte säga hela sanningen". Historikerna — som Fagerholm f. ö. inte reservationslöst uppskattar — måste givetvis beklaga detta. Men de har ändå fått en hel del.

Fagerholm är en utomordentligt sympatisk berättare, och som den memoarskrivande partikollegan Emil Skog uttryckt det "en utmärkt skrivkarl". Skildringen av barndoms- och uppväxtår under hårda villkor har inga spår av bitterhet — i så fall möjligen mot kyrkans representanter. Skildringen av den politiska karriärens tidigare skede ger skickliga porträtt av några av den finska arbetarrörelsens pionjärer. Skisserna av Mannerheim, Paasikivi och Tanner är väl avvägda. Inblickarna i efterkrigsdecenniernas finska politiska vardag likaså. Ingen tvekan om att detta är memoarer av hög klass.

W. M. Carlgren

Skådespelarmemoarer

Mimi Pollak, *Teaterlek. Memoarer*. Sthlm: Askild & Kärnekull, 1977, 241 s.

Jämfört med andra länder är Sverige fattigt på skådespelarmemoarer. Hur ofta har man inte beklagat att svenska skådespelare dragit sig för att skriva ner sina erfarenheter? Ett väldigt material av kunskap om yrkesutbildning och konstnärligt skapande har därigenom gått förlorat. En förlust inte bara för den teaterhistoriska forskningen utan även för den intres-

serade teaterpubliken, som genom insikt i skådespelares arbete med rollgestaltningen skulle kunna fördjupa sin förståelse av den färdiga föreställningen.

Det är därför med stor glädje man tar del av Mimi Pollaks memoarer *Teaterlek*. Lekfullt låter författarinnan oss följa med på vägen genom ett långt livs teaterminnen. Början är en trygg barndom i Karlstad med en vital mamma, utbildad konsertpianist från Wien, en färgstark mor mor med ett förflutet på ett förfallet slott i det gamla Österrike-Ungern och en fint bildad pappa av judisk börd, född i Tjeckoslovakien. Efter skolan skickades Mimi till en flickpension i England. I London ser hon Isadora Duncan dansa, "en bastant ballong som försökte lyfta"; beskrivningen av denna hennes första "stjärnsmäll" är dräplig. Väl hemma i Karlstad igen börjar hon ta lektioner i scenframställning av egen lust, men även pådriven av mammans ouppfyllda konstnärsdrömmar. Åren 1922—24 finner vi henne på Dramatens elevskola. Här börjar den livslånga vänskapen med kurskamraten Greta Garbo. Undervisningen minns hon med tacksamhet, man lärde hantverket från grunden, den klassiska skolan hölls i hävd av den stränge Nils Personne. Under håltimmarna smet eleverna ut på tredje raden och lärde sig genom att studera fel och förtjänster hos "de stora". Arbetsdisciplin och scenvana lärde man sig genom stateringar.

Efter de två åren på scenskolan började den svåra och förödmjukande jakten på engagemang — vad hjälpte fina betyg för en flicka som inte var den ljuva och blonda ingenytynen! Efter ett första engagemang i Helsingborg vid stadsteatern hos Torsten Hammarén kom hon 1925 till Ernst Eklund på Komediteatern, där hon stannade till 1931. I centrum för minnena från denna tid står föreställningarna på Konserthuset med Per Lindberg som regissör. Det blev Mimi Pollaks första möte med den moderna teaterstilen, och hon ger oss i mycket åskådliga bilder glimtar av Per Lindberg under repetitionsarbetet på Antonius och Kleopatra och av sina egna mödor med Ofelias roll i Hamlet. Vi får en festlig beskrivning av en resa ut till familjen Lindbergs villa på Dalarö, där Augusta Lindberg skulle hjälpa henne med rollen. Efter Komediteatern blev det Oscarsteatern under Pauline och John Brunius, ett intensivt och lärorikt år till konkursen efter Kreugerkraschen. Sedan

kom tio fina år hos Harry Roeck-Hansen på Blancheteatern. Denna teater hade idag blivit utdömd av skyddsombudet, men då trivdes både publik och ensemble. Bland kamraterna minns Mimi Pollak särskilt Holger Löwenadler, "Han spelade Knölar och jag Markattor. Vi blev en väldigt bra bakgrund till de själsstrider huvudrollerna hade för sig . . . (Det tar sin tid att bli knöl och markatta, tro mig — och så skulle de helst varieras!)" (s. 128). Även här blev det tillfällen till inspirerande arbete med Per Lindberg; minnesvärd blev särskilt den antinazistiska Professor Malmlock från 1938. Mycket intressant är vad författaren berättar om vardagen på teatern. Det minimala gaget, som ibland åts upp av utgifterna till scenkläderna, som skådespelarna själva fick stå för. Anställningsotryggheten — det gällde livet varje gång man hade premiär. De odemokratiska arbetsformerna — repertoar och rollfördelning var en väl bevarad hemlighet inom direktionen, som först avslöjades vid kollationeringen, när rollhäftena delades ut till de kallade. 1942 återvände Mimi Pollak till Dramaten, till en början som skådespelerska och lärare på elevskolan, från 1948 som regissör. Det var Ragnar Josephson, som upptäckte denna sida av hennes begåvning och vågade det ännu på denna tidpunkt oerhörda att anställa en kvinna som regissör. Sammanlagt har hon sedan sin regidebut med Jean Genêts *Les Bonnes* satt upp över 100 pjäser på olika scener i Sverige, Norge, Danmark och Finland.

Fastän det i memoarerna inte finns någon direkt analys av den kreativa processen i teaterarbetet, så framgår den ändå indirekt genom författarens sätt att beskriva. Det rör sig ofta om komiska situationer med mycket precisa iakttagelser av rörelser, gester och replikföring och med koncentration på det för aktionen väsentliga i varje enskild bild.

Ett personregister underlättar studiet av boken.

Kirsten Gram Holmström

Från skola och politik

En kärlekssaga där kontrahenterna "får varann" vid nära 60, respektive över 80 år, väcker onekligen nyfikenhet. Vilka öden låter sig så lyckligt förenas vid denna ålder? Det förefaller rimligt att de inblandade själva i den situationen frågar sig

och varandra: hur blev jag den jag är, hur blev du den du är efter ett så långt livs alla turer? Det är vad Eva Åsbrink och Gustaf Holmstedt har gjort i den 1976 utkomna dubbla självbiografin som de kallat *4 ögon för att leva* (Sthlm: Askild & Kärnekull, 250 s.).

Gustaf börjar. Han växte upp i Lund i ett fattigt hem, som mor, from och tapper, och storasyster, duglig och uppoffrande, slet för att försörja. Gustaf bidrog tidigt till familjens uppehälle, körde gödsellast som 7-åring åt bondgårdar som staden sedan länge vuxit över, gav privatlektioner från fjärde klass à 35 öre timmen — bevarade kassaböcker i faksimil ger besked. 1909 avlade Holmstedt mogenhetsexamen, den sista årgången av denna examenstyp. Akademiska studier följde parallellt med lärartjänster, "intellektuellt skiftarbete", som han själv kallar det, och han disputerade slutligen på en engelsk medeltidshandskrift under den varmt beundrade professor Eilert Ekwalls ledning. Efter några år som lektor i Norrköping förordnades Holmstedt 1934 till rektor för Skara läroverk. En gammal rektor från Malmö gratulerade honom med beklagande till rektorstjänsten vid "landets svåraste läroverk".

Med sin politiska hemvist inom socialdemokratien kände sig Holmstedt motarbetad i det traditionsbevarande Skara, där J. H. Kellgren gått i skola och Gunnar Wennerberg varit den förste lektorn i svenska språket. Han fann sig betraktad som en rabulist.

Flickor hade sedan 1923 rätt att vinna inträde i allmänt läroverk, men motståndet hos de manliga lärjungarna i Skara, främst på gymnasiet, "torde varit unikt". I den traditionella 1 maj-uppvaktningen för rektor 1933 fick flickor för första gången delta "men skammen över detta tillskott var hos alla gymnastiser stor", kan man läsa i en senare skildring av en gammal Skara-djåkne. Holmstedts engagemang för flickors jämlikhet var stark och säkert äkta. Hans sista år som rektor präglades av allchanda konflikter. Motståndarna var många och enligt författaren illvilliga. Skildringen är fylld av ressentiment. Han pensionerades från sin rektorstjänst 1954 och ägnade sig sedan helhjärtat åt sina många politiska uppdrag.

Behållningen av denna en smula torra memoardel är en hel del läroverkshistoria i allmänhet och Skara läroverks-historia i synnerhet. Att skolan varit älskad av sina

elever under århundradenas lopp framgår inte minst av de många donationerna som i sig själva är ett stycke kulturhistoria. Donationsbrevens formuleringar är ofta personliga med noggranna anvisningar hur gåvan skulle användas. En av testator önskad uppdelning av gåvan till flera elever har ibland fått orimliga konsekvenser. Det gällde t. ex. det Brismanska stipendiet från 1773 som skulle delas mellan "20 skolpiltar i Skara trivialskola . . . 2:ne i nedersta klassen . . . 8 stycken ynglingar i fjärde eller Class Rhetorica". Det minsta stipendiet som utdelades 1913 uppgick till 1: 77!

Så till *Eva*, ett av Guds s. k. "barnbarn", nej barnbarns barnbarns barn . . . 38 till namnet kända prästerliga förfäder kan *Eva Åsbrink* redovisa. 1750 föddes den förste i raden på älvbrinken i Åsens by i Övansjöbygden och antog namnet *Åsbrink*. Själv föddes *Eva Åsbrink* i Finland, där hennes morfar var disponent för Rörstrands dotterföretag Arabia. Hon skildrar sina barndomsintryck från besök hos morföräldrarna i Finland med en sinnlig berusning. Den fräna lukten från fabriakens benugn var lika oförglömlig som doften från rosenbuskarna i disponentvillans park.

Eva Åsbrink växte upp i en prästgård på landet utanför Uppsala och skildrar sina barndomsminnen därifrån med samma sinnliga intensitet. Hon förundrar sig — och läsaren med henne — över barnets minne för ovidkommande detaljer. Berättelsen bär syn för sägen: knastret i bryggstugans träkar, griskultingens bett i ett äpple, krysantemumdoften som "förhåxade henne för all framtid".

Från den Själänderska flickskolan i Gävle och från Gävle läroverk där hon avlade studentexamen 1931 — *Eva* liksom *Gustaf* i den sista årskullen av en avskaffad examenstyp — ger hon ögonblicksbilder och porträtt av lärarinnor och lektorer. Under gymnasieåren grundlade *Eva* sitt "lyriska husapotek" som hon i sin memoardel så flitigt utnyttjar att man associerar till satsen "Wenn die Gedanken fehlen, stellen sich die Zitate ein".

Vid val av levnadsbana slets *Åsbrink* mellan sin konstnärliga talang och sin i barndomshemmet grundlagda kristna tro. Svåra och ensamma men studiemässigt framgångsrika år i Uppsala ledde till en teol. och fil. kand. Den s. k. stugföreningen, en sammanslutning av arbeterskor och universitetsstudentskor, sorterande

under Kristliga studentförbundet, gav hennes sociala engagemang en politisk anknytning.

Efter ett par lärår i Eksjö och Helsingborg fick hon ett erbjudande från rektor *Gustaf Holmstedt* om en tjänst i kristendom och modersmålet vid Skara läroverk. Det var år 1941, då "livets tärning slog en sexa"! Som svensklärare trodde *Åsbrink* på värdet av fria uppsatsämnen och på elevernas rätt att välja mellan många. Hon kunde ge upp till 20 à 24 stycken! Men hon ger beska glimtar från kollegiet och från studentexamina, med mycken irritation då kända censorer ingrep i hennes undervisning — *John Landquist*, *Victor Svanberg*, *Valter Jansson*. Kontroverserna med skolöverstyrelsen var talrika och infekterade och hennes bedömning av människor är sällan generös.

1955 efterträddes *Gustaf Holmstedt* av *Ragnar Höistad* som varit docent i grekiska vid Uppsala universitet. Den nye rektorn hade uppenbarligen helt andra värderingar än sin företrädare och *Åsbrinks* kontroverser med *Höistad* fyller många sidor i minnesboken. Då *Höistad* 1961 förordnades till rektor för Uppsala läroverk var *Eva Åsbrink* den enda sökande till Skararektoratet. Samma år fick hon rektorsförordnandet. Det blev nya duster med gamla Skara-djäknar och fortsatt kamp för flickors jämlikhet.

Åsbrinks akademiska äventyr har fått ett särskilt kapitel. Äventyr så tillvida som att hennes disputation blev en veritabel cause célèbre i Lunds teologiska fakultet. Trots teologiska professorers motstånd genomförde hon sin teol. lic.-examen parallellt med sin skoltjänst och disputerade slutligen på en doktorsavhandling om kyrkans syn på kvinnans ställning under 1800-talet. Eftersom ämnet gränsade till rättshistoria trädde professor *Gerhard Hafström* bland andra upp till försvar och äreräddning. Hon fick sin doktorsgrad. Det rabalder som uppstod och som kommenterades i hela dagspressen kunde kanske knäckt en svagare. Men *Eva Åsbrink* knäcktes inte. Och den politiska karriären väntade om hörnet.

Vill man tro att det finns någon fundamental skillnad mellan manlig och kvinnlig stil ger "4 ögon för att leva" en idealisk åskådningsundervisning. *Gustaf*: sträv torr, saklig med pedagogiska pekpinnar; *Eva*: ett fyrverkeri av känslöengagemang och sinnesintryck med kryddor hämtade ur den minnesgoda modersmållärrin-

nans citatskatt. Men det finns likheter också. Båda författarna är lika renons på humor och självironi, lika egocentriskt avskärmade. Att bägge slår an lika romantiska slutackord gör närmast ett lite rörande intryck.

Eva Åsbrinks andra memoarbok under titeln *Intet förtiga, tillägga eller förändra* utkom på samma förlag hösten 1977 (251 s.). Denna gång gäller det hennes politiska minnen. Boken är i huvudsak en från uppgörelse med det parti, socialdemokraterna, som hon arbetat aktivt för sedan 50-talet i kommun, landsting och slutligen riksdagen, och är skriven sedan hon 1976 efter åtta år miste sitt mandat på Skaraborgsbänken och därmed lämnade politiken.

Memoarerna är fyllda av en rad löryckta episoder från hennes offentliga verksamhet med bittra kommentarer till allt motstånd på olika nivåer som hon fått utstå. Långa utdrag ur hennes egna motiöner ger besked om hennes ställningstaganden i aktuella frågor, skolfrågor, mellanölets vara eller icke vara, kvinnofrågan, arbetstgares rätt till ledighet för studier, abortfrågan m. fl. Läsaren får en initierad bild av riksdagsarbetet inifrån. Själv hör Åsbrink med sin kristna anknytning hemma i Broderskapsrörelsen men tycks ofta känna sig som en ganska ensam syster även bland broderskaparna. Hennes funderingar varför folk inte tycker om henne är märkvärdigt naiva. Men hon har många gånger kloka och klarsynta synpunkter och blir hätsk och bitter då hon känner hur Partiet tystar ner allt oliktankande. Hon går hårt åt Olof Palmes intellektuella och ironiska överlägsenhet.

Man blir imponerad av hennes vitalitet, arbetsintensitet och courage de son opinion och man kan ha roligt åt hennes elakheter — till en viss gräns. Liksom även åt skildringen av alla mindre parti-påvar, typ Pampen, som lägger sin tunga hand över allt och alla i kommun och landsting, i utskott och vid gruppsammanträden. Men man stegar sig inför hennes hatfulla karakteristiker av partikamrater. Endast i fråga om Israel och Sveriges ställningstagande till FN-resolutionen om sionismen får skildringen en verklig värme.

Som socialdemokrat och kristen vänder hon sig till sist till partiet och rörelsen. Hon menar att den materiella framstegs-

takten och den höjda levnadsstandarden skapat ett nytt privilegiesamhälle där karriäristerna blivit nya översåtar; att man glömt bort den gamla fina ideologin, som var en "livsform, inte ett levebröd, en entusiasm utan beräkning, en livssyn utan cynism". Hon hoppas på en omprövning och förnyelse inifrån "för att socialdemokratins program skall upplevas som en bärande vision, en brinnande låga".

Ingrid Bergom-Larsson

I folkhemmet

En sommarnatt 1908 skakades husen i hamnkvarteren i Malmö av en våldsam knall. Det var en hemmagjord bomb som detonerade ombord i skonerten Amalthea, som just då fungerade som logementsfartyg för engelska strejkbrytare. Explosionen skadade tjuo personer och dödade en. Förövarna var några ynglingar som provocerats av anarkosyndikalistiska brandtal. Dådet blev ett inslag i den hårdnande kamp mellan arbetsmarknadens parter som följande år fick sin utlösning i storstrejken.

För den 22-årige ordföranden i stadens socialdemokratiska ungdomsförbund och hans familj fick smällen en minnesvärd följd. Man hade med några vänner hyrt en stuga på landet över sommaren. I trädgården hade man satt potatis. En dag grävdes alla landen igenom av svettiga poliser, som var på jakt efter dynamit eller mordvapen. Att Sveriges socialdemokrater tagit klart avstånd från attentatet och andra motsvarande inslag i klasskampen brydde sig ordningsmakten inte om.

Den unge ordföranden hette Per Albin Hansson och blev med tiden landsfader. Episoden finns redovisad i dottern Anna Lisa Berklings memoarbok *Folkhemsvår och krisår* (Sthlm: Natur och Kultur, 1978, 259 s.). Fadern är för övrigt i högre grad än förf. bokens huvudperson. Volymens värde ligger kanske också främst i de interiörer den förmedlar från hem- och familjeliv i andra generationens socialdemokratiska ledarskikt. Man frapperas här av i vilken grad rådande borgerliga mönster var normerande, t. ex. för barnens uppfostran och utbildning. Man känner sig också en smula chockerad av att se att familjen Hansson for till Tyskland efter första världskriget och profiterade på den galopperande tyska inflationen. Men

visst finns det origineilla inslag i statsrådsdotterns tillvaro — som när hon efter studentexamen bars hem av ett antal medlemmar av den socialdemokratiska riksdagsgruppen.

Något politiskt tvång utövades heller aldrig. Per Albin tycks inte ha reagerat mot att dotterns journalistiska bana inleddes i den borgerliga Stockholms Dagblad. Även om hon var aktiv i socialdemokratiska studentkretsar vid Stockholms Högskola blev hon aldrig så engagerad i politiken som fadern. Kanske är det detta bristande intresse som gör det svårt för henne att nu placera 20-talets många minoritetsregeringar i rätt ordning.

Här och var i boken — mellan sidoblickarna på de olika faserna i faderns välkända karriär — finns partier som rör förf:s egen verksamhet, t. ex. som pennskaft eller aktiv i yrkeskvinnoorganisationen. Särskilt intressant blir det från tiden för andra världskrigets utbrott genom Anna Lisa Berklings pionjärverksamhet i radion med först den sociala brevlådan Vart skall jag vända mig och senare Hemmets magasin, två verkliga långkörare. Inblickarna i dåvarande Radiotjänsts interna verksamhet utifrån en kvinnlig frilans' synpunkt är belysande. Man häpnar över hur fort utvecklingen sedan dess gått på en rad områden.

För dagens radikaler inom kvinnörelsen ter sig knappast Anna Lisa Berklings insatser för att hävda den kvinnliga kompetensen inom ett mansdominerat yrke som märkliga eller prisvärda. Men om hennes gärning ses i sitt rätta kronologiska sammanhang bör bedömningen bli en annan. Typiskt för den energi hon i skilda sammanhang kunde utveckla är beslutet att genomgå socionomutbildning för att bättre behärska den materia hon i den sociala brevlådan ville kunna informera allmänheten om. Och vem gör i dag om den kupp hon genomförde i radion 1958 då 1 maj inföll på Hemmets magasinets veckodag (torsdag)?

Den tiden rådde förbud mot att under valår — och det var nu ett sådant — behandla 1 maj-demonstrationer och liknande evenemang i radio. Men som dotter av arbetarrörelsen ville Anna Lisa Berklings ändå i magasinet få med något av det som för henne främst av allt symboliserade den aktuella dagen. Hennes lösning av problemet blev lika oblyg som skicklig. Hon inledde sitt program med fulla 50 sekunder av Arbetets söner spelad av

Spårvägens musikkår. Efter en konstpaus meddelade hon sedan lyssnarna att de hört musiken till Vindarnas sång ur Atterboms Lycksalighetens ö — utan att låtsas om att korks käraren Henrik Menanders ord till samma melodi är arbetarrörelsens käraste kampsång!

Sammanfattningsvis sagt: en bok som — läst utifrån de rätta förutsättningarna — är både rolig och givande.

Jarl Torbacke

Smärre recensioner

Efter att ha lett omfattande domkyrko-restaurering och 1971 vid 78 års ålder ha med ett par band framfört Västerås stifts herdaminne till 1600-talets slut har teol. dr Gunnar Ekström ägnat sig åt stiftets konsthistoria. I en vacker volym i kvarto har han beskrivit *Västerås domkyrkas inventarier genom tiderna* (Västerås kulturnämnds skriftserie, 3) Västerås 1976, 263 s. Boken är rikt illustrerad med mycket goda fotografier av altarskåp, kyrksilver, textilier, ljuskronor, gravvårdar och epitafier etc., vilkas utseende och historia skildras. I en intressant inledning ges i korthet domkyrkobyggets historia med många nya viktiga rön. Den hårdhänta restaureringen 1858—61 förändrade hela interiören, och resterna av 1100-talets gråstenskyrka försvunno. Inga bilder av kyrkans inre före den tiden finnas, endast en planritning på en gravkarta från 1740, avbildad s. 168. Bland fynden från restaureringen 1958—61 märkes riksförståndaren Svante Nilssons sönderhuggna sigill med tillhörande kedja, som påträffades i hans grav (bild s. 190). Ett gammalt silverkrucifix, som 1878 åsattes ett värde av 150 kronor, befanns vid närmare granskning av sakkunig person (Aron Andersson i Fornvännen 1960) ”genom sitt ädla material vara helt enastående i landets bevarade medeltida konstbestånd” och visa ”en sällsynt skön” Kristusbild. Krucifixet, som avbildas s. 29, torde vara tillverkat i Paris vid 1300-talets början. Personhistorikerna har mycket att finna om donatorer till olika föremål och om dem som förevigats genom gravmonument.

Åren 1951—53 inventerade Ekström de många dispenserade kyrkoarkiven i stiftet, närmast för herdaminnets behov. Han passade då på att genomgå alla protokoll

med uppgifter om kyrksilvret och att avrita detta och särskilt dess silverstämplarna m. m. Undersökningen utsträcktes sedan till kyrksilvret i övriga socknar. Resultatet har blivit en serie *Kyrksilvret i Västerås stift genom tiderna*, varav hittills två stora kvartohäften utkommit, omfattande *Arboga-Gustafs* (Västerås 1977) och *Hallstammar-Köping* (Västerås 1978). Kyrkorna äro ordnade efter nuvarande pastoratsindelning i alfabetisk följd. Eftersom arbetet omfattar allt känt, bevarat eller förlorat, kyrksilvret från tidig medeltid till senaste tid får man en rik provkarta på olika stilar, som de många goda illustrationerna visar. Även här är det personhistoriska intresset väl tillgodosett. Det gäller de representerade guldsmederna, som i slutet av varje häfte redovisats efter sina boningsorter, där stiftets städer och Stockholm dominera, men det gäller också donatorerna, vilkas initialer eller hela namn ofta kunnat hänföras till mer eller mindre kända personer med anknytning till kyrkan i fråga. Man finner båda kategorierna i de yrkes- och personregister, som avsluta häftena. Redan G. Upmark jun. har i PHT 1911 framhållit värdet av "Kyrksilvret såsom personhistoriskt material".

Under medeltiden och även senare har det ej sällan förekommit, att kalkens fot eller patenen som inskrift haft den rimmade latinska hexametern "De vera vite fert hoc vas pocula vite" (Från det sanna vinträdet bringar detta kärll livets dryck). Som vackra bilder visa finns den på kalkar i Dala-Husby och Björksta och patenen i Fellingsbro och Ängsö (med varianttext), alla från 1300-talet, och på en paten från 1500-talets början i Arboga stadskyrka. När man 1722 omgjorde den medeltida kalken i Medåker, förstod man ej den ordlek, som låg i medeltidslatinets liklydande stavning av två olika ord och kasusformer "vite", utan nystavade båda i "vitae", vilket endast bort ske på senare stället. Att Ekströms översättning av hexametern oftast blivit lika felaktig har alltså tradition inom stiftet. Ett sådant missöde är väl det undantag, som bekräftar regeln, att vi här fått mycket vetande i en vacker och pålitlig form.

Jan Liedgren

— Till den svenska London-församlingens 250-årsjubileum 1960 skrev församlingens kyrkoherde, prosten *Sven Evander*, en bok med titeln *Londonsvenskarnas*

kyrka. Ett nytt jubileum kunde firas 1978. Ty då hade 250 år gått sedan invigningen av den första egna kyrkobyggnaden, som också var den första kyrkan uppförd av svenskar utanför det egna landets gränser. Till denna begivenhet har Evander författat en kort redogörelse för församlingens skiftande öden från 1710 till våra dagar (*Svenska kyrkan i London 1728—1978*, Lund: Berlings, 1978, 40 s.). Framställningen är späckad med stoff som hämtats ur det material som finns i församlingens eget arkiv, i Kungl. biblioteket och i Riksarkivet.

Den som följer den lilla församlingens historia, tecknad mot bakgrunden av livet i den engelska huvudstaden, får väl framför allt ett tankeväckande korrektiv till en övervärdering av det svenska moderlandets betydelse. Svenskarna i London, deras församlingsbildning, de personliga relationerna, intresset och subsidierna hemifrån — allt ter sig ganska småskuret och torftigt. Men ur inskränktheten reser sig — liksom i hemlandet — några gestalter av europeiska mått. Jesper Svedberg hade på 1680-talet besökt London och gav församlingen sitt stöd 30 år senare från biskopsstolen i Skara. Jonas Alströmer, som verkade i England till 1723, föreslog införandet av skeppsvavgifterna som till 1962 utgjorde stammen i församlingens ekonomi. Kyrkoherden Jacob Serenius, utnämnd 1723, blev medlem av Royal Society och umgicks i den lärda världen men kom i gruff med svenske ministern, friherre C. G. Sparre. Envoyén Gustaf Adam von Nolcken skapade reda i allt trassel genom att 1778 ge församlingen en kyrkoordning. Då hade sex år gått sedan den trogne gudstjänstbesökaren Emanuel Svedenborg jordfäst i den lilla kyrkan.

En godbit är den i sin helhet avtryckta listan över svenskar i London 1764 med 188 namn och angivna yrken — ett fåtal ståndspersoner och i övrigt mest hantverkare och sjöfolk, en Ulfsparre: utan tjänst, gift med en ängelska. Omkring 1800 bestod församlingen av endast 30—40 personer, men efter Waterloo vistades 5 000—7 000 arbetslösa svenska sjömän i London, med obeskrivlig nöd som följd till dess att hemtransporten organiserades. Under 1800-talets senare hälft kom emigranter, och sjömän av ett nyare snitt.

Nu börjar det märkas i londonförsamlingen att välståndet etablerats i moderlandet. En särskild sjömanskyrka kom till, och 1911 invigdes den nuvarande kyrkan,

med prästbostad, skola och samlingslokaler. Där fungerar alltjämt Ulrika Eleonora svenska utlandsförsamling.

Så ger den lilla historiken med sin speciella infallsvinkel ett läsvärt bidrag till bilden av välfärds-Sveriges långsamma och ofta mödosamma framväxt.

Harald Riesenfeld

— *Från sekelskiftet och framåt. Brottsstycken ur en krönika* är namnet på den kände lesjöforsdisponenten Gerard De Geers senaste bok (Sthlm: Proprius, 1977, 227 s.). Med sin nya bok vill den 88-årige författaren berätta, främst för släktingar, vänner och forna medarbetare, om tider vitt skilda från vår egen, tider då den stränge fadern, bruksdisponenten på Hasselfors i Närke, ännu egenhändigt bestraffade unga bruksarbetares förseelser med prygel och bruksingenjörerna för att undgå misshag brukade arbeta gratis två timmar övertid varje dag, helst även på söndagarna. Kl. 5 steg disponenten upp, kl. 6 ringde vällingklockan in arbetstidens början och 12 timmar senare dess slut. Något av detta har De Geer berättat tidigare, antingen i Lesjöfors' personaltidning eller i den mest bekanta — och omstridda — av hans böcker, *Genombrottsstider i Bergslagen* (rec. i PHT 1954: 3—4, s. 133 ff). Nitio procent av innehållet uppges dock nyskrivet.

Boken är delad i fyra avsnitt. Det första handlar om barnåren på Bålby bruks-herrgård i Närke, det andra om unge baronens utbildning på Lundsberg och vid Tekniska högskolan och om hans militärutbildning och det tredje avsnittet om tiden som chefsassistent på Domnarvet. Det fjärde och sista avsnittet består av strödda kapitel med synpunkter på författarskap, politik, välståndsutvecklingen m. m.

Mest givande synes anmälaren vara det första avsnittet om barndomen på Bålby. Läsaren får en god uppfattning om rutinen på en bruksherrgård under 1800-talets sista decennium, om den stränga uppfostringsmetod, som fadern tillämpade, den s. k. Stjernholmsmetoden, om statarsystemet och husagan osv. "Den gamla, goda tiden" ter sig onekligen ofta skrämmande. Utdrag ur avräkningsboken för Hasselfors bruk 1889 ger värdefull konktion åt de ekonomiska förhållandena.

Av särskilt personhistoriskt intresse är minnesbilderna från Bålby s gästbok. Här

passerar Sven Lidman, Agnes von Krusenstierna, William Olsson, Edvard Brännström, Helmuth von Moltke, Prins Eugen och Fredrik Wachtmeister, den senare utrikesministern, revy. Prins Eugen var mycket fäst vid författarens mor, Agathe Wachtmeister, med vilken han korresponderade. Ett kapitel ägnas utdrag ur Agathes dagböcker. De förmedlar intrycket av en känslsam, litet bohemisk men avgjort sympatisk adelsdam, föga lycklig i sitt äktenskap med den hårda pliktmänniskan, Fabian De Geer. I övrigt är dagboksinnehållet magert för utomstående.

Den liberale riksdagsmannen De Geers politiska insatser hann aldrig bli stora. Som sin största framgång på den politiska banan betecknar författaren, att han vann riksdagens riksmarsch 1941.

Slutkapitlet ägnas, något överraskande, Frans G. Bengtsson. Denne var emellertid god vän med herrskapet på Lesjöfors och i De Geers ägo finns brev från Frans G. och en hittills opublicerad dikt av denne från 1943. Den heter "Sång över segern i Tunis" och dementerar enligt De Geer påståendena om Frans G. Bengtssons nazistvänlighet.

A. Kw

— Carl Fries har under årens lopp i en rad litterärt högtstående arbeten framfört ett budskap med naturvården som främsta programpunkt. Hans vidsträckta läsekrets har all anledning att ta del av hans utsökta lilla memoarbok *Hem till jorden. Minne och återkomst* (Sthlm: Wahlström & Widstrand, 1977, 159 s.).

Carl Fries tillhör en ursprungligen skånsk släkt. Den av författaren i minnesboken återgivna traditionen om härstamning från en dansk adelsman har uppenbarligen inte kunnat genealogiskt bevisas. Så många flera vittnesbörd finns bevarade om de äldre generationerna av klockare och skolmästare i Raus, Välluv och Frillestad i Skåne. Skolmästarsonen Andreas Peter Fries studerade till präst och kom till Linköpingsstiftet, där han blev fast rotad också genom sitt gifte med en dotter till bonden och "kontingentborgaren" på Brevassa i Kettilstads socken, Olof Fredrik Castensson. Han blev farfar till Carl Fries.

Författaren är genomsyrad av den prästerliga traditionen från Linköpingsstiftet och han känner dess natur och topografi

lika väl som det andliga klimatet. På konsistoriets skjutskärra får vi följa hans farfar och hans far till olika delar av stiftet, vilket som bekant omfattar inte bara Östergötland utan också delar av det angränsande Småland. Man får en nyckel till Carl Fries' känsliga natursinne, när man i denna memoarbok tar del av hans barn-domsintryck från välkända platser som Hov, Bjälbo, Tåkern, Alvastra och Omberg.

En farbror till Carl Fries var den bekante teologen, Nathan Söderbloms vän Samuel Fries. En småländsk bonde, Johan Alfred Gustafsson i Bunnström (Gränna sn), skildrar i sin dagbok för den 30 juli 1912 ett besök i sin enkla stuga av Samuel Fries, som bodde hos en granne. "Han talade om mycket för mig, som jag ej hadde reda på, han är mycket vänlig och beskedlig. Han gaf svar på allt som jag frågade om". Den naiva, litet rörande karakteristiken passar förvisso också in på brorsonen Carl Fries. På sitt stillsamma sätt delar han frikostigt med sig av sin stora lärdom.

B. Be

— Syndikalismen är något av en främmande fågel i svenskt samhälle — en socialistisk rörelse vid sidan av giganterna på området. Den har aldrig noterat större framgångar i vårt land och endast några få av dess medlemmar har nått landsomfattande berömmelse. Det innebär ingen överdrift att påstå att tidningen *Arbetaren*, veckobladet som är syndikalismens huvudorgan i Sverige, är rörelsens mest bekanta före-teelse. Avsaknaden av klar partipolitisk förankring har gjort tidningen till ett fritt forum, som särskilt utnyttjats av skribenter som för sin ungdoms eller sina åsikters skull haft svårt att få utrymme i de stora drakarnas spalter. Men det har också hört till bilden att när rikstidningarna väl öppnat sina sidor har de unga och de avvikande som med *Arbetarens* hjälp gjort sig bemärkta lyft vingarna. Att vara en avstampplats eller att fungera som en pinne i mångas karriärstege har varit bladets roll. Det är därmed också en minst sagt imponerande lista över svensk kulturell och politisk elit som ett medarbetarregister skulle rymma.

E d v a r d R a m s t r ö m — ursprungligen brukspojke från Pershyttan i Bergslagen — var i ett kvartssekel *Arbetarens* redaktionssekreterare. Några år efter pen-

sioneringen skrev han på tidningens begäran en serie porträtt av människor han mött. Utökade med en hundrasidig memoar har biografierna nu publicerats i bokform: *Tack för ordet. Journalistminnen* (Sthlm: Rabén & Sjögren, 1978, 190 s.). Det har blivit en välskriven och läsvärd liten bok, där förf. trots de inledande egna minnena spelar en lika undanskymd roll som hans tidning gjort i somliga av de högdjurs liv han här skildrar.

Men det bör poängteras att också "vanliga" och litet udda människor fått stort utrymme. Av de femton porträtten ägnas fyra åt författare (Jarl Hemmer, Moa Martinson, Vilhelm Moberg och Stig Dagerman) och tre åt andra kulturpersoner (Gillis Hammar, Ivar Dahlberg och Ragnar Oldberg). Flertalet handlar därmed om profiler av annat slag, t. ex. makarna Albert och Elise Ottesen-Jensen, fribytaren från LO Sven Backlund, notisjägaren och poeten Victor Arendorff, rallaren och journalisten Knut V. Lånström och traktören Sten Hellberg (Herrgårn, Brända tomten, Bäckhästen m. fl. i Stockholm), vilka alla Ramström under olika delar av sitt liv kommit i kontakt med. Kvar i minnet blir ändå i främsta rummet skisserna av de två personer, den ene riksbekant och den andre en av samhällets anonyma: döds-hjälpsdebattens centralfigur Sven-Erik Handberg — sedan slutet av 50-talet och intill det välbekanta slutet medarbetare i *Arbetaren* — och Pershyttans byfåne Niklas på Setorp. Jag må bekänna att porträttet av den sistnämnde — en ömsint skildring av en bygdens driftkucku — för mig är bokens höjdpunkt.

För den som vill få en överblick över *Arbetarens* prominenta medarbetarskara genom åren är personregistret en bekväm genväg.

Jarl Torbacke

— **Teddy Rhodin** har med sina memoarer *Dans på rosor — mitt liv med operabaletten* (Malmö: Bernce, 1978, 213 s.) lämnat ett innehållsrikt och ganska välskrivet bidrag till danskonstens historia i Sverige. Det inleds med några avsnitt om Rhodins uppväxt i cirkusmiljö. Han har lyckats teckna ett porträtt med många träffande detaljer av fadern, den legendariske Brazil Jack, vars egentliga namn var Carl Rhodin. Sonen Teddy föddes 1919 i Norge på turné, hans mor var bördig från Höganäs och där kvarlämnades han hos

mormodern under flera år av den tidigaste barndomen medan föräldrarna uppträdde på andra håll. Så småningom samlades familjen mellan utflykterna till ett hem i Stockholm i hörnet av Drottninggatan och Jakobsgatan. Rhodin ger en åskådlig bild av sin uppväxtmiljö. Med syskonen gick han i Katolska skolan på Söder. Jämte sin bror Trolle, senare cirkusdirektör, blev han elev i operans balettelevskola, där Julius Mengarelli var en ungefär jämnårig kamrat.

Stockholmsoperan skulle för årtionden framåt bli Teddy Rhodins arbetsplats. Av operachefer stannar han i särskild vördnad inför minnet av John Forsell, vars patriarkaliska styrelseskick illustreras i flera dräpliga minnesbilder. Forsell pensionerades 1939 och Rhodin tror inte att han besökte operahuset efter denna tidpunkt.

Av dem som undervisat Rhodin är det Valborg Franchi som betytt mest för honom. Sommaren före krigsutbrottet gjorde han i sällskap med Björn Holmgren en studieresa till Paris. Resan finansierades av bankir Olof Aschberg. Teddy Rhodin blev premiärdansör 1942 och fick som kollega Carl-Gustaf Kruuse, senare knuten till Malmö stadsteater.

Balettmästarna vid teatern var länge föga märkliga och det var först med engagemanget av Antony Tudor vid slutet av 1940-talet som en förändring inträdde och dansarna vid operan tilldelades mera betydande konstnärliga uppgifter. Någon egen balettestetisk ståndpunkt intar dock knappast Rhodin. Vid bedömningen av föreställningar han medverkat i överlämnar han ofta ordet åt dagspressens kritiker. De sistnämnda prestationer i äldre tid kunde nog i vissa fall med ännu större rätt ha överlämnats åt glömskan än några medokra uppsättningar som de granskar.

Särskilda kapitel ägnar Rhodin — på goda grunder — åt några förgrundsfigurer i den renässans som danskonsten upplevde i Sverige under senare delen av hans karriär — Birgit Cullberg och Birgit Åkesson bland koreograferna och Mariane Orlando bland solisterna. Som partner till Orlando i Marius Petipas klassiska balett Svansjön och till Elsa-Marianne von Rosen i Cullbergs moderna Fröken Julie firade Rhodin sina kanske största triumfer. Men Mary Skeaping, som under åtskilliga av dessa år var balettschef vid operan, blir kanske överraskande snävt bedömd i boken.

Tekniskt stod Teddy Rhodin som dansör hela tiden högt. Han tog avsked från operan med en hedersföreställning 1964 — även Gerd Andersson var då hans partner. I rollen som doktor Coppelius, ett av Rhodins bästa partier, syntes han på andra scener ännu flera år senare.

Ett personregister hade varit värdefullt.

A. Lm

— Årgången 1978 av *Svenska släktkalendern* (Sthlm: Bonnier, 1978, 445 s.) har utkommit och upptar 73 släkter. De nytillkomna är 19, dvs. något färre än i flertalet årgångar av den nya serien i vilken föreliggande årgång är den sjunde. Redogörelsen för flera av de nytillkomna släkterna är av betydande allmänt intresse. Så är fallet beträffande släkter som Biörck, Prawitz, Rosén och Rudberg. Samma omdöme kan fällas om ett antal som för första gången förtecknas i den nya serien. Hit hör släkter med namn som Ekelöf, Krook, Milles, Rapp och Ståhle.

Det måste emellertid beklagas att, den intensifierade utgivningen till trots, en rad representativa släkter ännu inte kunnat redovisas i kalendern. Bland släkter, vars beskrivning vore önskvärd, skall här nämnas Ahlström, Althin, Ambrosiani, Cars, Forthmeijer, Gisle, Hjorth, Kragh, Lönnroth, Löwbeer, Neumüller, Romanus, Thomée och Tynell. — Listan kan naturligtvis förlängas.

Kalendern har redigerats efter huvudsakligen samma principer som de närmast föregående. En nyhet är dock att de inledande släktöversikterna gjorts utförligare än tidigare. På slakten Sköld, förut förtecknad i årgång 1965, har avsnittet "Källor och litteratur" vuxit ut till en hel liten bibliografi. Kanske särskilt märkbar blir denna förändring hos vissa nytillkomna släkter. För slakten Wirséns del — under lång tid en släkt av lotsar i Kalmar län — klargöres släktskapen med den 1812 adlade ätten av Wirsén.

I redaktionskommittén för kalendern har ingått Gösta Berg, Bertil Broomé och Pontus Möller, den sistnämnde nytillkommen. Kalenderns skickliga redaktör för tredje gången i följd är Ulla-greta Carlsson.

A. Lm

Tidskriftsöversikt

Bromma hembygdsförenings årsskrift 1977 innehåller en artikel av Henning Österberg om Sundbybergs gård och Anders Petter Löfström. Denne var född 1831 i Stora Harrie församling i Skåne, var brommabo från 1862 och köpte gården 1870. Järnvägen mot Enköping drogs på 1870-talet fram över gårdens marker och efterhand blev Löfström, som framställs som en godhjärtad och socialt intresserad person, förmögen genom tomtaffärer. Inom Bromma socken och senare Sundbybergs kommun hade han talrika förtroendeuppdrag. Han gick ur tiden 1909. Löfströms porträttbyst restes 1946 i Sundbyberg.

Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok, 1977. Göran Rosander ger en introduktion till den akademiska undervisningen i etnologi i Stockholm. — Angela Rundquist skriver om Fritz von Dardels sommarnöje Montebello vid Vaxholm. Familjen tillbringade somrarna i träslottet från 1879 och fram till början av 1900-talet. Byggnaderna revs 1917. I akvareller har Fritz von Dardel skildrat sommarlivet på Montebello. — Årsboken upptar nekrologer över Andreas Lindblom (av Sune Zachrisson) och Marshall Lagerquist (av Sam Owen Jansson).

Forum navale 1977, utgiven av Sjöhistoriska samfundet, ger plats åt en beskrivning genom Stig H:son Ericson av en stormig långresa med Fylgia 1919—1920. — Distinktionstecknet för Tapperhet till Sjöss presenteras av Christopher von Warnstedt. Femtiofem innehavare av tecknet registreras.

Gamla latinars årsbok 1977, utgiven av Hvitfeldtska gymnasiets kamratförening i Göteborg. Eric Dahlén återkommer i denna årsbok och tecknar nya minnesbilder från skoltiden. — Professor Magnus von Platen skriver om Johan Runius i Göteborg. Skalden hör till läroverkets notabla lärjungar. Han gick genom gymnasiet åren 1694—99. — Ulf Schéle porträtter Harald Skogsberg, en konstnär med sinne för vardagslivets situationskomik. Skogsberg har varit verksam som teckningslärare vid läroverket. — Årsboken lämnar plats för minnesord över biskopen Elis Malmeström (av Ebbe Hagard).

Genos 1977. Göran Söderlund har gjort några anteckningar om släktkretsen kring Andreas Sigfridi Borgensis, kyrkoherde i Sibbo på 1600-talet. — En släkt Strengberg i Finland beskrivs av Leo Nyholm som påpekar att släkten härstammar från och har tagit sitt namn efter Strängnäs. Släktnamnet Strengberg förekommer även i Sverige men Nyholm har inte kunnat påvisa något samband mellan den finländska släkten och rikssvenska släkter med samma namn. — Professor Berndt Godenhjelm har ägnat en undersökning åt den 1741 avlidne kronofogden Wilhelm Pihl på Åland och dennes släktförbindelser. — Henrik Falck ger några tilläggsuppgifter om släkten Meinanders äldre led. — Georg Luther lämnar några meddelanden om Nicolaus Lindormi, född i Blädinge socken i Småland 1608 och avliden 1671 som kyrkoherde i Pyttis. — Henrik Falck har i årgången även förtecknat släkten Falck från Jorois. — Slutligen skall nämnas att Genealogiska Samfundets i Finland ordförande professor Yrjö Blomstedt publicerar sitt festföredrag vid Samfundets 60-årsmöte 1977. Föredraget är hållet på finska språket men ges även i svenskt referat. Blomstedt uppehåller sig vid de bärande idéerna när ett sällskap för släktforskning 1917 bildades i Finland.

Gotländskt arkiv 1977. Talrika stilundersökningar av de gotländska lantkyrkorna utfördes av konstforskaren Johnny Roosval (1879—1965), som blev en föregångsman på detta område. Professor Thure Stenström har närmare undersökt de litterära kvaliteterna i Roosvals vetenskapliga framställningar och ger exempel på hans lärdomsprosa. Stenströms slutsats är att Roosval förenar nykter iakttagelse med estetisk inlevelse.

Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län 1977. Professor Henrik Sandblad och ambassadör Gunnar Jarring publicerar föredrag de höll 1976 i Getinge, då 300-årsminnet av Philipp Johann von Strahlenbergs födelse celebrerades i den trakt där Strahlenberg gick ur tiden vid besök hos anförvanter på Fröllinge 1747. Sandblad uppehåller sig vid Strahlenbergs kartografiska insatser medan Jarring beskriver honom som språkforskare och orientalist.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1977. Hans van Steenwinkel d. ä. (d. 1601)

härstammade från Flandern men kom att göra en banbrytande insats i dansk arkitekturhistoria. Till de fästningsarbeten som tillskrivits honom hör även utföranden i Halmstad. En källa för kännedom om hans verksamhet i Halmstad är hans med dansk text försedda gravhäll i staden. Lektor Märta Hähnel har närmare analyserat den i årsboken och påvisar hur man på lösa grunder attribuerat alla Halmstads fästningsverk till denne arkitekt. — Per Erik Wallin (1835—1913), en framgångsrik Halmstadssnickare, presenteras av Eric Häge. Wallin var född i Uppland och kom efter gesällvandringar, som förde honom till Köpenhamn och Berlin, till Halmstad 1863. Det förmodas att mästare Wallin var en av de första tillverkarna av krocketspel i Sverige. Spelet blev på modet i England på 1860-talet. — Erik Häge har även skildrat Tylösand som estniskt flyktingläger 1944/45. Omkring 400 av de ester som på hösten sökte sig över Östersjön inkvarterades i de tomma hotellen vid Tylösand. Lägre upplöstes sju månader senare. Lägerföreståndaren Nils Sjöströms rapport förvaras i Riksarkivet. — Minnet av Ernst Wigforss tecknas i årsboken av Eric Häge och minnet av Märta Hähnel av Ludvig Kollberg.

Innehållet i *Hembygden 1977* kretsar kring dalsländsk lokalhistoria. Kristina Rosell-Åström presenterar därjämte Gustav Gustavsson, den boksamlade lantbrevbäraren på Kloa. Egyptologi, astronomi och svensk och utländsk skönlitteratur är några av Gustavssons samlarområden. Gustavsson, som var född 1893, bodde sedan 1934 i ett av honom själv ritat hus, vars övre våning har biblioteksinredning. Han gick ur tiden 1978.

Historiellinens arkisto, årg. 72 (tr. 1977). En studie av Osmo Jussila handlar om generalstrejken i Finland 1905. Jussila har granskat de historiska förutsättningar som bidrog till strejkens förlopp. Problemen och svårigheterna var desamma 1917 som de varit 1905 även om förloppet vid det senare tillfället blev ett annat. — Uppsatsen är på finska men försedd med sammanfattning på engelska språket.

Historisk tidskrift 1977 innehåller bl. a. följande bidrag av intresse för svensk personhistoria. Gunnar Qvist anlägger ett perspektiv på den s. k. kvinnoemancipationen i Sverige. Han har funnit att såväl

den "proletära" som den "borgerliga" sidan saknat ideologiska utgångspunkter i kvinnofrågor då de biträtt vid problemlösningar. — Ann-Sofie Kälvemark har undersökt föräktenskapliga förbindelser och giftermålsmonster i 1800-talets Sverige. — Om Elof M. Lindman (1819—1893) och Dagligt Allehanda skriver Erik Gamby. Lindman var redaktör för tidningen en kort period på 1840-talet. — Silvio Furlani dryftar svenska sympatityttringar för Italiens enande under 1860-talet. Risorgimento sågs ibland som en förebild för skandinavismen i Sverige. — Några promemorior från andra världskriget, författade av diplomaten Ragnar Kumlin, då knuten till utrikesdepartementets politiska avdelning, ederas av Wilhelm M. Carlgren.

Historisk tidskrift för Finland 1977 upptar en undersökning av de finländska städernas folkmängd 1727—1810 vidtagen av Oiva Turpeinen. Han har iakttagit att kvinnoöverskottet i Åbo var större än inom andra städer och främst berörde de yngre åldersklasserna. En förklaring enligt Turpeinen är att Åbo var landets administrativa centrum. Inslaget av tjänstemän var stort. Därmed följde ett rikt upp-
båd av tjänare.

Hälsingerunor 1977. Hembygdsboken innehåller en undersökning genom Björn Rondahl av säsongarbete och emigration i Söderalabygd. — Landshövding Nils Philip Gyldenstolpe passerade delar av Hälsingland, då han på sommaren 1777 reste till Härjedalen. En notarie vid länsstyrelsen i Gävle, I. M. Lange, förde dagbok över resan. Dagboken är bevarad i Uppsala universitetsbibliotek. Sigvard Bodin ederar i hembygdsboken de anteckningar som berör genomresan. — Roland Sellström påminner i en artikel om en lärd 1600-tals-svensk som var bördig från Hälsingland. Teologie professorn Martin Brunner föddes i Harmångar 1627. Hans stambok från en bildningsresa 1657—58, som förde honom till Tyskland, Holland och England, förvaras i Kungl. biblioteket. Liksom Gustaf Rosenhane och Urban Hjärne uppträdde Brunner mot häxprocesserna. — För Bjuråkerssläkten Rönquist och Ranbo-gården i Mo redogör Albert Andersson. — En nekrolog över folkhögskolerektorn Israel Jonzon är skriven av P.H. Lindh.

I *Jämten, Heimbygdas årsbok 1977*, tecknar Sten Gauffin huvuddragen av verksamheten inom Jämtlands läns konstförening under 65 år. Initiativtagare var konstnären Anton Genberg och föreningens förste ordförande blev landshövding Johan Widén. Posten som föreningens intendent innehades under 35 år av bankdirektören Carl Lignell. Föreningens växande konstsamling kunde för några år sedan överlämnas till läns museet som därefter svarat för skötseln.

Karolinska förbundets årsbok 1977. Aurora von Königsmarcks (1662—1728) levnadslopp är temat för en postum uppsats av Sven Grauers. Hon härstammade, som Grauers påpekar, både på fädernet och modernet från krigarsläkter, Königsmarck och Wrangel, vilket satte sin prägel på henne. — Alf Åberg berättar om Otto Wilhelm von Königsmarck som fältherre i republiken Venedigs tjänst. Till minnet har republiken Venedig satt upp hans byst över en av portalerna i Arsenalen i Venedig. — Nils F. Holm avhandlar i en uppsats Poltava-minnet och tillkomsten av Carl XII:s staty i Stockholm, avtäckt 1868. — Friherre Anders Koskull (1677—1746), generallöjtnant och landshövding, efterlämnade memoarer som till större delen publicerades av August Quennerstedt 1912. Återstoden ederas i årsboken av Gunnar Artéus och Birgitta Härner och åtföljs av en kommentar. — Sune Åkerman behandlar i en uppsats frågan om hur långt vår kunskap om de demografiska förhållandena vid mitten av 1600-talet sträcker sig. — Minnet av Sven Grauers tecknas i årsboken av Stig Jäger-sköld.

Kronobergsboken 1977 ägnas helt åt en presentation av Pär Rittsels forskningar kring Växjöfotografierna och deras verksamhet under tiden fram till sekelskiftet. Hanna och Olof Forthmeier och Anton Caspar Anthonius är namnen på några av de fotografer, vars efterlämnade bilder Rittsels framställning kretsar kring.

Kulturen 1977. Årsboken till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige innehåller en orientering genom Bengt Bengtsson och Gösta Lindeberg om en politisk hedersgåva till Carl Gustaf Tessin 1738, en pokal i senbarock tillverkad vid Kungsholms glasbruk. Pokalen överlämnades till Tessin av riddar-

huset under hans tid som lantmarskalk. Den har nyligen förvärvats av Kulturen från en utländsk konsthandel.

Kyrkohistorisk årskrift 1977. Årsskriften redigeras från och med denna årgång av professor Ingun Montgomery. En förteckning över den avgångne redaktörens professor Sven Göranssons tryckta skrifter 1937—1977 är uppräddad av Arne Sträng. — Innehållet i övrigt präglas av rapporter från en internationell kyrkohistorikerkonferens i Uppsala 1977. Åke Malmström rapporterar om kyrka och universitet i Uppsala under medeltiden. — Martin Lind refererar några ståndpunkter till national-socialismen som under perioden 1933—1945 intogs på svenskt kyrkligt håll, dels av redaktionen för Göteborgs Stifts-tidning, dels av Anders Nygren och Gustaf Aulén i deras på olika sätt motiverade antinazism.

Svenska Linnésällskapets årskrift 1972—1974 (tr. 1978) innehåller en uppsats av Gunnar Broberg om den unge Linné som speglas i några hittills obeaktade dokument. — Carl-Otto von Sydow har undersökt hur Linné uppfattat Lappland och dess invånare. — Linnés korrespondens med Pehr Osbeck under åren 1750—53 är föremål för en särskild studie genom Anne Fox Maule och Carlo Hansen. — Carl-Johan Clemedson belyser kontakterna mellan naturforskaren Charles De Geer på Leufsta bruk och Carl von Linné. — Slutligen skall nämnas att Birger Strandell rapporterar från invigningen av Linné-biblioteket vid universitetet i Pittsburgh 1973. Samlingen grundlades av överläkaren Emil Lindell i Växjö (1854—1941). Den övertogs 1936 av artikelförfattaren som betydligt utvidgat den. Efter överlåtelsen går den under namnet The Strandell Collection of Linnaeana in the Hunt Botanical Library. Böckerna i samlingen är försedda med Birger Strandells exlibris, komponerat 1948 av Arthur Sjögren.

Malmö fornminnesförenings årskrift 1976 upptar en bred skildring genom Ragnar Gustafson av Malmö Teaters 1830-tal. — Kjell Å. Modéer presenterar en dansk lagsamling från borgmästaren Christen Hansen, verksam i Malmö under de första årtiondena av 1600-talet. Modéer har avunnit lagsamlingen upplysningar av såväl biografiskt som rättshistoriskt intresse. —

Gösta Callmer ederar och kommenterar en dagbok från en resa från Malmö till Uddevalla och åter år 1844. Dagboken fördes av Gustaf Adolf Hedman, sedermera grosshandlare och konsul i Malmö. — Malmöbibliografi för 1975 avslutar årgången.

Nackaboken 1977. Ann Katrin Atmer ger en historik till Stora Sickla säteri — ”en gård i storstadens skugga”. Av gårdens ägare porträtteras lagmannen Johan Anders Biörck, grosshandlaren Carl David Arfwedson och friherren Adam Christian Raab. — Gösta Blohm skildrar i en uppsats några originella personligheter som varit bosatta i Saltsjöbaden. Till dem hör ingenjören August Plym vid Neglingevarvet, som till olympiaåret 1912 lät bygga ett vikingaskepp, försett med drakhuvud, sköldar vid relingen och röd- och vitrandigt segel, och vidare konstnären Filip Månsson, verksam vid utsmyckningen av Uppenbarelsekyrkan och besjungen av Evert Taube i visor och ballader.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1977. I årgången märks flera nekrologer över bortgångna biblioteksmän: Olof von Feilitzen (av Uno Willers) och Nils Molin (av Åke Lilliestam), vidare Richard Paulli (av Palle Birkelund) och Helge Topsøe-Jensen (av Torben Nielsen). De båda sistnämnda var som överbibliotekarier knutna till Det Kongelige Bibliotek resp. universitetsbibliotekets 1. avdelning i Köpenhamn.

Samfundet Sankt Eriks årsbok 1977. Några anteckningar om det Edelstamska huset på Blasieholmen lämnas av Fredric Bedoire. Namnet härrör från regementskrivaren Carl Fabian Edelstam som förvärvade huset 1877 och lät bygga om det på 1880-talet. Edelstam, som avled 1897, bodde också någon tid med sin familj i huset. Från 1919 kom byggnaden i tysk ägo. Efter att ha fungerat som tyskt legationshus konfiskerades den vid andra världskrigets slut av svenska staten. Senare har Lantbruksakademien residerat där. — Göran Sidenbladh har upprättat en lista över stadsingenjörer och stadsarkitekter i Stockholm. Av stadsingenjörerna trädde Anders Torstensson till 1637. Den nuvarande stadsingenjören, Bertil Ekström, är den artonde i ordningen. Förteckningen över stadsarkitekter inleddes med Nicodemus Tessin d. ä. 1661. Tretton

personer har innehaft denna tjänst och den senaste, Gunnar Henriksson, trädde till 1973. — Gösta Selling har sammanfattat Samfundet S:t Eriks 75-åriga historia. Han påpekar att Samfundet 1967 mottog den största testamentariska gåvan, en miljon kr från med. hedersdr Axel Hirsch.

Scandia 1977 innehåller en framställning genom Curt Weibull av orsakerna till de danska och skånska vikingatågerna mot Västeuropa under 800-talet. Weibull avvísar antagandena om överbefolkning eller framsteg i skeppsbyggnadskonsten som orsaker till vikingarnas färder och pekar på andra omständigheter än dem som tidigare beaktats av forskningen. Motiven vill han finna i en omläggning av handelsvägarna omkring år 800. Han tillbakavisar även påståenden om att vikingarna var handelsmän och betecknar dem som plundrare. Först längre fram i tiden, omkring 900, förvandlades färderna mot Västeuropa enligt Weibull till emigration. — Ann-Sofie Kälvemark söker i en uppsats om folkrörelserna och statskyrkan på 1880-talet föra nytt stoff till den pågående folkrörelseforskningen. Hon har i anslutning till en avhandling av Ingrid Åberg studerat de politiska konfliktmönstret i Gävle stad. — Ljudbanden som historiskt källmaterial diskuteras av Jan Dahlin. — Några problem i historieforskningens teori och metod analyseras av Klas Åmark.

Släkt och hävd 1977 inleds av Hans Gilllingstam som diskuterar hovrättskommisariern Johan Grönvalls ursprung. — I årgången presenterar Curt Haij ett system för anbeteckningar. — Rolf Hildebrand har gjort några iakttagelser beträffande stockholmsborgmästaren Mats Perssons familjeförbindelser. — Nils Hård af Segerstad förtecknar släkten Biur (Bjur) från Bjuråker. — För de äldsta generationerna av släkten Nahlbom redogör Lars Nahlbom. — Bärarna av namnet Schlyter i Ronneby och Karlskrona under 1600-talet redovisas av Paul Wilstadius. De har redan i början av innevarande sekel gjorts till föremål för utredningar som emellertid befinns vara bristfälliga. — Ulla Johansson redovisar några kompletteringar till sin utgåva av Rulla över befälskårerna vid Sveriges armé och flotta 1755. — Registerarbeten i Göteborgs landsarkiv 1951—1976 beskrivs av Per Clemensson. — I årgången är införda nekrologer över släkt-

forskaren Thure Hallgrim (av Carl-Fredrik Corin), professorn Jan Eric Almquist och rektorn Erik Hellerström (båda av Pontus Möller) samt redaktören Erik Bodman (av Per Carlenfelt). Möller bidrar även med en förteckning över Erik Hellerströms tryckta skrifter.

Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift 1977. Erik Ask-Upmark tecknar några minnen av Karl Petré (1868—1927), professor i invärtes medicin i Uppsala 1902 och i Lund från 1910. Petré tillhörde en bekant syskonkrets. Alla tolv barnen av den skånske kyrkoherden Carl Daniel Edvard Petré (1825—1901) och dennes maka blev dugande medborgare. — Den nyligen bortgångne Carl-Herman Hjortsjö, som tog verksam del i det vetenskapliga arbetet vid öppnandet av Erik XIV:s grav 1958, tar upp omständigheterna kring kungens död, 43 år gammal 1577, till förnyad granskning och kanske slutlig dom. Fynden ger enligt Hjortsjö fullt stöd åt antagandet att kungen blev förgiftad med arsenik. — Kjell-Åke Modéer har undersökt de historiska förbindelserna mellan straffrätt och psykiatri. Först mot slutet av 1800-talet aktualiserades i Sverige frågan om obligatoriska rättspsykiatriska undersökningar. Kravet fick stöd i en motion i riksdagen 1908 av borgmästaren Sixten Neiglick. Dennes uppläggnings av reformen godtogs emellertid inte av rättspsykiatrici. När en ny lagstiftning började tillämpas från 1931, präglades dess innehåll i stället av Olof Kinbergs och bröderna Alfred och Thure Petréns reformprogram. — Per-Gunnar Ottosson har granskat Sveriges medeltida läkeböcker. De bevarade svenska läkeböckerna har på sin tid ederats av Gustaf Edvard Klemming. De latinska handskrifterna, huvudsakligen i Uppsala universitetsbibliotek, är ännu inte utgivna och har studerats endast av Toni Schmid. I sitt medicinhistoriska sammanhang befins de svenska läkeböckerna vara föga originella.

Sörmlandsbygden 1977 har med en artikel av överste Gunnar Henricson om Kungl. Södermanlands regemente under 350 år. — Magnus Collmar behandlar denna gång Södermanlands och Närke medeltida gillen. — Om den sörmländska släkten Demander skriver i årsboken Sven Fornarve.

Uppland 1977. I årsboken till medlemmarna i Upplands fornminnesförening redogör Gunnar Elfström för några traditioner kring en kunglig fånge: Erik XIV på Örbyhus. — Börje Teijler förtecknar litteratur om Uppsala län 1975. Förteckningen utgör samtidigt ett supplement till Teijlers Uppsalabibliografi, vars andra del förtecknar litteratur för tiden t. o. m. 1974.

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok 1977 ger minnesteckningar över ledamöterna Jerker Rosén (av Sven A. Nilsson), Sune Lindqvist (av Greta Arwidsson), Åke Holmbäck (av Torgny Segerstedt), Arthur Montgomery (av Karl-Gustaf Hildebrand) och Sture Petré (av Lennart Geijer).

Värmland förr och nu 1977. Värmlands museum ägnar denna volym åt värmländsk historia "i arkivens belysning". Ur det skiftande innehållet kan nämnas artiklar av Eva Österberg om 1540 års jordebok för Värmland, av Daniel Toijer som behandlar Diarium Gyllenianum och dess författare P. M. Gyllenius, vars dagbok 1622—67 ger inblickar i det dåtida vardagslivet i Karlstad men även lämnar några notiser ur det akademiska livet i Åbo, och vidare av Richard Broberg som berättar om relationerna mellan svenskar och finnar i Värmland under 1600-talets nybebyggelse. — Några otryckta landshövdingeberättelser från Värmland kommenteras av Gösta von Schoultz och de befolkningsstatistiska tabellerna för Värmland för tidsrummet 1749—1859 dryftas av Gösta Lext. — Ett syneprotokoll från 1797 över överstelöjtnantsbostället Hammar presenteras av Alf Åberg. Vid husesynen avträdde innehavaren, överste Carl Bunge bostället till överstelöjtnanten Thure Gabriel Rudenschöld. — Om frikyrklighet liksom om nykterhetsrörelse inom Värmlands gränser skriver professor Sven Lundkvist. — Kring kvinnornas rösträttsfråga knyter Gunnar Qvist några reflexioner. — Slutligen bör nämnas att Jan Lindroth tecknar några konturer kring idrottsrörelsen i Värmland.

Västerbotten 1977. Sigrid Sundqvist förevisar i årsskriften från Västerbottens museum sin far, fiolspelmanen Daniel Fritiof Amkoff, född i Ragunda 1874 och död i Holmsund 1955. Hans inspelningar från 1940-talet kan alltjämt avlyssnas. —

Flera artiklar i denna årgång kretsar kring den mångsidige komministern i Umeå Johan Anders Linder (1783—1877). Det familjearkiv som Linder samlade har sedan 1956 tillhört stadsbiblioteket i Umeå och övergår, enligt vad Per-Uno Ågren uppger, inom kort i universitetsbibliotekets ägo. — Hjalmar Lundström har studerat Linders bekantskapskrets i Umeå. Hans umgängesvänner förtecknas, fördelade på tre perioder av hans liv. — Karin Eriksson karakteriserar Linder som arkitekt och byggmästare. Han ritade trähus i empirestil. — Linder gjorde uppteckningar av dialektord och folkmål i Västerbotten och även längre norrut. Om dessa anteckningar, som finns bevarade dels på universitetsbiblioteket i Lund, dels hos dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, orienterar i årgången Åke Hansson.

Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1977—1978 (tr. 1977) har som tema 1800-talets Västergötland. Sven Axel Hallbäck har upprättat och kommenterat en förteckning över konstnärer med västgötaanknytning från 1800-talet. — Hilding Lillieroth ägnar ett särskilt kapitel åt konstnärsfamiljen Kylberg. — Nils Fredrik Beerstahl gör en sammanställning av kyrkmålaren Anders Gustaf Ljungströms liv och verk. Ljungström var född i Sandhem 1825 och avled i Mullsjö 1913. Han utförde ett stort antal arbeten i kyrkorna i Skara stift. — Barbro Jespersion berättar om "fähusarkitekten" Charles Emil Löfvenskiöld, diskuterar hans betydelse för sin tids lantbruksarkitektur och överväger innebörden av "schweizerstilen" som konsthistoriskt begrepp. — I tidskriften publicerades postumt några barndomsminnen från Kinnekulle av professor

Gunnar Nyström. — En artikel av C. Vilh. Jacobowsky handlar om hälsokällor i Västergötland och ger glimtar från brunnslivet i Lundsbrunn och Djursätra. — Till sist skall nämnas att Axel Friman i en uppsats om västgötar i Amerika inventerar den forskning som hittills utförts kring Amerikaemigrationen från Västergötland.

Österbotten 1976—1977. Nils-Erik Nykvist lägger fram en omfattande undersökning av aktivism och passivt motstånd i södra Svenskösterbotten 1899—1918. Han har därigenom studerat hur en motståndsrörelse arbetar inom ett lokalt begränsat område. Nykvist menar, att de svenska kommunerna söder om Vasa på många sätt utgör en sluten enhet. Förryskningssträvandena inleddes, här som annorstäder, vid sekelskiftet.

Östergötland 1977, som lämnar meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum, innehåller en framställning genom professor Gösta Berg av östgötska måltidsseder genom tiderna. — Arne Danielsson behandlar Johan Gabrielssons Kåreholm på Vikbolandet som en plantskola för stormaktstidens oxenstiernor. — Ragnar Magnusson karakteriserar en fransk resenär i 1600-talets Östergötland. Louis Henri Loménie, comte de Brienne (1635—1698) företog en resa åren 1654—55. Sina upplevelser skildrade han i en skrift som kom ut i Paris 1660. — Per-Ola Räf lämnar ett bidrag till svensk veterinärhistoria då han presenterar Sven Samuelsson, rusthållare från Hadelö, och dennes hästbok, utgiven första gången i Linköping 1775. Dess femtonde och sista upplaga trycktes så sent som 1890.

Förkortningslista

DS	Diplomatarium Suecanum
EAÄ	Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor
GR	Konung Gustaf I:s registratur
HH	Historiska handlingar
HSH	Handlingar rörande Skandinaviens historia
HT	Historisk tidskrift
KA	Kammararkivet
KL	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
KrA	Krigsarkivet
LUA	Lunds universitets årsskrift
OPSS	Samlade skrifter av Olavus Petri
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
SRA	Svenska riksdagsakter
SST	Stockholms stads tänkebok 1524—29
ULA	Landsarkivet i Uppsala
UUB	Uppsala universitetsbibliotek

Personregister

- Abjörn Sixtensson se Sparre av Tofta
Abraham Andreae Angermannus, ärkebis-
kop 18
Adlersparre, C. Sophie, f. Leijonhufvud, fri-
herrinna, förf. 136
Aggesen, Sven, dansk historieskrivare 113
Agrell, Lovisa, emigr. t. USA 26
— Lovisa Vilhelmina, emigr. t. USA 26
Ahlin, Lars, fil. dr, förf. 107
Ahlström, släkt 162
— Anna, se Forssman
— Christian, major 28
— Johan August, fänrik, emigr. t. USA 28
— Olof, borgmästare 31
— Stellan, docent 31
Ahnlund, Nils, professor, historiker 15
Albrekt av Mecklenburg, konung 69, 76
— av Preussen, hertig 11
Alexander III, påve 24—25, 80—82
— VII, påve 118
— I, rysk kejsare 127
— III, rysk kejsare 127
Alm, Ivar, lektor 101, 104
Almqvist, Jan Eric, professor, rättshistoriker
16—17, 114, 167
— Johan Axel, arkivråd 114
Alströmer, Jonas, industriidkare 159
Althin, släkt 162
Ambolt, Nils, forskningsresande 150
Ambrosiani, släkt 162
Amkoff, Daniel Fritiof, fiolspelman 167
Anderberg, Algot, biskop 101
Anders, g. m. Katarina Olofsdtr 69
— av Forkarby 47
— i Tierp, prebendat 20
— i Tuna 68
— Björnsson Spik, syssloman 68
— Erengislesson se båt
— Eskilsson d. ä. se lejonlilja
— Jonsson, prästson (levde 1625) 115
— Simonsson, borgmästare, häradshövding
5, 14
Andersson, Amos, fil. dr, finländsk chefred.
102
— Anders, klensmedsålderman 88
— Carl August, vaktmästare 147
— Gerd, premiärdansös 162
— Gunnar, professor, geograf 153
— Johan Peter, emigr. t. Sydafrika 33
— Olaus, emigr. t. Sydafrika 33
Andræ, Tor, statsråd, biskop 107, 109
Andreas Olai, kanik, kyrkoh. 5, 13, 20
— Olai Oerebroensis, jur. dr, kamrerare 12,
14, 22—23
— Sigfridi Borgensis, kyrkoherde 163
Angelin, Nils, prost 94
Anna Abrahamsdtr, g. Krok 18
— Arvidsdtr (Trolle) 53—54
— Bengtsdtr se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
— Jakobsdtr, g. m. Måns Öhrling 90
— Karlsdtr se Vinstorpa-ätten
— Olofsdtr se Lindö-ätten
Anne Nilsdtr se Kabel, dansk ätt
Anthonius, Anton Caspar, fotograf 165
Arendorff, Victor, journalist 161
Arfwedson, Carl David, grosshandlare 166
Argillander, Johan, skomakaregesäll 28
Arvid Birgersson se Trolle
— Joakimsson se Trolle
(Aspenäs-ätten), Bengt Jonsson 55, 57, 68, 75
—76
(—) Elin (Helena) Bengtsdtr, g. m. Ragvald
Filipsson 54—55, 57, 75—76
(—) Gregers Bengtsson, riddare 55, 57
(—) Ingeborg Gregersdtr, g. m. Mats Ödgis-
lesson 57
(—) Ingeborg Knutsdtr, g. m. Magnus Pik 57
(—) Knut Bengtsson, häradshövding 55, 57,
73
(—) Kristina Knutsdtr, g. m. 1 Knut Sten-
son, 2 m. Birger Trolle 57, 60
(—) Märta Gregersdtr, g. m. Karl Ormsson
56—57
(—) Ulf Jonsson, riksråd 75
Aschberg, Olof, bankir 162
Aulén, Gustaf, biskop 106—107, 109, 165
Axel se Brahe, danska ätten
Axelson, Sven, lektor 24
Axelsson, Sture, lektor 129
Backlund, Sven, ambassadör 161
Bagge, Gösta, professor, statsråd 147
Bagge av Berga, släkt 126
(balk belagd med sparre) Erik Siggesson 67
(—), Hemming Olofsson 68
(balkar två), Magnus Eriksson 72
Banér, ätt 73
(—) Birgitta Isaksdtr 60
(—) Eskil Isaksson, riksråd 59—61
(—) Isak Isaksson 60
(—) Isak Nilsson, kammarråd 59—60

- (Banér), Knut Eskilsson, riksråd 60
 (—) Nils Eskilsson 60
 (—) Sigrid Eskilsdtr, g. m. 1 Magnus Karlsson, 2 m. Nils Eriksson 56, 60
 Barnekow, Kjell, greve, ryttmästare 99—100
 Beata Arvidsdtr (Trolle) 53—54
 — Eriksdtr (Trolle) 60
 Becker, Johan Wilhelm von, frih, general 85
 Beckmann, Johann, tysk professor 130
 Behle, Anna, danspedagog 40
 Benckert, Karl, professor, jurist 147
 Bendixson, Ivar, professor, matematiker 147
 Benedicks, Carl, professor, fysiker 147
 Benedictus Olavi Oerebroensis, livläkare 23
 Bengt i Norunda, kanik 10—11
 — Bosson (Bengt Bossons ätt), riddare 47
 — Fadersson se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
 — Jonsson se Aspenäs-ätten
 — Knutsson se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
 — Sigurdsson se huvud
 — Uddsson se Vinstorpa-ätten
 Bengta Magnusdtr, g. m. 1 Nils Eriksson, 2 m. Magnus Gregersson 57, 68, 73
 Bengtsson, Frans G., förf. 160
 Benson, Adolph B., sv.-amer. historiker 124
 Berg, Yngve, konstnär 110
 Berggren, Emma Christina, emigr. t. Sydafrika 33
 — Hugo, domkyrkosyssloman 103, 106
 Bergius, Erik Persson, kyrkoherde 115
 Bergman, Carl Johan, fil. dr, hembygdskare 112
 Bergström, Oscar, emigr. t. Sydafrika 33
 Berkling, Anna Lisa, f. Hansson, g. m. 1 Söderblom, journalist 157—158
 Berlin, Christian, prost 148
 Berque, Anna 144
 Bersch-Durschbach, felläsning för Durschbach, Axel Georg Bernh(ard)
 Besck (Bäsk), Anders, klensmed 85, 90
 — Anders, urmakare 89
 (—) Anders Olofsson, åkare 90
 — Anna, f. Marinie 86
 — Anna Margareta, g. Bromark 90
 — Anna Margareta, g. Laxell 90
 — Brita, g. m. 1 Schwedemann, 2 Bjurberg 89
 — Catharina, f. 1724 90
 — Catharina, g. Häll 89
 — Jacob, urmakarlärling 85—86, 90
 — Johan, urmakarmästare 85, 89
 — Margareta, f. Gerner 90
 — Maria, g. m. 1 Buhre, 2 Rosengren 86, 89
 — Zacharias, f. 1725, klensmed 90
 — Zacharias, rotebåtsman 90
 — Zacharias, urmakare 84—92
 — Zacharias jr, urmakarmästare 90
 (Bielke), Erik Stensson, riddare 69, 73
 (—) Sigrid Bengtsdtr 69
 (—) Ture Pedersson, riksråd 10, 20
 Bildmark, Anna 101
 Birger Birgersson se Trolle
 — Gregersson se Malsta-ätten
 — Magnusson, konung 71, 76
 — Magnusson se Magnus Marinassons ätt
 — Persson se Finsta-ätten
 Birgitta Birgersdtr (den heliga) se Finsta-ätten
 — Isaksdtr se Banér
 — Jönsdtr se Stensta-ätten
 — Kristiansdtr se Vasa
 — Magnusdtr se Posse
 — Nilsdtr se Länna-ätten
 Björck, släkt 162
 — Johan Anders, lagman 166
 Bjerne, Ulla, förf. 110
 Bjur, släkt 166
 Bjurberg, Johan Samuel, fänrik 89
 Björkman, Carl, bokförläggare 44
 Björn, domprost 65
 — Persson se Bååt
 Blomberg, Carl-Gustaf, intendent 109
 Blomquist, Anders, prost 101, 103—104
 Bo, kanik, präst 14
 — Bosson se Natt och Dag
 — Jonsson se Grip
 — Nilsson se Natt och Dag
 Bochart, Samuel, fransk geograf 120
 Bodman, Erik, redaktör 167
 Bogh, Bengt, riddare 68, 73
 Bolin, Sture, professor, historiker 25
 Bolm, Adolph, rysk balettmästare 39—40
 (Bonde) se Karl Knutsson
 — Gustaf, greve, riksskattmästare 117
 (—) Kristina Karlsdtr, g. m. Erik Eriksson d. ä. 56—57
 (—) Magdalena Karlsdtr, g. m. Ivar Axelsson 56—57
 (—) Sigrid Karlsdtr, g. m. Staffan Ulfsson d. y. 59
 (—) Tord Magnusson, riksråd 18
 Bonnier, Gert, professor, ärtlighetsforskare 147
 Borelli, Alfonso, italiensk astronom 120
 Bourdelot, Pierre, livmedikus 120
 Botvid, missionär 80—81
 — Sunesson, biskop i Strängnäs 10
 Boye, Karin, förf. 150
 (Brahe, danska ätten), Axel 55
 (—) Hillevi Axelsdtr 53—55
 Bralstorp, ätt 73
 Brazil Jack se Rhodin, Carl
 Bremer, Carl Fredrik, brukspatron 130
 — Fredrika, förf. 123, 130, 136
 Brezinskij, Edvard, rysk apotekare 39
 Brilioth, Yngve, ärkebiskop 6
 Brinkman, Carl Gustaf von, frih., envoyé 100
 Brocman, Nils Reinhold, assessor, fornforskare 126
 Brodien, Nils Gustaf, emigr. t. USA 29—30
 — Catharina, 29
 Broman, Mille, g. Lindström 148
 Bromark, Mattias, klensmed 90
 Bruce, Maria Robertsdtr (d. 1686) 114
 Brun se Märta Siggesdtr
 — se Sigge
 Brunius, Carl Georg, professor, arkitekt 111—112
 — Johan, teaterchef 154
 — Pauline, teaterchef 154
 Brunnerus, Martin, professor, teolog 164
 Brunnus, Axel Robert Theodor, emigr. t. Australien 29

- Brunnius, Erik Axel, protokollssekreterare 29
 Bryning, Birgitta 16
 Brynolf Algotsson, biskop i Skara 25, 81
 Bråkenhielm, Per, kyrkoherde 116
 Brändström, Edvard, generallöjtnant, envoyé 160
 Bröms, Olof, kammarmästare 17—18
 Buhre, Lars, urmakarmästare 89
 Bunge, Carl, generalmajor 167
 Bunth, Lars Christopher, emigr. t. USA 26
 Burea, Anna Andersdtr, g. m. Andreas Olau 13
 Bureus, Johan, riksantikvarie 13
 Burstrand, felläst som Burström 29
 (båt), Anders Erengislesson 57, 68, 70
 (—) Erengisle Andersson, riddare 65—66, 70, 77
 (Båt av Billa), Håkan Mattsson 115
 (—) se Margareta Håkansdtr
 (Bååt), Björn Pedersson, kammarråd 9
 Bäck se Besck
 Böök, Fredrik, professor, litteraturhistoriker 144

 Cabet, Étienne, fransk kommunist 144
 Cameli, Francesco, italiensk arkeolog 120
 Campanius, Johannes, sv. präst i Delaware kyrkoh. 121
 Carlquist, Gunnar, överbibliotekarie 93
 Carlsson, Albin, kompositör 126
 Cars, släkt 162
 Cassel, Gustav, professor, nationalekonom 147
 — Peter, emigrantledare 123
 Castensson, Olof Fredrik, bonde, kontingentborgare 160
 Catrina C. G. Gustafsdotter, emigr. t. Sydafrika 33
 Cavallin, Severin, d. y., prost 93—94
 Cecchetti, Enrico, italiensk balettpedagog 38—39
 Cederschiöld, Marie, förf. 136
 Chaplin, Charlie, amerikansk filmskådespelare 44
 Charpentier, ätt 86
 Chiang-Kai-shek, kinesisk president 149
 Christiernin, Johan Adolphsson, bruksägare 125
 Claus, predikant, prebendat 20, 23
 Clement Hansson, se Oliveblad
 Clerck, Richard, d. ä., skeppsbyggmästare, holmamiral 125
 Cnattingius, Hans, professor, kyrkohistoriker 108
 Collin, Nils, sv. präst i Philadelphia 122
 Corfitzon, Per, frälsåbo 151
 Coyet, Henriette, f. Cederström 152
 Cramér, Harald, universitetskansler 147
 Croner, Valdemar, diakon 103
 Cronquist, Anna Christina, f. Lundgren 151
 — Antonie, f. Lanng 151, 153
 — Georg, affärsman 151
 — Johan, med. dr 151—152
 — Johannes, boktryckare o. litteratör 151
 — Lisa (Alice) se Lyttkens

 Cronquist, Ludvig 151
 Cullberg, Birgit, koreograf 162

 Dachsberg, Regina, g. Rutensköld 114
 Dagerman, Stig, förf. 161
 Dahlberg, Ivar, journalist 161
 Dahlbäck, Göran, fil. dr 2—6, 12, 14—16, 19
 Dandré, Victor, rysk impressario 42, 44
 Dardel, Fritz von, konstnär, överintendent 100, 163
 De Geer, Charles, frih., bruksägare 165
 — Fabian, frih., industriman 160
 — Gerard, frih., industriman 160
 — Gerhard, frih., professor, geolog 147
 Dehm, C., emigr. t. Sydafrika 33
 De la Gardie, Magnus Gabriel, greve, rikskansler 120
 De la Vallée, Jean, arkitekt, ämbetsborgmästare 125
 Demander, släkt 167
 Descartes, René, fransk filosof 120
 Diaghilev, Serge, rysk balettledare 40, 42
 Dickson, Oscar, frih., finansman 150
 Dongen, Kees van, holländsk-fransk målare 110
 Ducker, Charlotte, f. Wachtmeister, grevinna 96
 Duncan, Isadora, amerikansk dansös 38, 154
 Durschbach, Axel Georg Bernhard, emigr. t. USA 26
 Dyrssen, Lizinka, f. af Ugglas 136
 Döbeln, Georg Carl von, frih., generallöjtnant 126
 — Johan Jacob von, professor 93—95

 Eck, Johannes Petri, kanik, decretorum doctor 7, 14
 Edelfelt, Albert, finländsk konstnär 147
 Edelstam, Carl Fabian, regementsskrivare 166
 Edén, Nils, professor, statsminister 12
 Edström, Erik, överstelöjtnant 146
 Ehrenstrahl, David Klöcker, målare 119
 (ekeblad), Karl Ingebjörnsson 66
 Ekelöf, släkt 162
 Eklund, Ernst, teaterchef 154
 Ekman, Carl Gustaf, statsminister 145
 Ekström, Bertil, stadsingenjör 166
 Ekwall, Eilert, professor, filolog 155
 Elgenstierna, Gustaf, postkontrollör, genealog 127
 Elin (Helena) av Skövde 24—25, 80—82
 82
 — Bengtsdtr se Aspenäs-ätten
 — Nilsdtr se Natt och Dag
 Elisabet Didriksdtr, g. m. Laurentius Petri 18
 Elman, Mischa, rysk-amerikansk violinist 38
 Elsa Arvidsdtr (Trolle) 53—54
 Elsebe Tygesdtr se Lunge
 Enesköld, ätt 114—115
 — Engelbrekt Nilsson (d. 1664) 115
 — Samuel, ryttmästare 114—115
 Engström, Albert, fil. dr, konstnär, förf. 126, 149
 Erengisle Andersson se båt

Ericsson John, uppfinnare 123
 Ericus Nicolai, sakristan 8, 20, 23
 — Nicolai Swart, ordinarius i Strängnäs 22—23
 — Olai, historieskrivare 25, 81
 Erik den helige, konung 80—81
 — XIV, konung 12, 167
 — Arvidsson se Trolle
 — Eriksson se Gyllenstierna
 — Gregorsson, prebendat 20, 23
 — Jansson i Skuggarvet 30
 — Kettilson se Puke
 — Knutsson se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
 — Magnusson, hertig 77
 — Magnusson se styckad sköld
 — Matsson (Ericus Matthei, Erik i Bondkyrka), kamrerare, kanik 3, 6—7, 11—12, 14, 20
 — Nilsson i Almeberg, fogde 115
 — Plogpenning, dansk konung 113
 — Siggesson se balk belagd med sparre
 — Stensson se Bielke
 — Unge (Vigbo) kanik 6, 14
 Erlandsson, Elis, prost 103, 105
 Esbjörn Blåpanna, väpnare 76
 Eskil, dansk ärkebiskop 25, 81
 — Andersson se lejonlilja
 — Isaksson se Banér
 — Michaelis, kamrerare 20, 22
 Eugen, prins 160

Fader Birgersson se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
 — Ulfsson se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
 Fagergren, Conrad, läkare 148
 Fagerholm, Karl-August, finländskt statsråd 153—154
 Fahnehjelm, Evelina Vilhelmina, pedagog 136
 Falck från Joröis, släkt 163
 Falkenberg af Trystorp, Beata Elisabet (Maja Lisa), g. Sparre 118—119
 — Catharina, g. Ribbing 118—119
 — Conrad, rikskammarråd 117
 — Conrad Axel 117
 — Magnus Johan 117—119
 Fant, Eric Michael, professor, historiker 5, 20
 Fartegn unge från Hälsingland, lagman 67
 Feilitzen, Olof von, förste bibliotekarie 166
 Fersen, Axel von, d. y., greve, riksmarskalk 122
 Filip Finvidsson se Rumby-ätten
 — Ingevaldsson se Örnsparre
 Filter, Magnus, klensmed 88
 Finnberg, Julius, finländsk lektor 102
 (Finsta-ätten), Birger Persson, lagman 65, 76—77
 (—) Birgitta Birgersdtr (den heliga) 113
 Finvid Nilsson se Frössviks-ätten
 Fleetwood, Harald, frih., riksheraldiker 104, 108
 Fleming, Clas, överståthållare 125
 — Joakim, häradshövding 17
 Fokin, Mikael, rysk koreograf 38, 40, 42
 (Folkunga-ättens oäkta gren), Gregers Bengtsson, riksråd 54
 (—) Karl Gregersson 64, 76

Fornelius, Laurentius, professor, bibliotekarie 119
 Forsell, John, operachef 44, 162
 Forssell, Charlotta Christina, emigr. t. USA 26
 — Hans, statsråd, historiker 2, 5
 Forssman, Alaric, affärsman i Sydafrika 32—34, 36
 — Anna, g. Ahlström 31—37
 — Hans Samuel, krigsråd 32
 — Håkan, klensmed 90
 — Jenny, g. Kreuger 33
 — Magnus, lantmätare 32—33, 36
 Forsten, Sigurd, korrespondent 101
 Forthmeijer, släkt 162
 — Hanna 165
 — Olof, fotograf 165
 Franchi, Valborg, balettpedagog 162
 Franzén, Frans Michael, biskop, skald 130—131
 Fredholm, Ivar, professor, matematiker 147
 Freinshemius, Johannes, professor, bibliotekarie 119
 Freud, Siegmund, österr. läkare och psykolog 153
 Fridman, Alexander, rysk kapellmästare 39
 Fries, Andreas Peter, kyrkoherde 160
 — Carl, förste intendent 160—161
 — Samuel, kyrkoherde 161
 Friman, Axel, överstelöjtnant 26—28
 Fristedt, F. L., präst i Sydafrika 37
 (Frössviks-ätten), Finvid Nilsson, riksråd 65
 (fyrstyckad sköld), Gustav Leksson, riddare 56
 (—) Lek Ofradsson, riddare 76
 (färla, Orestes Keldorssons ätt), Röd Keldorsson, riddare 47
 Galle, Peder, kanik, skolmästare 7, 9—10, 14
 Garbo, Greta, filmskådespelerska 154
 Genberg, Anton, konstnär 165
 Genêt, Jean, fransk förf. 155
 Geringius, Andreas, kyrkoherde 118
 Gerle, Carl Wilhelm Canutus, emigr. t. USA 28
 — Karl Georg, lantbrukare 28
 Gerner, Margareta se Besck
 Geting, Erik, kanik, teol. dr 6—10
 Gierow, Karl Ragnar, fil. dr, förf. 96—98
 Giertz, Bo, biskop 107
 Gilkin Håkansson se hjorthorn
 Gillius, Christian Berendt, fänrik 85, 87
 Gisle, släkt 162
 Gisle Elinesson se Sparre av Aspänäs
 Gjörwell, Carl Christopher, bibliotekarie, publicist 130
 Glimborg, David, prost 104, 106, 109
 Goodwin, Henry, fotograf 40
 —, Ida, f. Engelke, förf. 40
 Gosselman, Carl August, kaptenlöjtnant, rese-skildrare 27—28
 Grauers, Sven, professor, historiker 165
 Gregers Anundsson (hornprydd hjälm inom cirkel), häradshövding 72
 — Bengtsson se Aspenäs-ätten
 — Bengtsson se Folkunga-ättens oäkta gren
 — Styrbjörnsson se Sandbro-ätten

- Gren, ätt 73
 — Torsten Torbjörnsson = Torsten Styr-
 björnsson se Sandbro-ätten
 (Grip), Bo Jonsson, drots 55, 64, 68, 75—76
 Grund, Johan, urmakarlärling 86
 Grönvall, Johan, hovrättskommisarie 166
 (Gumsehuvud), Gustav Karlsson, riksråd 56—
 57
 (—) Karl Ormsson, riksråd 56—57, 126
 (—) Katarina Karlsdtr, drottning 56—57
 Guner, Wolf Hinrich, tysk urmakare 86, 90—
 91
 Guntlack, Jacob 126—127
 Gustav I, konung 1—23
 — III, konung 142
 — V, konung 40, 150
 — VI Adolf, konung 150
 — Arvidsson se Sparre av Vik
 — Karlsson se Gumsehuvud
 — Leksson se fyrsttyckad sköld
 Gustafsson, Johan Alfred, bonde 161
 — Martin, konsistorienotarie 112
 Gustavsson, Gustav, brevbärare, boksamlare
 164
 Guthrie, Niklas, korpral 114
 Gyldenstolpe, Nils Philip, greve, landshövding
 164
 Gyler, Wulf, sekreterare 6, 11
 Gyllenius, P. M. 167
 Gyllenstierna av Lundholm, Erik Eriksson
 d. y., riksråd 54, 56, 59
 — Karin Eriksdtr, g. Trolle 14, 60
 — Karl Eriksson, regementsråd 52—53, 58—
 59
 — Kristina Eriksdtr, g. 1 m. Knut Bengtsson,
 2 m. Lars Turesson 53—54, 56
 — Nils, greve, riksråd 90
 — Nils Eriksson, riksråd 56
 (Gädda), Kristina Johansdtr 60
 Göransson, Sven, professor, kyrkohistoriker
 165
 Görtz, Jesper, riksråd 54
 Götrek, Charlotte, f. Tidström 144
 — Pär, skriftställare 143—145
- Härberger, Axel, kyrkoherde 103—104
 Hafström, Gerhard, professor, rättshistoriker
 156
 Hagbard av Söderby 47
 Hagen, Ellen, f. Wadström, förf. 136
 Hagert, Gabriel, finländsk riksdagsman 133
 Haig se Hägg
 (Halsten Peterssens ätt), Håkan Halstensson
 73
 (halvt lejon), Ingeborg Magnusdtr 60
 (—) Magnus Israelsson 60
 Hamm, Daniel, klensmedsällderman 89—90
 Hammar, F. J., emigr. t. Sydafrika 33
 — Gillis, rektor 161
 Hammarberg, Åke, konstnär 109
 Hammarén, Torsten, teaterchef 154
 Hammarskiöld, Carl Wilhelm, industriidkare
 26
 Hammarström, Ingrid, professor, historiker
- 15, 17
 (Hammersta-ätten), Katarina Eregislesdtr, g.
 1 m. Gregers Bengtsson, 2 m. Gustav Leks-
 son 56—57
 Handberg, Sven-Erik, redaktör 161
 Hans Larsson, kammarskrivare, sekreterare
 13, 20, 22
 Hansen, Christian, borgmästare 165
 Hansson, Johan, soldat (d. 1632) 122
 — John, emigr. i Delaware 122
 — Per Albin, statsminister 146, 157—158
 Haraldi, prebendat 20
 Hasselquist, Jenny, premiärdansös 40
 Heckscher, Eli F., professor, nationalekonom
 147
 Hedin, Alma 150
 — Anna, f. Berlin 148
 — Ludvig, stadsarkitekt 148
 — Sven, fil. dr, forskningsresande 148—150
 Hedman, Gustaf Adolf, grosshandlare 166
 Hedström, Jonas, agent 123
 Heidenstam, Verner von, fil. dr, förf. 150
 Heifetz, Jascha, rysk-amerikansk violinist 38
 Heinsius, Nicolaus, bibliotekarie, filolog 119
 Helena (Elin) Gregersdtr se Sandbro-ätten
 Hellberg, Margareta, f. Jansson, emigr. t. USA
 30
 —, Sten, traktör 161
 Helling, M. E., emigr. t. Sydafrika 33
 Hellström, A. A., emigr. t. Sydafrika 33
 — Gustaf, fil. dr, förf. 110
 Hemmer, Jarl, finländsk förf. 161
 Hemming Olofsson se balk belagd med sparre
 Henricus Johannis, biskop i Västerås 19
 Henrik Karlsson se spetsar, två, uppifrån
 Henriksson, Gunnar, stadsarkitekt 166
 Herlitz, Nils, professor, jurist 147
 Hermelin, Honorine, pedagog 136
 Herrlin, Olof, biskop 112
 Hierta, Anna, f. Retzius, filantrop 136
 Hildebrand, Bengt, professor, historiker 110
 — Hans, riksantikvarie 112
 Hilleström, släkt 125
 Hillevi Axelstdtr se Brahe, danska ätten
 — Knutsdtr se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
 Hirsch, Axel, med. dr, mecenat 166
 Hitler, Adolf, tysk rikskansler 149, 154
 Hjort, släkt 162
 — Erik Svenonis, kanik, ordinarius i Skara
 5, 12—14
 (hjorthorn), Gilkin Håkansson 54—55
 Hjärne, Urban, läkare 164
 Hofvander, Hedvig, g. Lind 27
 Holmbäck, Åke, professor, statsråd 167
 Holmfrid Nilsdtr se Länna-ätten
 Holmgren, Ann Margret, f. Tersmeden, förf.
 136
 — Björn, premiärdansör 162
 — Nils, professor, zoolog 147
 Holmstedt, Gustaf, rektor 155—156
 Holstenius, Lucas, bibliotekarie 120
 Huet, Pierre Daniel, bibliotekarie 120
 Hultbom, A., finländsk riksdagsman 133
 Hultman, Carl, finländsk riksdagsman 133
 Hurok, Sol, amerikansk impressario 44
 (huvud), Bengt Sigurdsson, väpnare 65—67,

- (—) Katarina Bengtsdtr, g. m. Gregers Styr-
björnsson 57, 67, 70, 72, 75
Hütter, Martin, urmakare 86, 90
Hybennet, Berirand, tandläkare 148
Håkan VI Magnusson, norsk konung 68
— Halstensson, se Halsten Peterssons ätt
Hårleman, Carl, frih., överintendent 112
Hägg (Haig), Axel Herman, arkitekt, etsare
112—113
Hähnel, Märta, lektor 164
Häll, Anders, skraddarmästare 89
Höistad, Ragnar, rektor 156
Idestam-Almquist, Bengt, fil. lic., filmkritiker
42
Ingeborg i Valloxsäby, g. m. Olof Galle 68
— Eriksdtr (Trolle) 60
— Gregersdtr se Aspenäs-ätten
— Gregersdtr se Sandbro-ätten
— Knutsdtr se Aspenäs-ätten
— Magnusdtr se halvt lejon
Ingemar Djäkn se Vasa-ättens vapen
Ingevald Andersson se spets från höger
Ingrid av Skänninge, helgon 25
— Bengtsdtr se Vinstorpa-ätten
— Dyringsdtr (Dyringsdtr) 61
— Jonsdtr (levde 1625) 115
— Ragvaldsdtr se Lindö-ätten
Isak Isaksson se Banér
— Nilsson se Banér

Jakob IV, konung i Skottland 14
— i Marsta, fogde 68
— Johansson se oxhuvud
— Jönsson, fogde, prebendat 3
— Karlsson (?spets från vänster) 71
— Nilsson se oxhuvud
Jansson, Erik, emigr. t. USA, scktgrundare
123
— Valter, professor, filolog 156
Jennings, J. A., affärsman 32
Jensen, Albert, redaktör 161
Johan Birgersson, kyrkoherde 115—116
— Gabrielsson se Oxenstierna
— Gregersson se Malsta-ätten
— Gregersson se Sandbro-ätten
— Ingemarsson, fogde i Hälsingland 64—65
— Jakobsson se oxhuvud
— Mårtensson 67
— Styrbjörnsson se Sandbro-ätten
— Turesson se Tre rosor
Johannes Baptista, student 23
— Magnus, ärkebiskop 8, 14
— Petri Helsingius, kanik, prebendat 5, 11—
12
Johansson, Alexandra, g. Brezinsky 39
— Anna, solodansös, g. Fridman 39
— Christian, premiärdansör, danspedagog
38—39
— Emma 39
— Fanny, g. Nordenström 39
— Herbert, lektor 108
— Reinhold, klensmed 85
Jon Nilsson, kyrkoherde 115
— Nilsson se Natt och Dag

- Jon Ulfsson se Ulv
Jonas Petri, kyrkoherde 115—116
Jonsson, Nils, emigr. t. USA 26
— Wilhelmina E., emigr. t. Sydafrika 33
Jonzon, Israel, rektor 164
Josephson, Ragnar, professor, konsthistoriker
155
Julinus, Andreas, prost 117—119
— Andreas jr, student, informator 117—119
— Johannes, student 117
Jung, Carl Gustav, schweizisk psykolog 153
Jöns Laurentii, dekan 1, 5—9, 11
Jönsson, Anders Magnus, emigr. t. USA 26
Jöran Turesson se Tre rosor

- (Kabel, dansk ätt), Anne Nilsdtr 55
Kallner, Gösta, kyrkoherde 103, 105, 107
Kalm, Pehr, naturforskare, professor 122
Kammecker, Martin, adjunkt 128
Karen Tygesdtr se Lunge
Karin i Dädesjö, prästhustru 115—116
— Eriksdtr se Gyllenstierna
Karl V, tysk-romersk kejsare 8
— XII, konung 127
— XIII, konung 143
— kyrkoherde i Vendel 69
— skrivare, fogde 14
— Bengtsson se Vinstorpa-ätten
— Djäkn 65, 71
— Eriksson se Gyllenstierna
— Gregersson se Folkungaättens oäkta gren
— Ingebjörnsson se ekeblad
— Jakobsson se spets från vänster
— Knutsson, konung 56—57
— Ormsson se Gumsehuvud
— Sverkersson, konung 80, 82
Katarina Bengtsdtr se huvud
— Birgersdtr (Trolle) 60
— Birgersdtr, g. 1 m. Torsten Styrbjörnsson,
2 m. Mats Pålsson 63, 66
— Erenghedsdtr se Hammersta-ätten
— Eriksdtr se Gumsehuvud
— Eriksdtr se Väsby-ätten
— Fadersdtr 70
— Karlsdtr se Gumsehuvud
— Lagesdtr se sparre
— Olofsdtr i Torkarby 69, 72
— Styrbjörnsdtr se Sandbro-ätten
— Sunesdtr se sparrar, två, uppifrån
Kekkonen, Urho, finländsk president 153
Kepplerus, Alexander, finländsk borgmästare
133
Kerenskij, Alexander, rysk politiker 38
Kerensky, Oleg, engelsk danskritiker 38, 42, 44
Kerstin Jonsdtr, kyrkoherdehustru 115
Kettil Johansson se Malsta-ätten
Keventer, Mathias, rådman 142
Key, Ellen, förf. 136
Kindberg, Olof, professor, psykiater 167
Kirsten Tygesdtr se Lunge
Kjellander, Fredrik, kyrkoherde 103—104
Klackenberg, Henrik, fil. kand. 62
Klein, Oscar, professor, fysiker 147
Klemming, Gustaf Edvard, överbibliotekarie
167

- Klingvall, Jakob, kyrkoherde 112
 Klockhoff, Axel, kammarråd 16, 18
 Kluth, Sofia Wilhelmina, g. Gerle 28
 (kluken sköld med halv fläkt örn), Margareta
 Jonsdtr 67
 (kluken sköld med två balkar), Magnus
 Anundsson 72
 Knut IV (den helige), dansk konung 81
 — Bengtsson se Aspenäs-ätten
 — Bengtsson se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
 — Eriksson till Näs, riksråd 71
 — Knutsson se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
 — Lavard, dansk hertig 81
 — Mikaelsson, domprost i Västerås 8
 Koch, Helge von, professor, matematiker 147
 Konrad Arxö, borgare i Stockholm 65
 Korp, Anna Larsdtr, g. Öhrling 90
 Koskull, Anders, frih., landshövding 165
 Kragh, släkt 162
 Krämer, Vera von, journalist, förf. 40
 Kreuger, Ernst, köpman 32—33
 — Ivar, civilingenjör, finansman 32, 153
 — Per Edvard, grosshandlare 32
 — Torsten, civilingenjör, finansman 32
 Kristina, drottning 119—120
 — Eriksdtr se Gyllenstierna
 — Johansdtr se Gärda
 — Johansdtr se Sandbro-ätten
 — Karlsdtr se Bonde
 — Knutsdtr se Aspenäs-ätten
 — Nilsdtr 61
 — Nilsdtr, g. m. Nils Markusson (lilja) 68
 — Staffansdtr se Ulv
 Krok, Nicolaus, biskop i Växjö 18
 Krook, John Elis, emigr. t. USA 26
 —, Oscar, kyrkoherde 106
 Krusenstierna, Agnes von, förf. 160
 Kruuse, Carl-Gustaf, frih., premiärdansör 162
 Kumlin, Ragnar, ambassadör 164
 Kurck, ätt 71
 Kutt, Anders, prebendat 23
 Kvarnzelius, Herman, landshövding 145
 Kylberg, släkt 168
 Küsel, Jeronimus, borgare i Stockholm 125
 Königsmarck, ätt 165
 — Aurora von, 126, 165
 — Otto Wilhelm von, fältmarskalk 165
- Lacherus se Sieurin
 Lagerclou, sjökapten 30
 Lagerheim, Gustaf, professor, botanist 147
 Lagerquist, Marshall, förste intendent 163
 Lamm, Martin, professor, litteraturhistoriker
 147
 Landby, Kristian, bryggare 28
 — Henric, slottskamrer 28
 Landquist, John, professor, psykolog 156
 Langc, I. M., notarie 164
 Lars Filipsson se lejonlilja
 — Gregorsson (Organista), kammarråd 9—10,
 12, 14, 20
 — Ingebjörnsson 68
 — Mårtensson, kanik 6—7, 11, 20, 23
 — Nilsson, slottsfogde 115
 — Nilsson i Vallentuna, kanik 66
- Lars Olofsson se Lindö-ätten
 — Torstensson 68
 — Turesson se Tre rosor
 Lasse Larsson, fogde 8, 11, 22
 Laurentius Andraea, ärkedjäkne, reformator
 2, 7—8, 16—19
 — Haquini, prebendat 8, 20
 — Odonis, domprost 25
 — Petri, ärkebiskop 2, 5—7, 9—10, 16, 18,
 20, 22
 Laurin, Nils, kyrkoherde 96, 100
 Laxell, Johan, hovskräddare 90
 Le Clair, Colin, ryttmästare 86—87
 Lefebure, Jean Henri, bruksidkare 125
 Leif Eriksson, islänning 121
 Leijonancker, Daniel, industriidkare 125
 Leijonbergh, Johan, frih., envoyé 85
 Leijonhufvud, Abraham, frih, president 100
 lejonlilja, ätt 69
 (—) Anders Eskilsson d. ä. 65
 (—) Eskil Andersson 65, 69
 (—) Lars Filipsson 69
 Lek Ofradsson se fyrstyckad sköld
 Lhote, André, fransk målare 110
 Lidén, Johan Hinric, professor, lärdoms histo-
 riker 129—130
 Lidman, Sven, förf 160
 Liedgren, Ida 84
 — Jan, teol. dr 80—82
 — Lars 84
 Lignell, Carl, bankdirektör 165
 (lilja), Nils Markusson 68, 73
 — Johan, rådman 133
 — Sophia Emilia, emigr. t. USA 26
 Liljevalch, Carl Fredrik d. ä., industriman 29
 (Lillieörn), Måns Ivarsson 59, 61
 Lind, J. P., hovslagare 27
 — Jenny, operasångerska 123
 Lindberg, Augusta, skådespelerska 154
 — Per, fil. lic., regissör 154—155
 Lindblom, Andreas, professor, konsthistoriker
 163
 Lindeberg, Nils Peter, emigr. t. Sydafrika 33
 Lindell, Emil, överläkare 165
 Lindén, Hans 104
 Linder, Johan Anders, komminister 168
 Lindfors, Anders Otto, professor, filolog 94
 Lindh, Carl Wilhelm, emigr. t. USA 27
 Lindman, Elof M., redaktör 164
 Lindqvist, Adolf Fredrik, emigr. t. USA 27—
 28
 — Märta, journalist 44
 — Sunc, professor, arkeolog 167
 (Lindö-ätten), Anna Olofsdtr 55
 (—) Ingrid Ragvaldsdtr 54—55
 (—) Lars Olofsson 55
 (—) Märta Ragvaldsdtr, g. m. Gilkin Hä-
 kansson (hjordhorn) 54—55
 (—) Olof Ragvaldsson, riksråd 54—55
 (—) Ragvald Filipsson, riddare 54—55
 Linkomies, Edwin, finländsk statsminister 154
 Linné, Carl von, professor, botanist 165
 Lisa Ersdtr i Skuggarvet 30
 Ljungström, Anders Gustaf, kyrkmålare 168
 Loménie de Brienne, Louis Henri de, fransk
 greve, resenär 168

- Lossa-ätten 113
 Lüders, Simon, prost 101, 108—109
 Lundberg, Erik, professor, konsthistoriker 112
 Lundén, Tryggve, fil. dr 25
 Lundgren, G. Frithiof, kyrkoherde 146
 — Maria Lovisa, emigr. t. USA 26
 Lunge, Elsebe Tygesdr 55
 — Karen Tygesdr 55
 — Kirsten Tygesdr 55
 — Maren Tygesdr 55
 — Tyge, dansk riddare 55
 Luther, Martin, reformator 7, 9, 11—12
 Lydeka van Bergen, frälseman 126
 — se Stralendorp
 Lysander, Albert, prost 103—105
 Lyttkens, Alice, förf. 151—153
 — Ove 152
 — Ulf 152
 — Ulrika 152
 — Yngve, advokat 152
 Lånström, Knut V., journalist 161
 (Länna-ätten), Birgitta Nilsdr, g. m. Sigge Brun 60
 (—) Holmfrid Nilsdr, g. m. Magnus Israels-son 60
 (—) Nils Petersson (spetsar, två, uppifrån), 60, 70, 72—73
 Löfström, Anders Petter, godsägare 163
 Löfvenskiöld, Charles Emil, arkitekt 168
 Lönngren, Carl, emigr. t. Sydafrika 33
 Lönnroth, släkt 162
 Löthner, Lennart, arkivarie 107
 Löwbeer, släkt 162
 Löwenadler, Holger, skådespelare 155
- Magdalena Karlsdr se Bonde
 Magnus Anundsson se kliven sköld med två balkar
 — Eriksson, konung 68—69
 — Eriksson se balkar, två
 — Gisleesson se Sparre av Aspäs
 — Gregersson se Sandbro-ätten
 — Israelsson se halvt lejon
 — Pedersson se Porse
 (Magnus Marinassons ätt), Birger Magnusson, riddare 67
 Magnusson, Nils Petter, emigr. t. Sydafrika 33
 — Olof, komminister 101
 Malmeström, Elis, biskop 163
 Malpighi, Marcello, italiensk naturforskare 120
 (Malsta-ätten), Birger Gregersson, ärkebiskop 67
 (—) Johan Gregersson 67
 (—) Johan i Malsta 71
 (—) Kettil Johansson, riddare 69
 (—) Tomas Johansson, biskop i Växjö 67
 (Malsta-ättens vapen), Torsten Gregersson 66, 71
 Mannerheim, Gustaf, marskalk, Finlands president 154
 Mannerskantz, Carl Axel, godsägare 32
 Maren Tygesdr se Lunge
 Margareta, drottning 69
 Margareta, Olof Styrbjörnssons änka 66, 70
 — Eriksdr, Anders Eskillssons änka 65
 — Håkansdr, g. 1 m. Nils, 2 m. Johan Birgersson, 3 m. Torkel Pedersson 115—116
 — Jonsdr se kliven sköld med halv fläkt örn
 Marie Pavlovna, prinsessa 40
 Marinic, Anna se Besck
 — Elisabeth, g. Waxmuth 89
 Martinson, Moa, förf. 161
 Martinus Olai Gestricius, biskop i Linköping 23
 Mats Kettilmundsson, riddare, drots 65, 77
 — Pålsson, g. m. Katarina Birgersdr 66
 Meibom, Marcus, bibliotekarie 120
 Meinander, släkt 163
 Melanchthon, Philip, reformator 11—12
 Melen, Berend von, riksråd 11
 Melin, Josef, kantor 107—108
 Menander, Henrik, redaktör 158
 Mengarelli, Julius, premiärdansör 162
 Mesterton, Nils, överstelöjtnant 146
 Mikael, präst 65
 Milini, Benedetto, bibliotekarie 120
 Miltopaues, E., finländsk riksdagsman 133
 Minkus, Ludwig, österrikisk tonsättare 39
 Minuit, Peter, guvernör i Nya Holland 121
 Mittag-Leffler, Gösta, professor, matematiker 147
 Moberg, Vilhelm, förf. 161
 Molin, Gösta Gideon, adjunkt 128—129
 — 129
 — Nils, förste bibliotekarie 166
 Moltke, Helmuth von, tysk generalfältmarskalk 160
 Montgomery, Arthur, professor, nationalekonom 167
 Morman, Wilhelmina (Mina), mamsell 97
 Mortenson, Carl Johan, styрман, emigr. t. USA 30
 Morton, John, amerikansk politiker 122
 Murray, Adolf, ståthållare 150
 Måne Ivarsson se Lillieörn
 Månsson, Filip, konstnär 166
 Märten Hansson, fogde 12
 — Skytte i Torkarby 69
 Märit Pedersdr, kyrkoherdehustru 115—116
 Märta Gregersdr se Aspenäs-ätten
 — Jakobsdr se oxhuvud
 — Lydekadtr se Stralendorp
 — Ragvaldsdr se Lindö-ätten
 — Siggesdr Brun, g. m. Isak Isaksson 60
 Möller, Gustav, statsråd 146
- Nahlbom, släkt 166
 (Natt och Dag), Bo Bosson 57—58, 60
 (—) Bo Nilsson, häradshövding 57, 59—60
 (—) Elin Nilsdr 57—59
 (—) Jon Nilsson 59
 (—) Nils Bosson, riksråd 57, 59, 62, 64, 69, 72, 75
 (—) Sigrid Nilsdr 58—59
 Naudé, Gabriel, bibliotekarie 120
 Neiglick, Sixten, borgmästare 167
 Nerman, Einar, konstnär 44
 Neumüller, släkt 162

- Nicolaus Lindormi, kyrkoherde 163
 — Magni (Nils Månsson), kanik 5, 11—12
 Nijinskij, Vaslav, rysk dansör o. koreograf 40, 42
 Niklas på Setorp 161
 Nils, bonde, g. m. Margareta Håkansdtr 115
 — i Spånga, kyrkoherde 65
 — Abjörnsson se Sparre av Tofta
 — Allesson, ärkebiskop 65
 — Bosson se Natt och Dag
 — Eriksson, fogde i Abo 67—68, 77
 — Eriksson se Gyllenstierna
 — Eskilsson se Banér
 — Fadersson se Sparre av Hjulsta och Ängsö
 — Gerbo, g. m. Katarina Styrbjörnsdtr 65, 70
 — Hermansson (Nicolaus Hermann), biskop i Linköping 25
 — Håkansson, kyrkoherde 115
 — Jakobsson se oxhuvud
 — Kettilsson se Vasa
 — Markusson se (Ilja)
 — Petersson se Länna-ätten
 — Petersson på Östhammar, fogde 126
 — Petersson Djäkn, fogde i Jämtland 67
 Nilsdtr, Catharina, g. Pettersson 27
 Nithardy, Caspar, hovurmakare 89
 Nolcken, Gustaf Adam von, envoyé 159
 Norberg, Johan Elias 126
 Nordenström, Eugénie 39
 — Nicolai, hovskräddare 39
 — Valeria, g. Luxembourg 39
 Nordström, Elsa, förste arkivarie 27
 Norén, Victor E., emigr. t. Sydafrika 33
 Norman, sjökaptén 29
 — Georg, kansler 12—13, 19—21
 Nygren, Anders, biskop 165
 Nyström, Gunnar, professor, medicinare 168
 — Johannes Eugène, kyrkoherde 105
 — Samuel, snickare 90
- Olaus Elavi Grå, prebendat 8, 20
 — Magnus, utnämnd ärkebiskop 15
 — Petri, reformator 2, 6, 9, 12—13, 17—20, 22
 Olav Haraldsson (den helige), norsk konung 80
 Oldberg, Ragnar, redaktör 161
 Olén, Carl Ludvig, emigr. t. Sydafrika 33
 (Oliveblad), Clement Hansson, kanik, sekreterare 10, 12—13, 19—20, 22
 Olof i Ålsunda 65
 — Björnsson, ärkebiskop 65
 — Jakobsson se oxhuvud
 — Johannis, prebendat 20
 — Karlsson (?spets från vänster), 66—76, 71
 — Larsson, kansliskrivare 12, 20, 22
 — Petersson 66, 70
 — Ragvaldsson se Lindö-ätten
 — Ribber 67, 72
 — Styrbjörnsson se Sandbro-ätten
 — Timmerman i Uppsala 13
 Olsson, Anders, styrman 28
 — Ida Erica Gustava, f. Argillander, emigr. t. USA 28
 — Nils William, fil. dr 26—27
- Olsson, William, rektor, affärsman 160
 Orlando, Mariane, premiärdansös 162
 Osbeck, Pehr, kyrkoherde, naturforskare 165
 Oscar I, konung 144
 — II, konung 110, 148
 Ottesen-Jensen, Elise, med. dr 161
 Oxenstierna, Bengt (Resare-Bengt), greve 127
 — Johan Gabrielsson, frih., riksråd 168
 (oxhuvud), Jakob Johansson 115—116
 (—) Jakob Nilsson, kyrkoherde 115—116
 (—) Johan Jakobsson 115
 (—) Märta Jakobsdtr 115—116
 (—) Nils Jakobsson 115
 (—) Olof Jakobsson, ryttare 115—116
 Paasikivi, Juho, finländsk president 153—154
 Palander, Augusta Louise, f. Siljeström 31
 — Axel Ernst, sjökaptén 31—32
 — Carl Wilhelm, vicekonsul 31
 — af Vega, Louis, amiral 31
 Palm, August, agitator 144
 Palme, Olof, statsminister 157
 Palm skiöld, Elias, arkivman, samlare 5
 Papegoja, Johan, skeppsmajor 121
 Papke, Carl, biskop 93—95
 — Cecilia Helena 94
 — Christian, biskop 93
 — Christina, f. Rapplerus 94—95
 Pauli, Georg, konstnär 110
 — Hanna, konstnär 110
 Paulli, Richard, dansk överbibliotekarie 166
 Paulsson, Göte, fil. dr 24
 Pavlova, Anna, rysk dansös 38—44
 Peder, kyrkoherde 20, 22—23
 — Håkansson, kyrkoherde (d. före 1585) 115
 — Swart, biskop i Västerås 13
 — Svenonis, kanik, magister 5—9, 12—13, 20
 Per Jonsson Tofterus, kyrkoherde 115
 Pergament, Moses, tonsättare, musikkritiker 42
 Peringskiöld, Johan, riksantikvarie 20
 Personne, Nils, fil. dr, skådespelare 154
 Persson, Mats, borgmästare 166
 Peter Gregersson se Sandbro-ätten
 — Johannis, skolmästare 15
 — Nilsson i Mörby 66
 Petersen, Herman, borgare i Stockholm 125
 Petersson, Gottfrid, redaktör 126
 Peterson-Berger, Wilhelm, tonsättare, musik-kritiker 40
 Petrén, Alfred, professor, psykiater 167
 — Carl Daniel Edvard, kyrkoherde 167
 — Karl, professor, medicinare 167
 — Sture, hovrättspresident 167
 — Thure, professor, anatom 167
 Petrus Petri Alptanus, kanik 14—15
 Pettersson, Carl, emigr. t. USA 27
 — Carolina Charlotta, emigr. t. USA 27—28
 — Christina, emigr. t. Sydafrika 33
 — Gustaf, arkitekt 112
 — Johan Fredrik, emigr. t. USA 27
 — Samuel Julius, emigr. t. USA 27—28
 — Sven, ännmästare 27
 Pihl, Wilhelm, kronofogde 163
 Pik, Magnus 57
 Plym, August, ingenjör 166
 Polhem, Christopher, kommerseråd, uppfinna-re 85

Poliakoff, Lazar, rysk affärsman 38
Pollak, Mimi, skådespelerska 154—155
(Porse), Birgitta Magnusdtr 56—58, 60—61,
68—69, 73
(—) Magnus Pedersson, häradshövding 57, 67
Posse, Göran, greve, kammarherre 150
— Margareta 150
Printz, Armegott, g. Papegoja 121
— Johan, landshövding 121
Przevalskij, Nikolaj Mihajlovitj, rysk general,
forskningsresande 148
(Puke), Erik Kettilsson, riksråd, marsk 76
Pyhy, Conrad von, kansler 10, 13, 19
Påvel, kaplan 1

Queckfeldt, Ulla, f. Barnekow 96

Raab, Adam Christian, frih. 166
Rabe, emigr. t. St Croix 26
Radloff, Fredrik Wilhelm, professor, läkare
126
Ragnhild Nilsdtr i Skärplinge, g. m. Ulf Ja-
kobsson 69, 71
Ragvald Filipsson se Lindö-ätten
Ramfrid Styrbjörnsdtr se Sandbro-ätten
Ramel, ätt 152
Rangström, Ture, tonsättare, musikkritiker 40
Rappe, Emmy, sjuksköterska 136
Rapplerus, Christina se Papke
Rautis, Brita Christina, g. Argillander 28
Redi, Francesco, italiensk naturforskare 120
Rehbinder, ätt 116
Reuterholm, Gustaf Adolf, frih., president 143
Rhodin, Carl (Brazil Jack), cirkusdirektör 161
—62
— Teddy, premiärdansör 161—162
— Trolle, cirkusdirektör 162
Ribbing, Lennart, frih., landshövding 119
Richthofen, Ferdinand von, tysk geograf o.
geolog, professor 148
Riddermark, ätt 115
Roek-Hansen, Harry, teaterchef 155
Rogberg, Johannes, kyrkoherde 116
Rogge, Kort, biskop 61
Romanus, släkt 162
Roos, Fredrika, g. Brunnus 29
Roosval, Johnny, professor, konsthistoriker,
112, 163
Rosen, Elsa Marianne von, premiärdansös 162
— Eric von, greve, forskningsresande 102—
103, 107—108
— Mary von, grevinna 102, 106—108
Rosén, Jerker, professor, historiker 167
Rosenbielke, Maria, på Hullingsved 114
Rosendal, Gunnar, kyrkoherde 106
Rosengren, Anders, serjeant 89
Rosenhane, Gustaf, frih., häradshövding 164
Rudebeck, Sigrid, pedagog 136
Rudenschöld, Thure Gabriel, frih., överstelöjt-
nant 167
(Rumby-ätten), Filip Finvidsson, riddare 47
Runius, Johan, skald 163
Runnquist, Åke, förlagsdirektör 150
Rutensköld, Hedvig 114

Rutensköld, Maria 114
Ruuth, Laurentz, klensmedsällderman 90
Rydberg, Carl Olof, emigr. t. USA 30
Ryning, Nils, kungl. råd 59—60
Ryti, Risto, finländsk president 154
Rålamb, Åke, frih., överste 125
Röd Keldorsson se förla
Röding, Anders, stadsfiskal 86
Rönquist, släkt 164
Rörich, Samuel, borgare i Stockholm 125

Samuelsson, Sven, rusthållare 168
Sandbro-ätten (spets från vänster) 47—79
(—) Gregers Styrbjörnsdtr, riddare, riksråd
52, 57—59, 61, 63—67, 69—72, 74—75,
77
(—) Helena Gregersdtr 55—57, 60—61, 67—
68, 70—71, 75
(—) Ingeborg Gregersdtr 55—58, 60—61, 68
—70, 75
(—) Johan Gregersson, riddare 52, 55—59, 60
—62, 64, 69—70, 72, 75—77
(—) Johan Styrbjörnsdtr 66—67, 70—71
(—) Katarina Styrbjörnsdtr 65—66, 70
(—) Kristina Johansdtr 56—57, 59, 69
(—) Magnus Gregersson 52, 55—59, 61—62,
64, 67—73, 75—77
(—) Olof Styrbjörnsdtr, 55—56, 66, 70, 72,
74
(—) ? Peter Gregersson 65, 70
(—) Ramfrid Styrbjörnsdtr 65—66, 70
(—) Styrbjörn Torstensson d. ä., riddare 52,
56, 64—67, 69—71, 74, 76—77
(—) Styrbjörn Torstensson d. y., väpnare 66,
70, 74—75
(—) Torsten Styrbjörnsdtr, riddare 52, 63—
67, 70, 74—75, 77
(—) Torsten av Sandbro 47, 56, 71, 76—77
Sandler, Rickard, statsminister 146
Sara Jonsdtr, kyrkoherdehustru 115
Sasse, Johan, tysk magister 1
Saumaise, Claude, nederl. filolog 119
Schéele, Knut Henning Gezelius von, biskop
111
Schefferus, Johannes, professor skytteanus 119
Schlyter, släkt 166
— Severin, prost 94
Schmid, Toni, fil. dr 25, 167
Schoultz, Nils Gustaf von, emigr. t. USA 26
Schröderheim, Elis, statssekreterare 143
Schück, Herman, professor, historiker 24—25
Schwedemann, Christoffer Georg, löjtnant 89
Schönberg, Anders, rikshistoriograf 130
— Elisabeth Margareta, f. Hierta 130
Serenius, Jacob, biskop 159
Sieurin, Magnus Johan, student 128
Sigge Brun, väpnare 60, 69, 72—73
Sigismund, konung 82
Sigrid Bengtsdtr se Bielke
— Eskilsdtr se Banér
— Johansdtr i Dädesjö 115—116
— Karlsdtr se Bonde
— Nilsdtr se Nat och Dag
Silfwerbrand, Margareta, f. Stenson 150—151

Silverstolpe, Gustaf Abraham, skriftställare 144

Siwertz, Margit, journalist 42

Sjödin, Lars, förste arkivarie 4

Sjögren, Arthur, konstnär 165

Sjöström, Carl, kronofogde 93—94, 127

— Nils, lägerföreståndare 164

Skarpenfelt, Maria, g. Guthrie 114

Skeaping, Mary, engelsk koreograf 162

Skog, Emil, finländsk politiker 154

Skogsberg, Harald, konstnär 163

Skytte, Lars, diplomat, munk 118

Slaweka, Klaus, d. y. 70

Sledorn, Henrik, kansler 3—7, 9, 11, 13

Snakenborg, Sofia Gertsdtr 57

Sofia (Sophia), drottning 110, 150

— Gertsdtr se Snakenborg

Sohlberg, Helena, emigr. t. Sydafrika 33

Soop, ätt 114

Sorthan, Sven, kyrkoherde på Åland 102

(sparrar, två, uppifrån), Katarina Sunesdtr 57, 69

(—) Sune Håkansson 69, 77

(sparre), Katarina Lagesdtr 59

(—) Vaste Jönsson, väpnare 115

Sparrar, Carl Gustaf, frih., minister 159

(Sparre av Aspås), Gisle Elinesson 65, 77

(—) Magnus Gisleson 67

(Sparre av Hjulsta och Ångsö), Anna Bengtsdtr, g. Bielke 52—54

(—) Bengt Fadersson, riksråd 53—58, 73

(—) Bengt Knutsson 54

(—) Erik Knutsson 54

(—) Fader Birgersson, riddare 67

(—) Fader Ulfsson, riksråd 57, 59

(—) Hillevi Knutsdtr, g. Trolle 52—54

(—) Knut Bengtsson, riksråd 53—54

(—) Knut Knutsson 54

(—) Nils Fadersson, riksråd 57

(—) Ulf Bengtsson, riddare 69, 73

(Sparre av Tofta), Abjörn Sixtensson, drots 77

(—) Nils Abjörnsson, drots 66—67

(Sparre av Vik), Gustaf Arvidsson, riddare riksråd 67

(spets från höger), Ingevald Andersson 69, 72

(spets från vänster) se Sandbro-ätten

(—) Karl Jakobsson i Skärplinge 71

(spetsar, två, uppifrån) se Länna-ätten

(—) Henrik Karlsson, ärkebiskop 69

Springer, Carl Christopherson, lekmannapred. i Delaware 122

Staaff, Karl, statsminister 149

Staffan Ulfsson se Ulv

Steenwinkel, Hans von, d. ä., arkitekt 163

Stefan, ärkebiskop 24—25, 80—82

Stenbock, Johan Gabriel, greve, riksmarskalk 86

Stenson, Carl, vagnmästare 150—151

(Stensta-ätten), Birgitta Jönsdtr 59

Stierncrona, Gabriel, frih., hovrättspresident

85

Stiernstedt, Carl, frih., riksråd 125

Stille, Arthur, professor, historiker 94

Stolbrand, C. J., nordamerikansk general 123

Stormhatt, Margareta Jöransdtr, g. 1 Ene-sköld, 2 Riddermark 114—115

Strahlenberg, Philip Johann, överstelöjtnant, kartograf 163

(Stralendorp), Lydeka 60

(—) Märta Lydekadtr 57—58, 60—61

Strandman, Petrus, kyrkoherde 89

Stravinskij, Igor, rysk tonsättare 42

Strelow, Hans Nielsen, dansk historieskrivare 112

Strengberg, släkt 163

Strindberg, August, förf. 110, 126

Stråle af Ekna, Olof Andersson 115—116

Strömberg, Kjell, ambassadråd 44

Strömbom, Oscar, emigr. t. Sydafrika 33

Stubbe, ätt 73

Sture, Sten d. ä., riksföreståndare 71

— Svante, greve, riksråd 23

(—) Svante Nilsson, riksföreståndare 158

(styckad sköld), Bengt Magnusson 72

(—), Erik Magnusson 72

Styrbjörn, biskop i Strängnäs 74

— Torstensson d. ä., d. y. se Sandbro-ätten

Sundbärg, Gustav, professor, statistiker 137

Sunc Håkansson se sparrar, två, uppifrån

Suso, Henricus, tysk mystiker 113

Svalenius, Ivan, docent 13

Svanberg, Victor, professor, litteraturhistoriker 156

Svart se Ericus Nicolai och Peder

— Birgitta se Besck

Svedberg, Jesper, biskop 122, 159

Swedenborg, Emanuel, naturforskare, mystiker 159

Sven Jacobi, biskop i Skara 7, 10

Swenck, Mårten, klensmed 85

Svenonius, Herman, adjunkt 126

Swensson, Svante Magnus, immigrationsagent 123

Swerting, släkt 112

Swithun, engelsk biskop 113

Säve, Per Arvid, antikvitetsintendent 112

Søren (Severin) av Köln, biskop 113

Söderberg, Ulf, fil. dr 15

Söderblom, Nathan, ärkebiskop 102—103, 106—107

Söderman, Sven, teaterkritiker 44

Söderstedt, Hanna Erica, g. 1 Landby, 2 Ahlström 28

Tanner, Väinö, finländskt statsråd 153—154

Taube, Evert, fil. dr, förf. 126, 166

Tegnér, Elof, universitetsbibliotekarie 93

— Esaias, biskop, skald 127

Tessin, Carl Gustaf, greve, kanslipresident 165

— Nicodemus, d. ä., arkitekt 166

Thimon, Gösta, 1:e biblioteksassistent 107

Thomander, Johan Henrik, biskop 96—100

Thomas av Aquino, italiensk teolog 113

— Becket, engelsk ärkebiskop 113

Thoméé, släkt 162

Thunström, E., emigr. t. Sydafrika 33

Tito, Ettore, italiensk målare 110

Toll, Carl Alfred, skeppare 127

Tomas Allesson, ärkedjåkne 65

— Johansson, se Malsta-ätten

Topsoe-Jensen, Helge, dansk överbibliotekarie 166

Torgils Knutsson, marsk 64, 77

Torkel (Torgils, Tyrgils), martyr 113

— Pedersson, kyrkoherde 115

Torsten Gregersson se Malsta-ättens vapen

— Styrbjörnsson se Sandbro-ätten

— "Torbjörnsson" se Gren

Torstenson, Anders, stadsingenjör 166

(Tre rosor), Johan Turesson, riksråd 8

(—) Jöran Turesson, domprost 3, 7—8

(—) Lars Turesson, riksråd 52—54, 56

Trichet du Fresne, Raphael, bibliotekarie 120

Trolle se även Anna Arvidsdr, Beata Arvidsdr, Beata Eriksdr, Elsa Arvidsdr, Ingeborg Eriksdr och Katarina Birgersdr

— Arvid Birgersson, riksråd 57,60

— Arvid Joakimsson, amiral 53—54

— Birger Birgersson d. y., riddare 57, 60

— Erik Arvidsson 68

— Gustaf, ärkebiskop 13

Trolle-Wachtmeister, Axel, greve, landshövding 96—98

— Hans Gabriel, greve, excellens 96—100

Trägård, Sven, emigr. t. USA 29—30

Trönnberg, Gustaf, överste 146

Tudor, Antony, engelsk balettmästare 162

Tunberg, Sven, professor, historiker 146—147

Tuneld, Erik, hovauditör, geograf 130—131

Ture Pedersson se Bielke

Tynell, släkt 162

Törner, Claes, prost 104, 106—107, 109

— Ragnhild 104, 107

Ulf Bengtsson se Sparre av Hjulsta o. Ängsö
— Jakobsson (?spets från vänster) i Skärplinge 71

— Jonsson se Aspenäs-ätten

— Lagmansson 64

— Staffansson se Ulv

Ullberg, Helge, sjöman 127

(Ulv), Jon Ulfsson 58—59

(—) Kristina Staffansson 59

(—) Staffan Ulfsson d. ä., riksråd 59

(—) Staffan Ulfsson d. y., riksråd 58—59

(—) Ulf Staffansson, häradshövding 59

Unonius, Gustaf, sv.-amer. präst 123

Upmark, Gustaf, d. y., styresman 159

Urban I, påve 113

Wachtmeister, Agathe, g. De Geer 160

— Catharina Charlotta, f. Leijonhufvud 98

— Fredrik, greve, utrikesminister 160

— Louise 97

— Ulla, g. Barnekow 96—100

— Ulrika Lovisa Maria, f. Sparre 98

Wahlström, Lydia, professor, historiker 136

Valdemar Magnusson, hertig 65, 77

Wallin, Georg, d. y., biskop 112

— Per Erik, snickare 164

Varenius, Otto, professor, jurist 147

(Vasa), Birgitta Kristiernsdr 5, 10, 18, 20, 22

(—) Nils Kettillsson 71

(Vasa-ättens vapen), Ingemar Djäkn, väpnare 71

Washington, George, nordamerikansk president 122

Vaste Jönsson se sparre

Vastovius, Johannis, hovkaplan, bibliotekarie 82

Waxmuth, Christina Fredrik, färgare 89

Vege sack, Ernst von, frih., generalmajor 123

Weibull, Martin, professor, historiker 93—94

Werner, Nils, stationsinspektör 128

Wertmüller, Adolf Ulric, konstnär 122

Westergren, P. A., emigr. t. Sydafrika 33

Westin, Gunnar T., professor, historiker 24

Wetterstedt, Eric af, greve, landshövding 143

Wicklander, Albert, sjöman 127

Victoria, drottning 150

Wideman, Johan, hovurmakare 84—88, 91—92

Widén, Johan, statsråd, landshövding 165

Widner, Nils, pastor primarius 106

Wigforss, Ernst, statsråd 164

Wihlborg, Alfred, prost 106

Viktor IV, motpåve 12

Wilhelm II, tysk kejsare 149

— prins 40

— av Æbelholt, dansk abbot 113

Wilstadius, Paul, fil. dr, genealog 127—129

Winberg, Johan Ulrik, grosshandlare, riksdagsman 98

Vincentius, helgon 113

— Ferrer, spansk botpredikant 113

Winroth, Alfred, professor, jurist 147

(Vinstorpa-ätten), Anna Karlsdr 58—59

(—) Bengt Uddsson 59

(—) Ingrid Bengtsdr 59

(—) Karl Bengtsson 58—59

Virdestam, Gotthard, kyrkoherde 115

Wirén, Agnes, fil. dr 27

Virgin, Philip Samuel, amiral 30

Wirsén, släkt 162

Vistrand, Per Gustaf, intendent 128

Wohlin, Nils, professor, statsråd 137

Vossius, Isaac, filolog, bibliotekarie 119—120

Wrangel, ätt 165

— Fredrik Ulrik, greve, skriftställare 110

Wrede, Fabian, greve, president i Kammarkollegium 86, 91

(Väsby-ätten), Katarina Eriksdr 62

Zimmerman, Johan, urmakare 84

Zinck, Frantz, köpman 125

Åkerman, Anders, kopparstickare 130

— Johan, klensmedsälrdeman 88

Åmark, Mats, teol. dr 108

Åkesson, Birgit, koreograf 162

Åsbrink, Eva, rektor 155—157

Öhrling, Måns, åkare 90

Örnhielm, Clas, rikshistoriograf 15

(Örnsparre), Filip Ingevaldsson 65

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

SJUTTIOFJÄRDE ÅRGÅNGEN
1978

STOCKHOLM

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1979

UTGIVEN AV
PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM
ÅKE LILLIESTAM

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

INNEHÅLL

	sid.
Gustav Vasa och domkapitlet i Uppsala. Av <i>Sven Kjällerström</i>	1— 23
Alexander III:s kanonisation av Elin av Skövde — en följd av ett felplacerat tillägg? Av <i>Jan Liedgren</i>	24— 25
Var skall man hämta uppgifterna om utlandspass? Av <i>Erik Wikén</i>	26— 30
Den Forssmanska kolonialexpeditionen till Sydafrika. Av <i>Carl-Gustaf Trotzig</i>	31— 37
Pavlova och Sverige. Av <i>Åke Lilliestam</i>	38— 45
Meddelande angående Personhistoriska Samfundets årsmöte 1978	46
Sandbro-ätten — en uppländsk frälsesläkt och dess gods. Av <i>Sigurd Rahmqvist</i> ..	47— 79
Har påve Alexander III eller ärkebiskop Stefan helgonförklarat Helena av Skövde? Av <i>Trygve Lundén</i>	80— 83
Urmakaren Zacharias Besck. Av <i>Jan Liedgren</i>	84— 92
Biskop Carl Papkes biografiska data. Av <i>Hilding Pleijel</i>	93— 95
Johan Henrik Thomander och Ulla Wachtmeister. Av <i>Kjell Barnekow</i>	96—100
Birgittagestalten och svensk högkyrklighet. Kris och konsolidering under 1930-talet. Av <i>Bengt Ingmar Kilstrom</i>	101—110
F. U. Wrangels brev i Kungl. biblioteket öppnade	110
Recensioner	
Visby domkyrka. Av <i>Lennart Bohman</i>	111—113
Medeltida kulturhistoria. Av <i>Hans Gillingstam</i>	113—114
Småländska jordägare. Av <i>Sten Carlsson</i>	114—116
En edukationsresa på stormaktstiden. Av <i>Sten Carlsson</i>	117—119
Kungliga bibliotekarier. Av <i>Henrik Sandblad</i>	119—120
Det svenska arvet i Amerika. Av <i>Lars Ljungmark</i>	120—124
Barnhusbarn och manufakturer. Av <i>Birgitta Lager-Kromnow</i>	124—125
Roslagshistoriskt. Av <i>Hans Gillingstam</i>	125—127
Paul Wilstadius. Av <i>Hilding Pleijel</i>	127—129
Lärd och resenär. Av <i>Sten G. Lindberg</i>	129—130
Franzéns resedagbok. Av <i>Ulla Ehrensvärd</i>	130—131
Borgarståndsledamöter. Av <i>Ulla Johanson</i>	131—133
Ogifta kvinnor i ståndssamhället. Av <i>Gunnar Qvist</i>	133—137
Bondeöden. Av <i>Lars-Göran Tedebrand</i>	137—142
Uppsala stads historia. Av <i>Birgitta Ericsson</i>	142—143
Svensk socialism före mäster Palm. Av <i>Erik Carlquist</i>	143—145
Regementshistoria. Av <i>Bengt Holtze</i>	145—146
Stockholms högskolas matrikel. Av <i>Sten Carlsson</i>	146—147
Sven Hedin. Av <i>Erik Grill</i>	148—150
Livkuskens berättelse. Av <i>Åke Lilliestam</i>	150—151
Alice Lyttkens memoarer. Av <i>Elise Adelsköld</i>	151—153
Talmannens röst. Av <i>W. M. Carlgren</i>	153—154
Skådespelarmemoarer. Av <i>Kirsten Gram Holmström</i>	154—155
Från skola och politik. Av <i>Ingrid Bergom-Larsson</i>	155—157
I folkhemmet. Av <i>Jarl Torbacke</i>	157—158
Smärre recensioner	158—162
Tidskriftsöversikt	163—168
Förkortningslista	169
Personregister. Av <i>Erik Eriksson</i>	170—181

